

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2020 03

év szám

PAULOVICS LÁSZLÓ munkáival

KORTÁRS 2020 03

TANDORI DEZSŐ: Zúgolódások II. (versek)

VÁRI ATTILA, MÁRTON GYÖNGYVÉR, SARUSI MIHÁLY prózái

MOHÁS LÍVIA és MAYER ERZSÉBET tanulmányai

MARNO JÁNOS: Egy faun délutánja falun (esszé)

SZÁNTÓ F. ISTVÁN, BALÁZS GÉZA, WÉBER ANIKÓ kritikái

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

PAULOVICS LÁSZLÓ, Négy hetes arc, 1993

12

BORI TÁJTEKOS DALOK

PÁLFALVY ATTILA
SZÉLES FLÓRA
CSEH DÁVID PÉTER
KÉKKOVÁCS MARA

LÁTVÁNYTERVEZŐ: **BERZSENYI KRISZTINA**
VIDEÓTERVEZŐ: **MARUSCSÁK DÁVID**
KOREOGRÁFUS: **KOCSIS TAMÁS**
A RENDEZŐ MUNKATÁRSA: **BORI TAMÁS**
KARMESTER: **HERMANN SZABOLCS**

BUDAPESTI

OPERETTSHÁZ

ZENEI VEZETŐ/KARMESTER:
KOVÁCS ADRIÁN

RENDEZŐ:
KISS CSABA

WWW.OPERETT.HU | OPERETTSHÁZ
FELELŐS KIADÓ: **KISS-B. ATILLA** | FŐIGAZGATÓ

TARTALOM

- 3** TANDORI DEZSŐ: Zúgolódások II. – Versek a zöld füzetből *(vers)*
- 15** VÁRI ATTILA: A tűzhányó *(próza)*
- 21** LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Feketemunka *(vers)*
- 23** FECSKE CSABA: Nyár van; Elvakít *(versek)*
- 24** MÁRTON GYÖNGYVÉR: (Anyámnak a nyelve hegyén) *(regényrészlet)*
- 36** FARKAS ARNOLD LEVENTE: A te; a csend neve. *(versek)*
- 40** ZSILLE GÁBOR: Színészi felolvasásra szánt lengyelországi témájú vers *(vers)*
- 42** SARUSI MIHÁLY: Zsilip *(próza)*
- 48** CSUDAY CSABA: Jelen, máshol, sehol *(vers)*
- 49** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle XXVII.
- 51** SÜMEGI GYÖRGY: Zarándokfestő – Paulovics László műhelye *(képzőművészet)*
- 53** MOHÁS LÍVIA: A társadalom beteg
- 66** MAYER ERZSÉBET: Halálviszony, haláliszony
- 71** MARNÓ JÁNOS: Egy faun délutánja falun
- 76** SZÁNTÓ F. ISTVÁN: Nem középiskolás fokon (Háy János: Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom)
- 83** BARÁTH TIBOR: Háy János: Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom
- 85** BALÁZS GÉZA: Nagy András / Ember tervez... – Művészeti írások
- 88** FEKETE J. JÓZSEF: Tóth Erzsébet / A macskám Pasolinit olvas
- 90** BENCE ERIKA: Balázs Attila / Magyarfauszt: – magyarfauszt –
- 92** WÉBER ANIKÓ: Sárközi Mátyás / Margit; Mi erősebb: a dal vagy az orkán? – Sárközi György életpályája
- 94** UDVARDY ZOLTÁN: Kávási Klára / Németh Antal – A Nemzetiben és száműzetésben

E számunkat PAULOVICS LÁSZLÓ munkáival illusztráltuk.

A borítón: ÓZIKE, 2016 (részlet); A kor arca, 2018.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemesesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinoitpa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, továbbá a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online folyamatosan várja olvasóit, naponta frissülő tartalmakkal.

*Interjú Uhrík Dóra táncművésszel
és Papp Für János költővel*

Kritika a Boldogságvirág című filmről

*Összefoglaló a 21. századi
Bánk bán-előadásokról*

www.kortarsonline.hu

A Kortárs folyóirat archívuma itt érhető el:
www.kortarsfolyoirat.hu

TANDORI DEZSŐ

Zúgolódások II.

(Versek a zöld füzetből)¹

TANDORI DEZSŐ (1938–2019)

Vers 23/A

HOGY BARKA (JAJ)
(„HÜLYÜLÉS”)

Az írás attól jó tarka...

Az írás attól jó tarka, hogy barka.
A bárka attól jó bárka, hogy *tárka*. (Csekély tár.)
Csekély Noé a csekély bárkához.
Tarka-barka tárkabárka.
Ilyeneket szeretnek: hogy bárka, *habárka*.
Tarka habarka-habárka.
Ah, az ADRIA emléke, csak MÁRKA.

Vers 23/B

(Mindig Adria)²

Ah, igen, az adria
tarka emléke, nem is
hogy bárka, de a sza-
badsága, még ha rabbá
tettük is magunkat,
harabbá tettük, oh ha-
rab. Harabtuk a jó leget,
a kék eget, a legebbet,
a leg-egebbet, e leg-
levegőbb levegőn valánk,
a leg-egebb ég alatt, s a
legföldebb föld került
mindig aláink.

Vers 24.

Gondolta-e Artaud?

(Szentjeim!)

Bűnös vagyok-e vagy szent?
Bűnös vagyok, annyi szent!³
Adria: gondolta-e ezt Artaud?
Adria: gondolta-e ezt Duchamp?
Wittgenstein, Schwitters, hát Dubuffet mit gondolt?
Gondolta-e, a *héralkeitoszi* is többnyire csak egyszer van,
nincs kétszer? Hát Wols és Klee mit gondolt? Egyikük
nevezetes kutyája, másikuk u.ily macskája? Mit?

Vers 25.

Uccahosszat, puccastb.

GONDOLTA-E

Gondolta-e Artaud, Dubuffet, Schwitters? Gondolta-e Wols, Duchamp? Klee és Wittl? Semmiről nincs így szó, arról van szó csak, hogy én rájuk gondolok, hogy én őket gondolom, a mindenkori referenciáim, a referenciás (nem reverendás, nem is relevanciás, garabonciás) SZENTjeimet. Róluk van szó, csak. Nem tudom a szót, a gondolatot, ahogy. Így tudom őket. VERANDÁIM.

Vers
 (26) De most nem is velük
 Hát hogy becsülnék velük?
 Most írok, most senkivel
 telefonon nem beszél. Ezt
 is, amit itt írok nem bírón
 telefonba belebevitni. Ezt
 írok, ez nem telefonba be-
 vités, írom, ahogy, hogy
 telefonba becsülnék vala-
 mi márt, valami nem is
 egy márt, az íráskép
 maga vol, kért, hogy 2.195
 után, kifogatódik

Vers 27.

Kedvéért

Már-már a szép íráskép

...kedvéért írok. Nincs az, hogy bármi kedvéért nekiülnék és írnék (nekiülnék). Nem ürülök vele, dehogyan ürülök, megtelek a szép írásképpel, mely nem cél, de ez nem is volt célirányos írás, csak (és nem csak) meglett, mint íráskép ez lett az írás: ÍRÁSKÉP, ÍRÁSKÉPP. És elrontom.

Vers 28.

(HÜLYÜLÉS)
HANTOM, FELENT

Elrontom hontom-bontom

Elrontom hontom-bontom, hantom, nem hantám, elrontom, elhantolom, s a hantra letelepszem. Se a hantára, se a hintára nem telepedhetem, csak a HANTRA, ami a szép íráskép, oda ülök le végül, írásom végeztével, hantjára, ahol semmi sincs elhantolva, csak lett ez a hant, és az írás a LÉGI ALANT.

Vers 29/A

Amőba-bűvkör
VÍGSÁG

A légi alatt,
meg a légi felett,
a földi felett,
meg a földi hant:
ki mit jelent,
az annyi szent,
hogy nincs oly soha-tana,
mit ne mondana
önmaga, hantján
elüldögélve, az önlengés
mint ömlenygés:
amőba-bűvkörébe.

Vers 29/B

*Aranynak*⁴
ÖK-OK, ALANTRA

Zökken, hőkken, mantra,
bökken, szökken, tandra,
zökkenő és hőkkenő,
bökkenő és szökkenő, héna má,
röffenő és böffenő, héma ná,
öko-ok és ok-ökó, néma há,
csak az ökör az oké,
az ökó, ő-ok-oh, né-naná,
halad, halad csapásán,
ring körötte a páfrány.
Várja már a vigalom,
letelepedni-halom, hé-hahá,
alantról már nem hallom.

Vers 30.

Ki se zöldül
Aranynak plusz

Alantok, alantok,
 nem hallják ott a lantot,
 húromat, mit pengetek,
 se ezt a kék fent eget,
 kékre kifelve az ég,
 nem hallják lent
 semmiképp.
 Mit is jelent
 alant a lent?
 Alant a lant mit jelent?
 Peng az égbolt, ami kék volt,
 ki se zöldül, annyi szent.

Vers 31.

Kacabajka
 Aranyrak ++
Ki se zöldül, ki se földül

Ki se égül, ki se másul,
 ki se végül, ki se hajt,
 nem érzi, ha jajt, ha jót,
 ha Noé-bárkája bajt,
 aranyeső, barka hajt.
 Város, város gúnyt-kacajt,
 kacajtani, ó, ige,
 ne kacajts, kacatjaiddal
 vigyen el a lomjaiddal
 dal, fű téged nem szakajt.

Vers 32.

Weörestől, sodrófa
 (Fősodra)

A szakajtó, konyhaajtó,
 elsodrod és beszakítod,
 ha nem máshol,
 hát csak itt-ott,
 egyenesbe-kanyarítod.
 A lant se tudja a titkod,
alant lelsz igaz hitedre,
felent élve eltemetve,
 hettita vagy és sirály,
 kit se hisz és kit se vár,
 atombunker kártyavár,
 bunkó, bankó, ha mi jár,
profeltár és *proletár*.

Vers 33/A

Sereglet

Ilyeneket mondok

Kakundok-vakondok
 vakoló és kukkoló,
 serleg, serblegnek se jó.
 Roskant a mák, a dió
 Kosztolányi kertjében,
 jön a *világhaboró*,
 később csak a marlboró,
 házát találja éppen
 a repesz aknagránát,
 beromlasztja kosztolányát.

Vers 33/B

BORZADOZZ (folyt.)

Közben még a fogakkal
 a boldog-szomorú dal.
 Közbe még minden egyéb,
 kín mindképp és semmiképp.
 – Ma még a szép kert a kép,
 ma még jóélet a lét,
 ma még te-tedd-meg: a tét,
 elejét se közepét
 nem kötheted magadhoz,
 ami elhoz, az elvisz,
 ami elvisz, el nem hoz.
 BORZADOZZ.

Vers 33/C

Kik-mik árvák

Fogadkozz, borzadkozz,
 egy szép nap a tükör hoz
 rózsaszínű végzetet,
 megduzzad a fogínyed.
 Ez nem lenne ínyedre,
 de ez lesz végzetedre.
 Diót, mogyorót, mákot
 emlegetve nyugtázod
 a csalképet, mi az élet,
 vaktára kicsal téged,
 te azt hiszed, fényárba,
 s kik-mik árvák sorsára.

Vers 34/A

(Mén, rén, gén, kén)

Rég nincsenek...

...fogsoraim. (VÉN, SZÉN.)
 Nem csináltattam fogat.
 Ami kevés időm van, ím,
 sajnálnám, hogy ez alatt
 a számban turkáljanak,
 más-mód dirigáljanak,
 hajmosottan, szépruhában
 menjek, ahogy általában
 sosem járok, KÉN, MÉN,
 SZÉN, szenvedjek, GÉN
 s még hogy magam-jószántában:
 INKÁBB FOGATLAN LESZEK!

Vers 34/B

Egyéb bajom...

...is akad. Kén, rén, gén, mén.
 Vegyük a társasakat. √.
 Vegyük, hogy a szervezetem
 úzi játékait velem. Kén, gén.
 Székrekedtet, bepisiltet,
 teszi, hogy csak szégyenüljek. VÉN.
 Azt hittem, hogy pusztulást
 dolgozok fel, másra-mást,
 (Kosztolányit, Babitsot),
 de csak hazakancsítok, gén, mén.
 Önmagamnak vesztére, SZÉN.
 Nem futja már egyébre.

Vers 34/C

Rájöttem, kén, rén, gén

Rájöttem, nem vén szén
 Kosztolányom,
 magam pusztulását látom,
 napra-nap részletesen,
 élre-élre élesen,
 éltem-halom éltesben,
 már-már mit se *kétesben*,
 már lassan *bizonyosban*,
 egyébben sem, s amim van,
 már csak rettenve lessem.

Vers 35/A

Össz Miért gondolt

(volna) pl. Artaud Adriát (ezt írtam); miért, miért írtam, miért írtam bármit, írtam volna bármi mást, összegzés, miért (írtam volna etc.) Fogadkozz, borzadkozz, miért írtam? Fenyegetődések? Ínyemre mi lenne, miért latoltam, s latoltam-e? egyáltalán; és véletlen, alant, hallani-e, tölgyfák alá Aranyinak, és Szép Ernő is arra jár, Krúdy szegény onnan költözik szegényen. Hogy jövök hozzá? hogyan? hogy bármiről önmaga valóságában írjak. ...*kedvéért* írok, írtam. Írásképpel, árnyképpel, árnyírással, valódi képpel, valódiképpen árnyképpel írtam; MIKOR NEM ÍRNÉK.

Vers 36/A

Túl egyszerű kifejezés

Dőlt betűvel a dettó, az u. a. Dől, mint dőlt vitorla (Illyés). Németh László miért van képzetemben más névvel, pl. H-val, és nem érzem képtelenségnek!!! Valami kettőzés, kettőződés is van képzetemben (kutyánk; madárkánk kettő volt így; mintha 2 lett volna.)

Vers 36/B

felkérdés?

: felkérdem: artéria? de még nem *bomlasztó* az érrendszer szűkülése pl., nem nem-tudom-mi. Fájt a sarkam (sarkalatos pont; Akhilleusz; sarkából fordul ki egészségem). Mi egészségem? Hova (fordul ki)? Írtam: a kék eget, mely *fényezett*, s olcsó rímek, olcsó rímeket írtam: a lant, a lent, a lenti hant, ülök hantján a lantnak.

Vers 37/A

Aranyinak újfent

Szól (fent) lantja a hantnak, lábtól az öreg szolga. Kedvéért (minek) írok, minek a kedvéért írok, a lombok alatt, miért nem pihenek? Miért írok? Többé nem; többé nem írok, de az se, hogy rajzolok, nem valósítható meg a „többé nem”. De mért nem, kérdem, miért nem? Azzal is már/se már, hogy *kérdem*, hogy ezt kérdem, már írom.

Vers 37/B

Elfele lejtetem,
 felfele ejtettem.
 El is felejtettem.

*

Széjjelebb, nem összébb,⁵
 Tarka-barka szövőszék,
 ősz-elő szőlőtőkék.
 Tárka-bárka szökő szék.
 Elfakult szöszlőkék.

*

Elmúlt. Megvolt.⁶
 Elmúlt? Megvolt.
 Elmúlt. Megvolt?
 Elmúlt? Megvolt?

Megvolt? Elmúlt?
 Megvolt? Megvolt.
 Megvolt. Megvolt?
 Megvolt. Megvolt.

(kis hibával)

⊗ ÍRÁS

	<u>SÉ</u> g
	Éj-tiség,
	ej-miség
JELISÉG	FELISÉG
BELISÉG	TELISÉG
VELISÉG	FELISÉG
VVLISÉG	TÉLISÉG
ÍRÁSVELI	ALISÁG,
	FELISÉG,
JELIVÉG	TUDJASÁG
ÍRÁSVISÉV	VELISÉG
SÉVISÉG	REJTISÉG
VÉGISÉG	EJTISÉG
VÉVIVÉG	FEJTISÉG
	etc. EJISÉG

(xyz)

(Papíron kibírom)

Talán-talán

Talán, talán:
 egyáltalán.
 Színű: valószínű.
 Színmű, való-színmű.
 Szín-való, váló,
 színvalló, álló,
 színe-váló, váló-szín,
 valószínű-mű, szín mű,
 háló, papíron,
 málló, kibírom
 álló, kibírom,
 váló, papíron.

*

Egyre nem írok:⁸
 írok.
 Egyre nem vagyok:
 vagyok.
 Egyre nem egyre:
 egyre.

*

E versekről

VANNAK BENNE
 TALÁN JÓK IS.
 TALÁNYOK IS.

*

Laza-lazac-malac

A lazaságok.
 A lazacságok.
 A malacságok.

*

Ma lackodtunk.
 Tegnap lackodtunk.
 Etc., mlc.

MCL idő

*

Elsülhet a kapanyél:⁹
 sose hal meg, aki él.
 Eben-guba morcosság,
 többet ér a vigasság.

(y)

√ (hülyülés)

ISMERED
 KAPUKULCS.
 NEM IS MERED
 KUPAKUCS
 MEREDEK
 etc √
 √EREDEK
 √etc
 √EREEK
 KAPUKUPA
 NEM IS √ERE √
 KULCSKULCS
 √EM IS ERE √
 KUPAKUPU
 NE √ √ERE √ √ÓR
 √ √
 NE √ERMÓR

2

*Kimaradt*¹⁰

Rögvest az elejéről.

A föld felé.
 a rög felé. √
 (Tóth Árpád)

(N)

tollamat kupakonvágva¹¹

nógatom m √
 lábam hanton
 lógatom √ √ √ m
 kupakját szorongatom

W

Nagyon hagyom

Lábam nógatom.
 tollam lógatom:
 Lábam lógázom.
 Nagyon is
 feljebb tógázom.
 És kicsit-kicsit,
 kicsit is
 nagyon-nagyon.
 Kicsit lábon,
 kicsit agyon, lóga,
 kicsit hagyom, tóga.

JEGYZETEK

¹ A *Zúgolódások* című ciklus I. része, az itt közölt versek előzményei a Tiszatáj folyóirat 2020. februári számában jelentek meg. A versek lelőhelyéről, keletkezéséről, a ciklusképzés lehetséges logikájáról és indítékairól, a művek főbb poétikai jellegzetességeiről a korábbi közlés jegyzetei közt lehet bővebben olvasni, itt csak röviden idézzük fel a szövegekre vonatkozó, lényegesebb megjegyzéseket.

A most közölt írások Tandori Dezső kéziratok hagyatékában maradtak ránk. A kéziratokat tartalmazó zöld, nagyalakú füzet borítóján, egyéb jelzések mellett a művek készítésének idejére vonatkozó alábbi jelölés olvasható: „2019. I. 21. – 22 – 25. !!” A teleírt füzetet 2019. január 28-án postázta a szerző szerkesztőjének, azzal a céllal, hogy a kéziratok átválogatását követően a legjobbak helyet kapjanak *Felplusztulás – leplusztulás* munkacímű, készülő könyvének lapjain. A füzetben található, számozással megjelölt versek egy korábbi – a költői újra megszólalás eseményét ünneplő – sorozat folytatásának tekinthetők. (A ciklus 1–6. darabját a Tiszatáj folyóirat mutatta be korábbi, Tandorira emlékező összeállításában, ld. 2019. április, 3–7. o.) A mostani közlés alapjául szolgáló, a füzet második felében olvasható írások utolsó számozott darabja a 37/A. jelzettel ellátott szöveg (*Arany-nak újfent!*). Ezután a következő, a szerzőtől származó kiséző megjegyzés található: „(A többit eltettem holnapra, 23-ára.) Innen jön tehát a 37/B.” Ezt figyelembe véve a kommentár alatt olvasható versek sorszámaként a 37/B jelzést tüntettük fel. A kéziratot tartalmazó füzet ezt követő oldalain szerzői sorszámozás már nem található, viszont a lapok külső, felső oldalsarkain olykor különféle jelölések (pl. X, xyz, y, 2, N, W, n) egyértelműsítik a szöveghatárokat. A *Zúgolódások* I. részében kialakított – a ciklus Tiszatájban való közléséhez fűzött jegyzetekben tisztázott – kettős rend, a számozott prózavers-folyam és a menetelésüket megszakító egyedi darabok (rímes versek, tipográfiai trükköket alkalmazó művek) váltakozása tehát a versgyűjtemény végére láthatóan felbomlik, már amennyiben az itteni zárlatot biztosító rövidebb, zártabb, egy-egy poéma kifuttatott kompozíciók a formakíséletek folytatásának tekinthetők.

² A versciklusban előforduló Adria-képzetek valószínűleg a Tandori házaspár 1970-es évekbeli, az Adria-tenger partján fekvő, dalmáciai Jelsa településhez tett utazásain alapuló emlékek idézései. A kora őszi időszakban, vonnattal megtett, ismétlődő utak emléke, valamint a „Szigeten” való többhetes tartózkodások élménye a korszak számos Tandori-szövegében felmerül, és az otthonnal, valamint annak frissen kialakuló (pl. a fordítói munkák jelentette szigorú időbeosztás) rendjével szemben a személyes szabadság és megválasztható tevékenységek tartalmi kapcsolódnak hozzá. A Jelsa-motívum fontosságára utal, hogy *A meghívás fennáll* című, 1979-ben megjelent Tandori-regény lényegében annak az 1977-es jelsai útnak dokumentációjaként olvasható, amely a házhoz került első verébpár, Szpéró és Némó szempontjából bizonyult sorsdöntőnek. Az önéletrajzi írás hagyományos linearitása és rekonstrukciós eljárása az utazást megelőző esélylatolgatások időszakának terjedelmes ábrázolásában, az írástevékenység kikapcsolhatatlan önreflexiójában, valamint a megsokszorozott ego játékaiban állandóan a jelentapasztalat tragikus elszigeteltségét állítja középpontba, és teszi meg az elbeszélés narratív szervezőelvének. Az 1977 utáni, a verebek házhoz kerülését követő bő évtizedben Tandori a lakás irodalmi kronotopozsát állítja középpontba, s az időszak éppen a megszokott utazások elmaradásával, a távolság kizárásával, illetve absztrakt-fiktív megképzésével (emlékmunka, vizuális helyettesítők bevonása stb.) lesz majd jellemezhető.

³ A verskezdő két sor önidézet, tárgya Tandori '90-es években keletkezett „rigmusa”, amely a későbbi életmű számos pontján és az utolsó versciklusok szövegében is többször felbukkan. Első könyvbéli előfordulása: TANDORI Dezső, *Kész és félkész katasztrófák*, Magvető, Budapest, 1997, 84.

⁴ Tandori utolsó költeményeinek visszatérő tulajdonsága, hogy Arany János – főként időskori – költészetével gazdag intertextuális kapcsolatot létesítenek. Az Arany-életművet a versekben leggyakrabban megjelölt momentumok a *Hamlet*-fordítás, a *Toldi*-trilógia, valamint a Tandorit újabb és újabb parafrázisokra ingerlő 1850-es, a pályazárlat messiás eseményét előrevetítő *Letésem a lantot*. Az utolsó időszakban keletkezett Tandori-versek Arany-emléteiről olvasható: Tóth Ákos, *Arany-koincidenciák*, Tempevölgy, 2019/3, 34–40.

⁵ A vers környezetében olvasható szerzői megjegyzések. Előtte: „A lazaságok direkt lazák! Pl.” Utána: „Nem épp *babitsi* stílus. SLAMP-poetry.”

⁶ A vers környezetében olvasható szerzői megjegyzések. „A könyvbe! kell!!!” Utalás a *Felplusztulás – leplusztulás* címmel tervezett kötetre, amelynek anyagai közé szánta jelen műveit a szerző. „Óbudán jön.” A vers kis eltérésekkel megjelent változatát ld. Óbudai Anziks, 2018/19. Tél, 105.

⁷ A mű címe és szövege összefüggésbe hozható a 2010-es évek Tandorijának a szűken vett irodalmiság keretein belül nehezen értelmezhető alkotásaival, valamint e műveket felölelő *Írásbeliség – Írásjeliség* című ciklussal. A szinte mindenkor a kézírásból, a betűjelek konszenzuális jelentéséből kiinduló lapok a jelkombinációk feltartóztathatatlan áradatának regisztrálásával egy sajátos, a műcsoport egészében megképződő értelem lehetőségére utalnak, illetve ezen értelem önjelzésének befogadására hívnak.

⁸ A verset tartalmazó oldalon olvasható szerzői megjegyzések: „»Óbuda« hozta”; „Megjelenik ÓBUDÁNI!” Ld. 6. jegyzetben említett folyóiratszám, *Kís abszurd* címen; „Csak a könyvbe! (Ismered)” „E szövegek 1000% fontosak! Hála.”

⁹ A szöveg talán töredék vagy fogalmazvány, amely a *Zúgolódások* I. részében olvasható *Iszapos part* utolsó négy sorát variálja tovább, vagy innen került be átdolgozott formában a késznek tekinthető versbe. Mivel a füzet egymást követő szövegei egyúttal a keletkezés sorrendjét is rögzítik, inkább az első feltevés által leírt módszer valószínűsíthető.

¹⁰ Tóth Árpád *Erdőszél* című versének részlete, amely a *Zúgolódások* I. csoportjában található *imént, ipépp* című vers utolsó előtti sorában jelentkezik. A művet ld. Tiszatáj, 2020. február. A verset másik alkalommal is idézi Tandori az utolsó időszak költői termésében, ld. *Dolgom*, Forrás, 2019. szeptember, 12.

¹¹ Ez a vázlatos mű, valamint a következő, formailag tisztábbnak vehető vers a *Zúgolódások* ciklusban megjelenő különféle hívószavakra, rímhelyzetekre született variációként jöhetett létre. Kivehető előzményei: az írás technikai megvalósulását jelölő 'toll' és 'kupak' kifejezések több versben (pl. 9. vers, *Zúgolódások I.*) fellelhető példái (a toll „művére” tett utalásnak tekinthető a „faximile” közlés lehetőségének kitarató emlegetése), valamint a ló-gat-nógat' rímpár a *Dal nem gond* (*Zúgolódások I.*) című versből.

A szövegeket sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Tóth Ákos

PAULOVICS LÁSZLÓ, Égi szekér, 2019

VÁRI ATTILA

A tűzhányó

VÁRI ATTILA (1946) Budapest

Azokban a napokban, amikor a családi iratokat böngészte-válogatta, egyre gyakrabban jutott eszébe egy álhír. Már két szemüveggel, kézi nagyítóval is alig tudta kibetűzni a szövegeket, s eszébe jutott, hogy szomszédasszonya, Mircse Juliska, aki hitt a daganatot pusztá kézzel, műtét nélkül eltávolító távol-keleti szélhámosokban, egy nap azzal állított be, hogy kínai tudósok egy vak embernek beültették egy szirti sas szemét, s az, a szerencsés gyógyulás után, közel-re ugyan nem látott valami jól, de másfél kilométerről olvasni tudta az újságot.

Meg is szeretne volna kérdezni unokája feleségétől azt a hihetetlen sas-szem-ügyet, de a házban elszaporodó svábbogarak és egerek miatt más, fontosabb dolgot akart megbeszélni vele.

– Drága nagymama, ha feláldozná az egész házat, vagy csak a hallt, és sivatagi homokkal kevert löszdombot építene nekik, hogy kialakíthassák benne lakójárataikat, akkor sem érne semmit. Minden szurikáta-nagycsaládnak váltott őrszemei vannak, főleg a ragadozó madarakra figyelnek, itt viszont csak a plafont látnák. Bizonyára belepusztulnának, különben sem járnak be az emeletet, alagsort, mert ezek a kis véredek csak addig távolodnak a dombjuktól, főleg skorpióra vadászva, ahonnan még láthatják a vigyázót – magyarázta Nusika nagymamának unokája felesége.

Napokkal később, amikor a csitri kinézetű unokamenye, az egzotikus állatok rendelőjének orvos-tulajdonosa megérteti vele, hogy a dél-afrikai szurikáták alkalmatlanok lennének a házat ellepő svábbogarak irtására, Nusika nagymama törli az elvégzendő dolgok listájáról a kis ragadozók beszerzését, s mert a hűtőmágnessel a fagyasztóra rögzített feljegyzéseiben szerepeltek a bevásárlandó élelmiszerek is, amelyeket csak azért írt fel, hogy el ne felejtessen a bőrös virslihez ecetes tormát venni, a kávéhoz cukrot, de azokat már megoldotta, így, a törlés után, a román ügyvéd neve került az első helyre.

Ügyvédre pedig tényleg nagyobb szüksége volt, mint arra, hogy a lakatlanul maradt családi házból szurikátákkal irtsa a betolakodó bogarakat.

Az ok egy akkoriban nagyon gyakran használt román szó volt, a *retrocsédáré*.

Ügyvéd kellett az államosítással elvett ingatlanok visszaigényléséhez, s talán ahhoz is, hogy örökségét egyenlően ossza szét népes családjában.

Amikor Nusika nagymama a visszaszolgáltatással várható vagyont fel szeretne volna osztani a családban, rá kellett jönnie, hogy a felrajzolt családfáról szinte egy egész nemzedék folytatás nélkül hiányzik. Nagybátyjai, nagynénii, szám szerint lehetnek legalább kilencen a testvérek, úgy távoztak a földi világból, hogy szinte nyomot sem hagytak maguk után. Csak kettőnek voltak utódai. A tengerészkapitány Levelező nagybátyjának, akit Éjféli Hajósként emlegettek gyermekkorában, neki voltak ugyan fiai, de az egyik, a félvér indián rokon, akit meszticnek neveztek a családban, valahol Amazóniában élt, s egy másik félvér fia is volt, aki valaha Pápua Új-Guinea egyik őserdejében, kannibalizmussal vádolt törzsének „hosszúház” néven ismert fűkunyójában élt, esetleg élhet. A másik gyermekes rokonai ág, leszámítva Nusika nagymamát, már kihalt.

Kevésnek tűnt a családfára felkerült rokonok száma. Pedig Nusika nagymama emlékei között úgy élt a hajdani ház konyhája, hogy a nagy asztal körül mindig hecsedli- és hársfateáikat szürcsölő öreg rokonok gubbasztottak, na-

gyokat krákogva, mintha éppen egy elmondandó tósztt miatt köszörülnék a torkukat. Molyirtószagú, sötét ruháikban olyanok voltak, mint a vidámpark felső végén álló hatalmas nyárfákon gyülekező varjak.

Nusika nagymama nagyapja nemzedékének, a nyolc testvérnek már nem voltak élő rokonai, s csak hallomásból tudott róluk az indián és pápua rokonn kívül. De Nusika nagymama pótolta a hiányt. Második és harmadik férjétől négy gyermeke született, hogy aztán a negyediktől egy, az ötödik és hatodik férje még két, illetve három gyermeket hozzon a házasságukba, akik egy- és ötéves közöttiek voltak az érkezésükkor, s az apák korai halála miatt az óvodástól a második osztályos korú gyermekig úgy maradtak a négyszeresen elvált, kétszeresen özvegy Nusika nagymama szárnyai alatt, hogy sokáig nem is tudták, hogy nem állnak vérségi kapcsolatban a másik öttel, akikkel testvérként szerették egymást.

A tíz gyermektől harminchét unokája volt. Lehetett volna több is, de a tíz gyermek után összesen csak nyolc házasság alakult. Nem volt egyetlen agglegény, sem vénlány közöttük, de bármennyire tiltotta is, nagyobbik lánya, egy igazi keleti örmény szépség már az első pillanattól kinézte magának az ötödik házasságba hozott, nála két évvel kisebb mostohaöccsét. És ők voltak a boldogság mintaképei. Ők ketten, túl az ötvenen, hét saját gyermekük után is, szinte még a házban is kézen fogva jártak. Ezt a hét unokáját kevertnek nevezte, de alakult még egy házaspár a hozományként kapott gyermekek között. Az ötödik és hatodik házasságával készen kapott fiú és lány gyermekeit nevezte amorfnak. Ilyen amorf volt kedvence, a geológus Konrád is.

Azokban a napokban, amikor a román ügyvédet meghatalmazta a lakóteleppel beépített háromhektáros vidámparkért járó kárpótlás elindításával, amelynek kizárólagos örököse ő volt, értesítést kapott egy székelyföldi községből, hogy anyai örökségét, a közbirtokossági fenyőerdőben lévő részesezését többségi szavazattal eladták az osztrák érdekeltségű Holzindustrie Schweighofer cégnek, s az adók, járulékok, illetékek, a vágás és újratelepítés költségeinek levonása után annyi pénzt utalnak, ha megküldi bankszámlaszámát, ami felért egy lottófőnyereménnyel.

Arra gondolt, hogy harmincnyolc felé osztja, ha majd megkapja a pénzesket, de aztán rájött, hogy tisztességesebb lesz, ha nem az unokák, hanem a szülők kapják, ők biztosan jobban tudják, hogy mire kell családjaiknak az örökség, nem fogják egy nap alatt eltékozolni.

A kommunizmus utolsó éveiben szanálásra ítélt családi házat úgy beszorították a lakótelep tízemeletes épületei közé, hogy napot sem látott, alig maradt méternyi hely a betonszörnyetegek mögött, sötét és nyirkos lett, lakhatatlanná, eladhatatlanná tették.

– A házat sem természetben kapja vissza, az de facto és de iure az államé – mondta az ügyvéd. – Azt majd tesztek érte, hogy piaci áron fizesse ki az állam, olyan piaci áron, mint hogyha még mindig a park és gyümölcsös közepén állna.

Nusika nagymama, aki a villa lakóinak hatósági kiköltöztetése után lényegében a hajdani vidámpark pénztárából és öltözőjéből kialakított nyárikonyhában élt, éppen a lakatlan családi ház egyik szobájának komódjában keresgélt a régi iratok között, amikor az a riasztó, nem várt esemény bekövetkezett.

Hét család fölösleges holmijával voltak tele a szobák, az így-úgy kialakított lakások, olyan dolgokkal, főként bútorokkal, amelyek nem fértek volna el a hivatalból kiutalt panellakásokban, de nem látszott felfordultnak, kifosztottnak a ház. Szinte mindenhol maradtak szekrények, hatalmas franciaágyak, komódok, ebédlőasztalok, és azért sem tűnt megkopasztottnak, mert az előcsarnok méretű hallban Nusika nagymama mindegyre felfényezte saját készítésű méhviasz-pasztájával az intarzia berakású tölgyparkettát.

A konyhában, ahol a rengeteg szék mellett a tizenkét személyesre bővíthető asztal foglalta el a központi helyet, most mindenhol megsárgult borítékok, ódon papírszagot árasztó iratgyűjtők látványa fogadta volna a váratlan látogatót, de Nusika nagymama éppen mással volt elfoglalva.

Emlékezett, hogy egyik unokája szobájában ott maradtak az ifjúsági könyvek, s közöttük kellett lennie a Föld geológiai atlaszának is, annak, amelyet örökbefogadott unokája, Konrád, a Hamus-patak völgyi jégbarlang felfedezője rongyosra olvasott elemista korában.

A tűzhányókitörések előjeleiről olvasott volna, nem érdekelte a Krakatau története, sem Pompei pusztulása. Ő azt kereste, amit kinézve az ablakon éppen láthatott. Jelét a kitörésnek, amely lehet, hogy porral, hamuval folytatja majd, de az biztos, hogy ködszerű gázokkal töltötte be a környező teret.

Nusika nagymama alig félórával korábban, miközben a konyhaasztalra rakott iratokat böngészte, arra riadt fel, hogy iszonyatos sistergéssel kitört az udvaron egy vulkán. A háza és az egyik, néhány méternyire tornyosuló lakótelepi épület tűzfala között sűrű, ködszerű anyag gomolygott. Nem látta magát a kitörést, de hallotta a háztetőre hulló törmelék hangját, s a konyhaablak úgy nézett ki, a könyvből kölcsönzött szakszóval élve, az „erupció” miatt, mintha pocsolóba hajtó teherautó fröcskölte volna tele sárral. Vastag gőzfüggöny takarta el a házat körülzáró lakótelepi blokkokat, s Nusika nagymama egy pillanatra úgy érezte, hogy ezen a festetlen fehér vásznon viszontlátja szülei vidámparkját. Szinte hallotta is az óriáskörhintán sivalkodókat, a céllövöldéből az elsütött légpuskák szerkezetének jellegzetes fémes csattanását. Látta a ködszerű fátyol mögött gyermekora kertjét, a virágzó labdarózsákat, a rózsaszín zúzmarát mimelő tamariskabokrokat, a kerti pavilon mellett a jázmindzsungelt.

Beszorítva a tömbházak közé, emlékeiben úgy élt a hajdani udvar, a dombtetőre felfutó kert, a domboldalból fakadó természetes forrás vizével táplált csónakázótó, mintha maga lett volna a földi édenkert. Szinte kétségbeesett annak az elkeseredettségnek a felidőzésétől, ahogy öt éves korában hiába kereste a nemesbabér sövényből kialakított labirintus kijáratát. Ha behuntya szemét, még érezte az orgonák, a hársfasor illatát. Szinte csak kényszerből, a főtt ételek ellensúlyozása miatt ette a bolti, piaci gyümölcsöket, amelyeknek volt ugyan valamiféle zöldegszaguk, de sem illatuk, sem zamatauk, sem külalakjuk nem hasonlított a nagyapja által ültetett fák terméséhez.

Nusika nagymama éppen a hajdani telekkönyvi kivonatokkal bajlódott a kitörés pillanatában. Egy ingatlaniroda kiszámította mindent. A rendszerváltás előtt az állam által kisajátított ingatlan pillanatnyi piaci értékét, s most az ügyvédre várt, mert rögtön a törvény kihirdetése, a Közlönyben való megjelenése után el akarta indítani a kártérítést.

– Retroscedaré – ízelgette a román ügyvéd által használt kifejezést, s nevetnékje támadt attól, hogy a román–magyar szótár szerint ő most éppen „visszaengedményezésre” készül.

Az, amit évtizedekig sérelmeztek szülei, nagyszülei, hogy az ezerkilencszázharminc évvel ezelőben az adóhivatal sovíniszta román tisztviselője, azzal a felkiáltással, hogy fizessenek az ősi dák területeket bitorló magyarok, nem kertként, hanem a jóval magasabban adózó közművesített építési telekként jegyezte be a vidámparknak is helyet adó háromhektáros területet, az most az ügyvéd szerint milliókat ér majd.

– Nem mindegy, Doamna Ana, hogy bozótosként, értéktelen parlagként vagy, mint esetünkben, összközműves építési telekként kártalanítják. A legértéktelenebb földek 7-800 dolláros hektáronkénti áron kerülnek piacra, de esetünkben kétszáz a szorzó, ami azt jelenti, hogy a román állam majdnem félmillió dollárt kell, hogy adjon Önnek. Mint ahogy a házzal is szerencséje lesz a családnak.

A villát dédapja építtette a Párizsi Világkiállításról hazatérve, amit aztán a felismerhetetlenségig bővítettek a gyermekek, unokák, dédunokák. Ott, a francia fővárosban találkozott olyan lakásokkal, amelyekben nem voltak túlméretezett szobák. És úgy tervezte meg a több nemzedék befogadására alkalmas, T-alaprajzú házat, hogy a család növekedésével bármilyen irányba bővíthető legyen. Csak a hall volt túlméretes, s termék helyett intim kis életterekre osztotta a tervező, amelyben a kisajátításkor hét család élt, és amit olyannyira értéktelennek taksált a rendszerváltást megelőző hónapokban a lakónegyed beruházója, a városi néptanács, hogy az árából jó esetben is csak egy kétszobás panellakást vehettek volna.

Nusika nagymama az építésvezető mérnök, volt tanítványának férje jóvoltából még nem költözött ki a felvonulási épületté nyilvánított házból, aztán a rendszerváltozás miatt leálltak a beruházással, s a visszaszolgáltatási törvény alkalmazásának napjaiban még épen és érintetlenül állt a korabeli törvény szerint kisajátított hatalmas családi villa. Nem öröklakásokat, hanem tanácsi bérlakást kaptak a kiköltöztetettek, de a telekkönyvi kivonatok mellett megtalálták az iratok között azt a lakáshivatali bejegyzést, amelyet az iparosítás kezdetén, az ötvenes években állítottak ki, abban az időben, amikor magánházakba is kényszerbérleket telepíthettek. Ezek szerint hét család számára biztosítható az épületben a lakhatás, az urizálóan hatalmas konyha és földszinti hall átalakításával akár nyolc-kilenc család is elhelyezhető lenne az ingatlanban.

Nem tudott másra figyelni, csak a tűzhányó pokoli hangjára, a gurgulázásra hasonló fortyogásra, s Nusika nagymamát annyira lekötötte a tűzhányó, hogy órákra megfeledkezett a napi menetrendjéről. A nyárikonyhába kiakasztott tábláján az ügyvéddel való megbeszélést fontossági sorrendben a szurikáták beszerzése előzte meg. Hogy el ne felejtse, a szurikátapár beszerzése mellé felírta unokamenye telefonszámát, aki állatorvosként éppen azokban a hetekben nyitotta meg egzotikus állatok kezelésére tervezett rendelőjét. Az apró ragadozókra szüksége volt, mert hiába hintette be az elhagyott családi ház szobasarkait, fürdőszobák és vécék lefolyóit az elszaporodott csótányok és egerek miatt különböző mérgekkel, semmi sem használt. A tévében látta, hogy a sivatagi környezetben élő állatkák milyen könnyedén kapják el a bogarakat, a háziegér méretű cickányféléket, de még a halálos dárdafarokkal rendelkező skorpiókat is.

Egy papírfecnire is feljegyezte a számot, hogy nyilvános készülékről is hívhassa unokája feleségét, bár leszeretlenül ott maradt a házban néhány telefon, de azok nem ismételték meg a decemberi forradalom utáni csodát. Azt, ami akkor történt, amikor a fellázadt tömeg elfoglalta a szekuritáté épületét, behatolt a telefonlehallgató központba, s a magukra hagyott lakások hónapok óta néma telefonjai, mint Münchhausen báró befagyott postakürtjének kiolvadt hangjai, valóságos csengőorgiával töltötték meg a házat.

– Ebből is látni lehet, hogy az egész családot megfigyelték, még némaságukban is lehallgató eszközként működtek a készülékek – magyarázta a csodát egyik elektrotechnikus unokája.

Az ügyvéd és a szurikáta szavak alatt ott álltak külön-külön sorokba feljegyezve: *fokhagyma, ecetes reszelt torma, vécépapír, kenyér, cukor*, és Nusika nagymama képzeletben odaírta, hogy *tűzhányó Konrád*, mert arra gondolt, hogy megkérdezi a világhírű geológus mostohaunokát a hirtelen vulkáni működés beindulásának okáról.

Olyan hangokat hallott, mint amikor a fővésben lévő lekvár rotyogni kezd, felbőffentve az edény alján keletkező gőzt, s bár félt a következményektől, letepegett a bejáratig, hogy kinézhesen. Félve nyitotta ki az ajtót, s amit látott, megerősítette abban, amit gondolt a jelenségről. Az udvari lépcső alsó foka már ki sem látszott az iszapszerűen híg lávából, amely gőzölögve, újabb és újabb hullámokkal ostromolta a házat.

Nusika nagymama elnevette magát. Arra gondolt, hogy abban az esetben, ha ez egy helyi érdekű kitörés, akkor előfordulhat, hogy az ingatlanja sokkal többet ér majd, mivel itt a földtörténeti korok mélységi rétegei helyett a felszínen tanulmányozható a vulkanizmus.

Szaglászott, de nem érezte azt a kotlóstojás-bűzt, amiről Konrád könyvében olvasott. Inkább az a szag árasztotta el az udvart, amilyen a lúgos vízben fehérített ruhák fővése közben töltötte meg valaha az alagsori mosókonyhát. A mosókonyháról azok a hónapok jutottak eszébe, amikor a vidámpark csődje miatt kiskamaszként cselédnek adták a szülei. Ott, a Wasserblau gróf Sugár úti palotájának pincéjében érezte állandóan ezt a jellegzetes szagot. Naponta mosták az orvosként praktizáló főúr rendelójének szennyesét, a viaszos-vászon bevonatú vizsgálóágyról minden páciens után lecsérélt lepedőket, s nekik, ikertestvérének, Bertának és neki kellett kicsavarnia a forró vízből kiszedett ruhát.

A feltörő emlékek között szinte újraélte azt a pillanatot, amikor a nála húsz évvel idősebb szobainas, akiről a személyzet minden tagja tudta, hogy a liberális érzelmű gróf bújtatja kommunistasága miatt, s aki orosz hadifogsága végén Lenin testőrségének volt a tagja, elcsábította az akkor még alig tizenhárom éves Nusikát, hogy aztán tizenhatodik születésnapján, már a háború után feleségül is vegye.

Az áramló láva tetején keletkezett buborékok úgy pattantak szét a lépcsőhöz érve, mint férje melletti hajdani boldogsága, aki a bolsevizmusról mesélve olyan képet festett a muszka rendszerről, amit csak úgy tagadhatott le, ha frissen kinevezett szekuritátétisztaként eltünteteti hajdani véleményének fültanúját, az akkor még éppen csak felnőttkorba lépő feleségét, Nusika nagymamát.

Bámulta a látát, s a Sarlóvölgy börtönbarakkját megközelíthetetlené tevő szénporsarat látta, amely nyári zivatarok idején éppen olyan hólyagosan hömpölygött, mint valami gázokkal telített iszapfolyam. És ismét a svábbogarakat pusztító szurikátákra gondolt, mert egy széntől szennyes árvíz után, a börtönbarakk ágyai között cementként megszilárdult hordalék teteje, mintha megszórták volna, tele volt rovartetemekkel, amit a mindig éhes, a női rabok által titokban rejtegetett kölyök sündisznó karmaival piszkálgatott ki, hogy megehesse őket.

Hálás volt a Föld geológiai atlasza miatt Konrádnak, mert olyan szavakkal, magyarázatokkal találkozott a könyvben, amelyeket soha életében nem használt korábban. A horzsakő tetszett a legjobban, mert a szó hersegésében érezte, hogy horzsolni lehet vele, s rájött, hogy amit habkő néven árulnak, s amivel a bőrkeményedéseket szokta leráspolyozni a talpáról, ugyanaz a lávahab. Tetszett a köpenyhőoszlop, köpenycsóva is, mint ahogy az, ahogy a magmáról is elmagyarázza a gyermekeknek, hogy az az asztenoszféra kőzetolvadéka. – Azt az asztenoszféráját, ezt a szót sem fogom elfelejteni, amíg élek – mondta azon bosszankodva, hogy egy idegen jelenséget olyan szóval akart megmagyarázni a szerző, amit egy kisgyermek kiejteni sem tud.

Megpróbált mondatokat alkotni az új kifejezésekkel, s nevetethnékje támadt, hogy azok a bensőjében fortyogó triviális káromkodások, amelyeket rabtársnőitől tanult, de amelyeket még legnagyobb mérgében sem mondott ki soha, azok biztosan ott maradtak megrekedve dühös lelke asztenoszférájában, ott is szilárdultak meg. Nem is sejtette, hogy napok múlva mégiscsak kitörnek belőle.

Villámló csóvát, szikrazáport látott a vulkáni hamu szürkességében, s a robbanás talán betörhetett ablakokat is, mert a hall felől üvegcsörömpölést hallott, s a konyha megtelt égett kátrányszaggal.

Nusika nagymamát tűzoltók szabadították ki a házból. Ideiglenes hidat raktak a ház és nyári konyhája közé, mert a távfűtőmű vezetékének csőtörése

szabályos krátert vájt a ház és a tízemeletes paneltömb közé. A láng- és szikrazáport a beázott transzformátorház robbanása okozta, s Nusika nagymamának, amikor az áram nélkül maradt menedékében megtalálta a halottak napjára vásárolt gyertyákat, a köveztetűre rakott krizantémok miatt eszébe jutott, hogy aznap a temetőbe akart menni.

– Szinte utánatok mentem – mondta halottaira gondolva, s azért is, mert valakinek el kellett mondani, amit a tűzoltótól hallott.

– Szerencséje volt a néninek, hogy a forró víz átszakította az aszfaltjárdát, így a lángoló olaj az utca felé folyt, különben felgyújtotta volna a házat.

Napokkal később, amikor véglegesítették a visszaigényléshez szükséges beadványt, s elment az ügyvéd, bekapcsolta a tévét.

Egy hegytetőt mutattak éppen, amelyen valami idegen zászló lengett, s akkor meghallotta a bemondót.

– Ismét a híres erdélyi nemesi család zászlaja lobog a Hargita legmagasabb pontján, ezerhatszáz hektárnyi ellopott birtokuk lassan visszacsordogál a család tulajdonába.

Nusika nagymama dühbe gurult. Igazi vulkánkitörés volt. Börtönben halott szennyes szavakkal támadt a tévére. Észre sem vette a nagy káromkodásban, hogy Konrád belépett a konyhába.

– Mi baj van, nagy? – kérdezte döbbsen az útszéli és mindenképpen szokatlan indulatai miatt magából kikelt öregasszonytól.

– Az, hogy azzal dicsekszenek, amit a románok adtak vissza. Lehetne bennük annyi feketehumor, mint az első világháború alatt a Havas-hírügynökség jelentéseiben. Mert akárhol szenvedtek vereséget az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai, mindig azzal fejezték be ezerkilencszáztizennégytől tizenhatalcig a híradást, „hogya ezzel szemben Belgrád bevétele áll”. Belgrádé, amelyet a háború első napjaiban foglaltak el. Hát most, a román retrocedáció híre után nyugodtan bemondhatnák, hogy ezzel szemben Magyarországon nem adtuk vissza sem főnemeseinknek, sem kisparasztoknak semmit. Hát ilyen fordított világ van, ez az ott, Magyarországon élő család itt visszakapta a Hargita csúcsát, a pannon unokatestvérei, gondolom, kaptak egy barokk kastélyért annyi kárpótlási jegyet, hogy vehetnek belőle egy garzont Békásmegeyeren – mondta dühbe gurultán, lemondóan Nusika nagymama, s még hozzátette, amit Konrád nem érthetett: – Biztosan sasszemműtéten estek át, hogy közelre nem, de a távoli Hargita csúcsáig ilyen tisztán ellátanak.

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ

Feketemunka

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ (1972) Csíkszentdomokos

ELSŐ VIGNETTA

„Én targoncás
 Én kapus
 Én raktáros –
 Minden voltán én egyszemélyben
 Jobban tudtam hogy mi hol van
 Miből mennyi van
 Mint a könyvelőség
 Bízta is bennem
 Mert ha ki is ment egy-két bála feketén
 Soha nem nagy tételben.”

KÁNTORVÁLASZTÁS

Rég volt ilyen szerencséd
 Teljesen képben vagy
 Nem kell előénekelni
 Dallam is
 Szöveg is megvan
 Korábban
 Kamaszkorodban
 Lakodalomban-disznóöléskor
 Apád segített
 De most teljesen képben vagy
 Dallam is
 Szöveg is megvan
 „Szo-mo-rú-an szól a ma-gyar nó-ta”
 1996. szeptember 1.
 Harmincvalahány lövétei lazul
 Az Omszki-tó partján
 Rég túlvagytok már *Hogyvagy?-on Háttemitkereselitt?-en*
 Túlvagytok már flekkenen
 Karaokén
 Mindig ez a vége
 Vigyorog unokabátyád TP
 „Szo-mo-rú-an szól a ma-gyar nó-ta”
 Ő már öt éve űzi itt az ipart
 „Kántorválasztás”
 Eszedbe jut hogy otthon
 Így nevezi a nép a részeg gajdolást
 De azért fújod te is kitartóan
 Örülsz hogy képben vagy

Részletek egy készülő könyvből.

Ugyanaz a dallam
 „Sár-ga csi-kó sár-ga lo-vam sár-ga”
 Sőt
 Arany János is eszedbe jut
 Ahelyett hogy végre otthon éreznéd magad
 Szegről-végről minden jelenlévő rokonod
 Félig-meddig ugyanaz a dallam
 „Sü-ve-ge-men nem-ze-ti-szín rózsza”
 Ezt biza Arany János írta
 De nem mondod senkinek
 Még TP-nek se
 Kit érdekel hogy ki írta
 Kevesebbet okoskodni vagy többet inni
 S akkor végre te is otthon érzed magad
 Így viszont csak hülyeségek jutnak eszedbe
 „Dög-lött macs-ka nem ke-rül az ég-be” –
 Huszonhárom évvel később még egy Kassák-verset is eldúdolsz
 Ugyanarra a *szomorúnótás* dallamra – – –
 1996. szeptember 1.
 Harmincvalahány lövétei lazult
 Az Omszki-tó partján
 Vajon hánynak jutsz még eszébe
 TP-nek talán igen
 De minek annyit okoskodni
 Ilyen egyszerű az egész
 S akkor végre te is otthon érzed magad.

Csikszentdomokos, 2019. szeptember 20.

TIZENKILENCEDIK VIGNETTA

*„Nem igazán lehetett viccelődni
 A sok búvalbaszott magyarral
 Hová valók maguk? – kérdi egyszer az egyik
 Hogyhogy hová? – mondom
 A földbe
 Mint más ember
 Hát nem magára vette a hülye?!
 Szerinted lett-e munkánk arra a napra?”*

FECSKE CSABA

Nyár van

a naptárban szelíden hűsen
 itt a lakótelepen tikkasztó hőség
 izzad mindenki nem csak én
 szenved a sárkányfogvetemény
 jól van ez így ahogy van jól van
 bezzeg a tavalyi hó ilyenkor hol van
 talpamra tapad az aszfalt
 az út vagy a nyár marasztal
 érthetetlen hűség ahhoz
 amihez nem sok közöm van
 a szajha szél ölelget jólesik
 lötytyedt mellének érintése
 törődik velem bárha ellenem feszül
 nyár van nagyon pihen kicsit a szépség
 az erkélykorláton egy lepke ül

Elvakít

fáradt szó mosakszik a csöndben
 utolsó szavad ezen a világon
 elperegnek napok évek
 én már helyetted vagyok itt
 a halál vakuja villan elvakít

FECSKE CSABA (1948) Miskolc

PAULOVICS LÁSZLÓ, Hulló csillag, 1994

MÁRTON GYÖNGYVÉR

(Anyámnak a nyelve hegyén)

(Edenkedem)

A könyveink, a szerre megjelenő sorozatok csábítóan álltak glédában a polcon. Nekem tizenévesen külön élmény a kortárs költőket, írókat személyes jelenlétükben hallgatni, legújabb műveikkel ismerkedni; színészek, előadók olvastak fel tőlük különféle rendezvényeken, ahol én is rajongva lelkesedtem értük. Szó, ami szó, a betűk bűvöletében élek, mióta tudok olvasni, és ebben a mesés birodalomban sohasem unatkozom.

Anyám elhúzott ezt-azt az orrom elől, úgynevezett *indexen* lévő szerző művét, mondván, még nem nekem való. Dafke kíváncsivá tett, ugyan biza mitől lehet tiltott egy könyv, a kinyomtatott betű?! A szülői hálószobában, a ruhásszekrény tetején tárolt néhány könyvre igazán akkor figyeltem fel, mikor egyik-másik vendég az onnan leemelt példányban lapozgatva ácsorgott bent, és a kérdéseimtől kicsit összezavarodva kisomfordált a szobából. Anyám éjjeliszekrényéről néha csement el könyvet, pláne, ha oda volt délelőtt tanítani, én viszont délután jártam iskolába, így olvashattam zavartalanul. Mindig rájött a turpisságokra, s hallatlan türelemmel kezelte a csínyeimet, ritkán büntetett. Párnám, takaróm alól viccelődve húzta elő éjfélját az ócska elemlámpát meg a lopva olvasott könyvet, mert már ideje lenne aludni... Az esetleges fejmosáskor többnyire pulykapipi-haraggal, sértődötten, sipitozva tiltakoztam, bögvé ellenkeztem, mire alkut ajánlott: az engedélyével levehetem bármelyik könyvet, ha előbb szólok, s minden kérdéssel elsősre hozzá kellett forduljak. Tizenhárom múltam, akkoriban Makkai, Zilahy, Harsányi, Reményik erősen hatott rám, és otthon nagy pátosszal fújtam Kecskeméti Vég Mihályt, Garayt, Berzsenyit. „Vérlázító” verseiket egy antológiából tanultam, amely aztán eltűnt anyám régi könyvei közül, máig nem sikerült rábukkanom, még a kötet címére sem emlékszem... Anya szerint egyébként rémesen csapongtam, vigyázni kellett velem. (Később már némi tapasztalattal vehettem kézbe, egyetem utáni első munkahelyemen, a Gorkij nevét viselő, idegen nyelvű könyvtárban például a nyugati magyar kiadásokat vagy némelyik francia, Z-jelzetű, vagyis „ZÁRT” könyvet. Akkoriban egyik-másik Gide-kötet, s pláne az emigráns Kunderaé nem kerülhetett akárki olvasó kezébe. Korán elhunyt kollégánk, a „híres” oroszos Könczöl Csaba nagy viccmester volt, jókat kuncogtunk, sőt nagyokat röhögünk vele a „zárt” könyvek szigorított sorsán. Az állománygyarapítás mellett a korabeli román sajtó csán-gó vonatkozású cikkeinek szemlézése, fordítása meg a nagy port kavart Lăncrănjan Erdély „szózatának” ismertetése is feladatomból volt, noha az irántam, erdélyi származású alkalmazott iránti igazgatói bizalmat a hivatalos ünnepek-kor bizzára sminkelt, kisestélyiben feszengő párttitkár értetlen, bumfordi képpel nyugtázta. S még inkább azt, hogy hárman-négyen, határon túlról valók kabátunkon kokárdával vonultunk a Március 15-e térhez közeli munkahelyről a Petőfi-szoborhoz. Mi hetyke természetességgel viseltük itt, amitől a szülőföldünkön szigorral tiltottak. Dehogyan nézte el nekünk a szabadság csetlő-botló megnyilvánulásait bárki, pláne intézmény, hatalom! Megtűrt, de szemmel tartott, akinek az volt akkoriban a dolga.)

Részletek egy készülő regényből.

Anya a „rongyos” *Bibliát* sokszor hagyta elöl, ám beszélgetni róla inkább a nagyanyámmal lehetett. Ő zavartalanul járt templomba, s ahol érte, szóvá tette, hogy tanítónak se taníttatta volna három gyermekét, ha előre tudja, a népi demokrácia miatt majd épp oda nem járhatnak. Emlékszem a kicsit színpadias, „Én menten elájulok!” pillanataira, pláne, ha rokona akaszkodott össze vele nevelési kérdésben. Idővel mama lecsendesedett, látván szegény apánkat, szeretett vejét fiatalon belebetegedni – ő megmondta! – a mi hangzatos, szebb jövőnkbe. Hagyták hát, hadd menjen, ha neki jólesik, de azt lássa be: nyitva állnak a templomok! Apánk még azt se bánta, néha kísérgessem a nagyanyámat, hisz tisztára rá ütök. Egyik is, másik is a gyermeki lélek megerősítésében bizakodott, nyilván.

Alig túl érettségim és két sikertelen felvételin – ebből egyik kalandos, mert külföldön: Budapesten zajlott –, váratlanul szerelmes lettem. Nem először, nem, de ezúttal a dolog komolyra fordult, s a rá következő tavasszal már leánykérés, aztán házasság jött, majd a szülőföldről az anyaországba való áttelepedés bonyodalmai. A feje tetejére állt minden! Nem elég a renitens felvételi-ügyem, ami egyszerű turistáskodás leple alatt zajlott, megint vége-hossza a hajcihőnek. Az engedélyeztetés folyamata közben se felvételi, se állás – a külföldivel kötendő házasság, a fölmerülő kivándorlás vagy repatriálás hírére menten kipenderítették iskolából, állásból a delikvenst. Csekély zsebpénzért könyvjelzőt hímezgettem ajándékboltoknak, segítettem egy-egy felvételre készülő ismerősnek. Mire megjött román részről a házassági engedély, addigra a magyar háromszor lejárt, s közben a sok szerelmeskedéstől ÚGY maradtam. Erről volt már, s lesz még szó. Mi tagadás, volt riadalom, hiszen mindketten bőszén készültünk felvételizni is, nemcsak házasodni. Már domborodott a hasam a február eleji esküvőkor. A hivatalosság előtt tanú se volt kötelező a számunkra, a ceremóniára kijelölt személy, jegyző vagy mi gyors mozdulattal kibújt a román nemzeti színű pántlikából, mivel a vőlegény addig sem értett egyetlen nyikkot se a románul hozzá intézett kérdésekből. Magyarra váltott hát, elhadarta újra a kérdéseit, s mi is sorra az igeneket, aláírtuk, amit elénk tett, és azzal mehettünk a dolgunkra. Ilyen egyszerűen lett belőlünk ott és akkor férj és feleség. Családi körben, alkalomhoz illő ebédrel ünnepeltünk, anyám híres diótortája volt a desszert, estére meg bensőséges, baráti társaságot csődítettem magunk köré. Másnap Szovátn ismerkedett a rokonsággal a párom – akinek a neve mostantól legyen Tóni, tekintettel az időközben sajnos megváltozott körülményekre. Eléggé fájlalta református esperes nagybátyám, s leginkább a nagyanyám, hogy az ifjú férj nem óhajtott velem templomi esküt tenni. „Legnagyobb azért mégis a szeretet, ugye, fiam” – fordult feléje mama csipetnyi csalódással a hangjában, és engem könnybe lábadt szemmel méregetve. Éreztem a tekintetében a „most állj a sarkadra!” intelmét, de én jámborul elfordultam...

Az új hazában a többszörös társbérleti lakás várt, ezért elfogadtuk a szüleim ésszerű marasztalását, s így lett a fiam egyszersmind a földim. Hazudnék, ha nem vallanám be: engem ez bizony boldogít! Azóta, otthon járva nem mulasztom el körbesétálni a régi születeszetet. Még fél évig gondunkat viselték otthon, mire elkészültek az új okmányok. Olyan útlevélkép kellett rólunk a közös úti okmányba, amelyiken az ölemben tartott, kéthetes baba nem mozdul, nem pislog, arcocskája, tekintete mereven előreszegeződik. Vigyáztuk, lestük órákig a fényképésszel, míg végre eredményre jutottunk.

A dajkálgatás örömei s rendje mellett a konyhai teendőkkel is többet tördtem. Mentésítettem anyámat, jusson néha több ideje pihenésre a tanítás mellett, s apámmal együtt az unokázásra, sétáltatásra. Apa bevásárolt, anya előkészítette este vagy reggel, amit főzzünk, én pedig megfőztem. Gyűjtöttem a tudást, a tapasztalatot a jobbára kézzel igazgatott, egyszerű, otthoni

háztartásban, ami mégis valóságosabb és gazdagabb volt ízekben is, mint a mai, túlmodernizált sajátom. A babaholmit kímélve kezdettől szívesen mostam kézzel. Elnéztem a nyári szélben lengedező hófehér pelenkákat, ingecskéket, rékliket. Dudorászva, lelkesen vasalgattam a kelengyét az idilli babailatban, a mózeskosárban békésen szunyókáló Bencikém közelében. Kötöttem rugdalózót, sapkát, pampót, ha jön az ősz s a tél, meglegyen mindene. Közben a fiára roppantul büszke apa kéthetente „befutott”. Cumisüveg, cumi, gumibugyi, újdonságnak számító pelenkabetét, patikai és mosdatószerek rakományával felmálházva (hadd legyen mit szétpakoltasson vele a vámtiszt!), az oda-vissza vonatozások, a székelykocsárdi hajnali átszállások nyúgeitől s a költségektől sem kímélve magát. Mi tagadás, nehéz, de örömteli hónapok teltek a végtelennek tűnő várakozásban!

Jutott idő tanulásra, olvasásra, álmodozásra s töprengeni a közeljövőn. Egy találomra leemelt könyvben lapozgatva azon kaptam magam, hogy lopva lesem az órát, a szoptatási idő közeledtét. Jack Londontól már olvastam korábban, a *Martin Edent* azonban nem. Hatása alá kerített mindjárt néhány oldal után. A különös sorsú, rokonszenves fiatal férfi története fejezetről fejezetre elvarázsolt. Szinte irányított, hogy jobban beoszzam az időmet, s bármi tennivalóm során majd' minden mozdulatomat, percről percre, serényen. Megtanultam helyesen venni a levegőt – amire úszás közben még mindig képtelen vagyok. Szinte ütemre, hatékonyan tartottam a tempót, elhagyva a felesleges ide-oda nyúlkálást, takarékoskodva az erőmmel. A könyvbéli mosodai műveletek mozzanatait szinte utasításokként követtem, hajolgattam, emelgettem, csavartam, gyürködtem, nyomkodtam ki a vizet a ruhából, töltöttem, tologattam tálat, mosófazekat, és közben figyeltem arra, hogy gyakran kiegyenesedjem, szusszanjak... Kikupálódtem az anyácskám szárnya alatt már valamennyire, ahhoz jött ezzel a könyvvel egy újabb mankó. Jól fogott bizony a rám váró új világban, a budapesti, VII. kerületi társbérletben. Újdonsült feleségként, újdonsült anyaként, új lakóként kicsi gyermekestül. Szóval illeszkedni, beszokni, igyekezni kellett, és megfelelni. A tágas, közös konyhán velem együtt négy asszony osztozott, s az egyetlen falikút, a két tűzhely meg az egyetlen véce gyakran bizonyult összetűzések forrásának. A mi cselédszobánk a legalább százhusz négyzetméteres lakáson belül mégis maga volt a boldogság szigete.

Teljesen kiment időközben a fejemből Martin Eden. Fene tudja, mi ébresztette föl bennem évtizedek múltán a kíváncsiságot a történet, a végki-fejlet iránt. De se boltban, se könyvtárban nem találtam a kötetet, míg végre antikváriumból sikerült keríteni egy példányt. Az élet igenléséről, az állhatatosságról, a kihívásokról és lehetőségekről szóló regényt falva mindaddig nem is fogtam gyanút, míg a hős hajóra nem szállt! Nem tételeztem föl, hogy feladja!... Döbbenet, zavarodottan csuktam össze a könyvet. Létezik, hogy pont a befejezésre ne emlékezzem, hogy évtizedekkel ezelőtt, valami miatt nem is olvastam végig?! Mostani csalódottságomban szinte bosszúsan szorítottam helyet a könyvnek a többi között.

Megélhetési gondok kezdettől cifrázták a családi életünket. Tóni kirakatrendezőként dolgozott, megyeszerte járta a vasedényboltokat, sokat utazott, a keresete persze kevés a napi kiadásokra, a megélhetésre, pláne a felvételi költséges, folyamatos előkészületeire. Töméntelen mennyiségű rajzpapír, grafitceruza, tus, szén, pittkréta, radír, festék, oldószer (tejszerű plectol!) és sok cigaretta fogyott, ráadásul sokba kerültek a rajzkörök, amelyek, a hétvégét leszámítva, estébe nyúlóan kitöltötték a délutánjait. Alig pár héttel az átköltözésünk után került nekem otthonra munkám, fehérenművarrás, bedolgozás. Anyósom villamosított, régi Singerén addig csak neki meg magamnak varrtam, szívesen adta kölcsön a kenyérkereső munkához. Előre kiszabott,

kreppvásznon női és férfi hálóingeket kellett összeállítani. Pepecsmunka, nagyon lassan ment, ráadásul nevetségesen alacsony darabbérért. A görcölésnek, a galériával megnövelt cselédszoba csendjét felverő zakatának váratlan fordulat vetett véget: egy újdonsült barátnő valami miatt rácsodálkozott a kézügyességemre, s beajánlott batikolónak, ugyancsak otthoni munkára, egy háziipari szövetkezetbe. Két éven át lelkesen, önfenntartó létformánkon nagyot lendítve rajzoltam és festettem, „pitykéztem”: fehér vászon babakelengyére apró állat- és mesefigurákat, girlandokat, sokféle motívumot, rendelkezésre. Kellemetlen legfeljebb a galakol nevű festék s a hígító szaga volt, és néha a ragacsos foltok az éppen olvasott könyveinken. A kupacokban szállított, patyolatfehér vásznak, a munkadarabok a helyszűke ellenére szerencsére mindig megúszták! Nyugodt, csendes elfoglaltságom ráadásul a vártnál is jobban fizetett. Közben felvételik zajlottak, s engem nagy meglepetésre elsőre felvettek. Bölcsésznek, nappalira, magyar–francia szakra. Váltottunk: Tóni a kirakatrendezésről átnyergelt a batikolásra. Ha elaludt a kicsi, éjszakába nyúlóan vele dolgoztam vagy tanultam másnapra. Rákövetkező esztendőben, többedik nekifutásra, végre a párom is bejutott a képzőre, festészetre. A megszállottság, eltökéltség, a sok rajzkör, levelezői meg esti tanfolyam, s nem utolsósorban az én házi modellkedésem meg a Vasas-béli, szép szál atléta barátainké nyilván meghozta a gyümölcsét. A tanulás mellett döggivel vállaltunk alkalmi munkákat, pótolni a szerény ösztöndíjat. 1976-ban 960 forintot kaptam havonta: ebből tanulmányi 400, családi, vagyis szociális 500, és 60 forint a húspénz, amihez még jött 40 forintért menzajegy. Kerámiázás, hólapátolás, nagybani piaci targoncázás került mindegyre, ráadásul egy egész éven át egy cég s ismeretségek jóvoltából szerény jövedelmünk is lett (havi 1100 forint, míg a haver le nem lépett az utolsó pénzünkkel, többé sose láttuk). Tolmácsoltam, fordítottam, nyelvórát adtam, voltam „hangosbemondó” a Hungexpo nemzetközi kiállításain... Ugyan ki emlékszik már mindenre? Martin Eden nyilván ott munkált bennem, akarva, akaratlanul. Néha elvigyorodtam magamon, a tempón, a takarékoskodáson, s ha elégedettség töltött el a csip-csup, háztartásbeli tennivalóim közepette, ilyenolyan ügyességen kapva magam, vagy ha dicsértek valamiért. A társbérleti szomszédok és kovácsmester apósom, általában a férjem rokonsága még csak-csak, anyósom viszont egyáltalán nem nézte jó szemmel a tanulást, hiába tartottuk el magunkat. A fiai jussán megszerzett társbérleti lakásban mindenki fölött nagy garral, mindig hangoskodva, kötekedve, goromba beszéddel zsarnokoskodott. Volt min felülkerekedni, volt mit elegyengetni, hiába perkáltuk le időben, kamatostul a hozzájárulást a havi rezsiköltségekhez. Segítségünk bőséggel érkezett eközben, ruháztak otthonról, és „Nyugatra szakadt” barátném meg-meglepett jóféle, használt cuccokkal teli csomagjaival. Közben, amikor bejutottam az egyetemre, be kellett íratni a fiacskánkat bölcsődébe, majd jött az óvoda, s mikor végeztünk, máris kezdődött neki az iskola. Cseperedését, okosságát, ügyességét, jóságát nap mint nap szeretettel, büszkén vizslattuk mi, boldog szülei. Valóságos hajtóerőt biztosított nekünk a tanulás éveiben! Jómagam sosem éreztem fáradságot. Egyik hétről a másikra, éjt nappallá téve, éveig tanultunk mellette. És „edenkedésem” bizony sokszor átjuttatott a keskeny pallókon, az alattam tátongó szakadékok fölött, és biztonságos cövekekre leltem közben a nagyvárosi rengetegben. Az évek folyamán végre jogosultak lettünk szükséglakásra, majd végre igazi, tanácsi bérlakásra. Jót és nehézséget egyformán kaptunk az élettől, a veszteségeinket s még sok mást kibírtunk. A félrediagnosztizált kórral is megbirkóztam, jó onkológusok segítségével. Máig hálával tartozom nekik és a Fennvalónak. Műtét, kemoterápia, türelem, fegyelem, hónapokon át, zokszó nélkül, bízva, hogy még részem lehet a családi élet további fordulataiban.

Sajnos épp a szétzúzhatatlannak remélt házasságunk nem állta ki az idők próbáját...

Az olvasás azonban majdnem mindig, minden testi-lelki nyavalyámat elűzi! Mikes Kelement ha fellapozom, balzsammal felérő szavaitól ráadásul mindég kisimul a lelkem. A legkedvesebbik mondatát egy cseppet magamhoz igazítottam: *Úgy szeretem Budát és Pestet, hogy bizony nem felejthetem Vásárhelyt!*

(...)

(Ada-Kaleh, Ada-Kaleh)

Patrick Leigh Fermor könyve, az *Erdők s vizek közt. Esztergomtól Brassóig gyaloglással 1934-ben* című egy angol utazásáról szól, aki élénken érdeklődött irántunk, s jó a véleménye Erdélyről. Fermor annak idején Ada-Kaleh-n is megfordult. Én oda 1965 körül jutottam el, iskolai gyermeksereggel, már-már a sziget utolsó látogatói között...

Bennem amúgy csitíthatatlan a mehetnék... Akkor történetesen édesanyám osztályával kirándultunk. Tízéves alig múltam, az öcsém hat, a bátyám csak egy évvel idősebb nálam, és anyánk talán még negyven sincs. Negyedikesei lehettek, olyankor volt szokás a kiadósabb tekergés, többnyire a tavaszi vakációban. Bőven elfértünk abban a hajdani buszban, mert vitt magával hármunkat, kölykeit az anyánk, talán nem volt, akire napokig otthon hagyjon. Apánk akkorra már két agyvérzésen túl, valamelyest felépült, talán épp szanatóriumi kezelésre fogták, pihenőre, minél nagyobb nyugalomban. Idejében eldőlt a teendő, anya a szolgálot elengedte haza, falura, vagyis a terve semmit sem hibáztatott. Punktum! Az iskola elől indultunk, közvetlenül a mentőállomás, a vasúti strekk és a vikendtelep mellől. Hogy a *vikend* angol kifejezés, még nem tudtam, magyarosan ejtettük és írtuk, így szerepelt a vakációról szóló fogalmazásainkban. Most se tudom, a románok hogy írják. Útra keltünk hát, busznyi gyermek, hatosiskolások. Gondolom, mind magyarok, különben valaki tovaráshanak, vagyis elvtársnőnek, s nem tanító néninek szólítgatta volna anyánkat.

Sokáig ki nem állhattam, ha előttem románul szólt hozzá valaki, mikor már fölfogtam, milyen csapnivalóan beszél az a másik nyelvet. Én kicsit sajnáltam, talán szégyelltem is miatta, de később már egyáltalán nem, sőt egyre több okom adódott büszkének lenni rá. Kikacagni mi, saját kölykei csak tova, felnőttkorunkban merészeltük. Az más, ha ő felszabadultan hahotázott magán, a szóleleményein, a tükörfordításain. Olyankor persze csatlakoztunk hozzá, és együtt dőltünk vele a kacagástól, noha a kívülállók inkább zavartan pisolyogtak. Idézgettük a kitekert, rosszul használt román szavait, mondásait, a rémesen ragozott igéket, mert mindegyre belebonyolódott valamibe, vagy nem jutott eszébe a megfelelő kifejezés: „Na, pedig itt van a nyelvem hegyén!”... De hiába volt ott neki. Az effélékről mindig beszámolt apának, aki anygali türelemmel, mosolyogva hallgatta, néha beszéd közben kijavítgatta, akárcsak minket, gyermekeit. Ő bezzeg jól tudott románul, ráadásul romántanár lett belőle, holott anyánk szerint többre vihette volna. Apának remek nyelvérzék jutott, ellentétben sóvidéki anyánkkal, aki önérzetes székelyként ejsze még be is lett oltva a román ellen. Szó, ami szó, velünk együtt tipródott, gyakorolta velünk a román helyesírást, apánk meg fáradhatatlanul diktálta a kiszemelt feladatokat, aztán egymás között a lapokat kicserélgettük, s javítgattuk piros ceruzával a becsúszott hibákat, mint az iskolában. Többnyire társasjátéknak vettük. Persze jobban szeretünk ország-város-fió-leányt játszani velük. Egyébként a romántanulásban a legnagyobb apai elismerést az jelentette a számomra, mikor az engedélyével – s nem ám húbelebalázs módjára! – segíthettem anyának, vagyis piros tintás tollal javítgattam a tanítványai

füzeteit. Amiket mindig kupacszámra, madzaggal átkötözve hordott haza. Könnyen ment a segítség, és anya sok tollbamondást íratott. A lediktált szöveg az orrom előtt, a tankönyvben és a füzetben éppen csak alá kellett húzgáljam pirossal, ha hibára bukkantam. Apa megdermedve, rémülten nézett hol anyára, hol rám, mikor meglátta s felfogta, mit művelünk. Engem kizavart a szobából, és üvöltött, mint a sakál! Bizony anya se hagyta magát, szörnyen veszekedtek, zengett tőlük a ház, mint még soha! Viszont csak pár percig tartott az egész cirkusz. S már másnap, persze kizárólag az apám jelenlétében folytathattam áldásos, segítő tevékenységemet. És szent volt közöttük ismét a béke. Anya akkoriban szívesen tanította volna a készségeit másoknál, ha a románt valaki átvállalja helyette az osztályában, s lett is volna rá igény, de erre „fentről”, hivatalosan sosem adtak engedélyt.

Azon a bizonyos kiránduláson a rengeteg látnivalótól már zsongott a fejem, buszból ki, buszba be, ráadásul minden nagyon érdekes volt és tetszett nekem, ahol megálltunk. Azelőtt még nem kirándultam osztállyal, iskolával sem. Többnyire a különféle betegségeim miatt, mert nekem is gyenge volt a szívem, anyától örököltem... Annak idején a korabeli Székely Népi Együttes-sel, a gyermekkórossal azonban turnéztam, és egyszer, télen még táboroztunk is! Moldovai nagyvárosokban vendégszerepeltünk. Akkoriban lehetett ez, amikor elmaradt a székely jelző a különféle elnevezésekből, az együttesünk nevéből is, és a legtöbb magyar iskolát összevontak a románokkal. Emlékszem Bacăura és Iaşira, ott léptünk fel – a magyar nevüket, hogy Bákó és Jászvásár szintén sokára tudtam meg. Egyik városban épp egy hatalmas, kitömött bálnát mutogattak, vontatták, hurcolták egy óriási, sátoros remorkán egyik helyről a másikra. Mi, kórustagok szintén kivonulhattunk megbámulni. Izgalmas kalandfilmekből már ismertük, itt viszont a hatalmas ponyva alatt kiterítve számomra kész csalódást jelentett! Mellette kiakasztva egy giccses, ronda festmény, amely hullámok és habok között, nyitott pofájában aprónak tűnő csónakkal ábrázolta a cetet. Közelről alig lehetett beazonosítani a böhöm nagy tetemet. Valaki ráadásul odasúgta, hogy ez biztos papírmásé! De akkor mitől olyan bűdös?! (Tarr Béla és Krasznahorkai László majdani filmje nyomán némileg visszaigazolódott a gyermekkori élmény; a fojtó, kicsit csípős bűzt is érezni véltem az orromban a mozivászonra meredve.)

Az ominózus osztálykiránduláson vidéki iskolák internátusaiban szállásoltak el, mindenütt erős klór- és DDT-por szagú vécék és mosdók fogadtak. Korabeli, lepusztult kintinokban étkeztünk, szándékosan csörömpöltünk a pléhtányérokkal és csészékkel, hangoskodtunk, ricsajoztunk, és biztos sáskamódra fölhaltunk mindent, amit elénk tettek. A felmálházott busz döcögösen, napról napra rótt százával a kilométereket. Dombra fel, dombról le, hidakon át, erdőn, mezőn keresztül, falvakon és kisebb-nagyobb városokon át. Közben földrajzból és történelemből ismerős helységnevek felirataival, tábláival találtuk szembe magunkat. Magyar nevek is voltak még azokon a táblákon, aztán sok helyen csak románok, úgy emlékszem.

Bizonyára a torkomban kalimpált a szívem, mikor a többiekkel együtt végre elhelyezkedtünk a Dunán ringó, hatalmas ladikban, amely Orsováról átvitt bennünket Ada-Kaleh szigetére, és pár órával később fordult is vissza velünk, Orsovára. Szerencsére nem a szélen kellett üljek, így nem kellett folyton a vizet nézzem, ami erejét fitogtatva döngette a csónak oldalát. Ráadásul a fel-felcsapó haboktól még a merészebb, hencegő fiúk is kapálóztak, visongtak, rémüldöztek! Az olajos fényű víz szagától hányinger kerülgetett, szédülés jött rám, nagy levegőket véve sóhajtoztam, alig vártam, hogy kikössünk, s kiszálljak. A sziget látványa persze kárpótolt, feledtette az izgalmat, az émelygést, a hánykolódást. Hát még a levegőben kavargó, friss illatok, a piactéren a rengeteg rózsáé, az ismerős török kávéé – már akkor odavoltam érte! Karcsú

polcokon állt a sok rahát, halva, nugát, törökméz, arrébb meg a pikáns szagú dohánylevél, nagy füzérekben, kupacokban. Az egész sziget csupa zsisibongás, csupa zshivaj! Mesebeli minarettel, dzsámival, müezzinnel... Talán óránként hallhattuk a karcsú toronyból a hangosan óbégató, karjait égre tárva imádkozó, kántáló alakot. Bő szárú bugyogók, tarka kaftánok, sálak, turbánok sokasága, rongyszőnyegek és perzsák méterszámra szétteregetve, a rajtuk kuporgó eladók, vevők úgy festettek, mint akik menten kipróbálják: repülő szőnyegről alkudoznak, úgy ám, a javából. (Ha nagy ritkán turbánt látok, jól megbámulom: anyám hasonló viseletet rittyentett a kontyára sálból, kendőből.) Valaki ismerősnek volt hajdan Ada-Kaleh-ről egy érdekes, a szokásosnál nagyobb méretű, színes képeslapja: középen lyukas, vastag, fényes papírból, s hanglemezként le lehetett játszani. Dereng a fülbemászó, kicsit szirupos, búsongó daltam, gyakran adták a román rádióban. A szövegéből viszont csak a sziget neve maradt meg, más semmi. Ada-Kaleh sajnos később megsemmisült a Vaskapunál épített dunai duzzasztógát miatt. Felrobbantották, elsüllyesztették. Török lakosságát valahova kitelepítették, a kimenekített muzeális építmények talán még láthatók valahol.

Van régről egy „törökös” rögeszmém: Abdul Rahim Hilmi. Ez így valószínűleg egy név! Szülővárosom egykori édességárusának lehetett a neve. Mint ha a zöldre mázolt fabódé cégérén, cirkalmas betűkkel így ékeskedett volna gyermekkorunkban. Persze mást hiába kérdezek, nem tud róla, hiába hajtogatam váltig a magamét. Pedig léteznie kellett, egészen közel a sportpályához. Mióta Ada-Kaleh-n jártunk, azóta pláne emlékszem rá. Nem álmodtam! Azt hiszem.

(...)

(Sanya, sapa)

Anyám őszintesége, igazságérzete férfiakat maga mögé utasító, lófő székely virtussal párosult, amire korán rácsodálkozhattam és fölnéztem nagyszámú rokonságunkban. Érzékeny leánygyermekként valósággal sokkolt a törekeny testben lakozó önérzet, bátorság, talpraesettség, már-már vakmerőség. Játékosága, szelíd szeretete mindig elvarázsolt, lebilincsel, és feloldotta bennem a sok gyermeki frászt, elhessegette a rossz gondolataimat, amelyek gyakran rám törtek. Miközben szándéka ellenére másféle szorongásokat, féltelmeket mégsem tudott tőlem távol tartani. Főleg, ha maga is kétségbeesett, sírva fakadt előttem, mert rettentően összecsaptak a feje fölött a hullámok. Nem mondta, de megéreztem. A háborús években szerzett asztmája, vele született szívbaja miatt hol kórházi, hol szanatóriumi kezelésre szorult, változtatva magas vérnyomástól szenvedő apánkat, akit még nála is jobban kellett néha kímélni. Sok korai fejtörést s lelkifurdalást okozott ez nekem, de ugyanúgy a fiúknak, a testvéreimnek, mert nagyszülő és orvos rokon elégszer meghagyta bizony, hogy mindig legyünk jók, szófogadóak... Ráadásul tulajdonképpen egészségesnek, erősnek, derűsnek látszott mindkettő! Tanár, iskolaigazgató vagy épp tanfelügyelő apánk jött-ment, utazgatott, mindenkivel törődött, nálunk ő járt piacra, hentesüzletbe, alimentarába, s állandóan cipekedett. Mint valami málhás szamar – mosolyogva, fújtatva gúnyolta magát, miközben az előszobában lerakodta a tömött hálókát, cekkereket. Anya ráadásul utált boltba járni, csak ha ruha, cipő, fontosabb dolgok kellettek, akkor velünk azért nekivágott. Előfordult, hogy részletre vásároltunk; volt egy tanügyieknek való üzlet, s ott háztartási gépeket meg egyszerre több ruhaneműt, sokféle méterárut is vehettünk. Anya ugyanis szeretett varrni, akárcsak nagyanyám.

Egyszer apánk begipszelt lábbal került haza valami kiszállásról, ahol ő, mafla – ő mondta! –, leállt csizmában focizni! Ülhetett hetekig az ágyban,

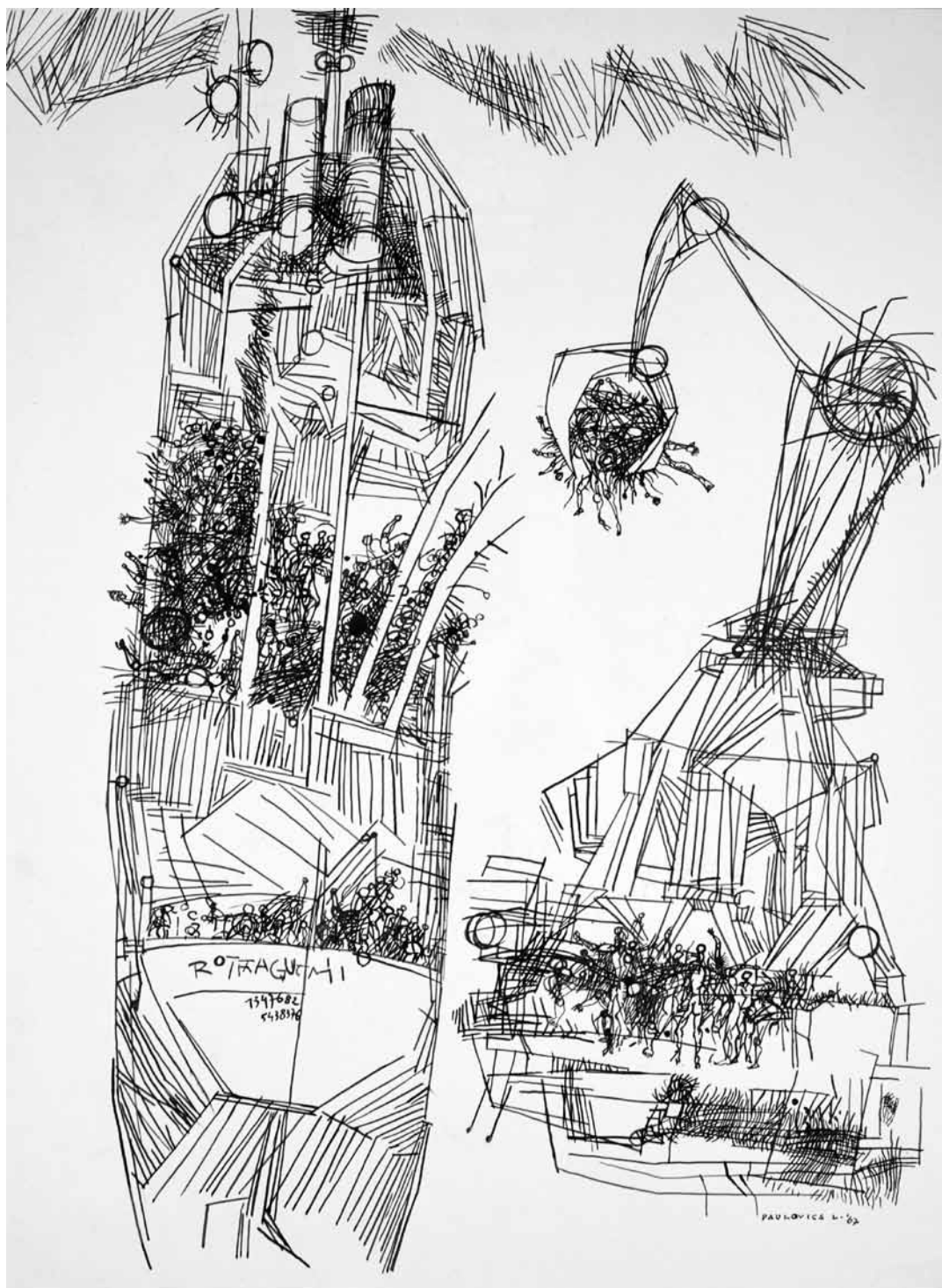
felpolcolt lábbal, holott neki kellett volna ide-oda hordozni minket, óvodába, bábszínházba, kirándulni a lovardára meg a Somos-tetőre, vagy talán épp nyár volt, s úszni, a Marosra. Anya a Marosra mindig velünk tartott, mert az úzás neki való sport, abban jobb volt mindenkinél, mindenkit lehagyott. Meg ördögszekerezésben, fejen állásban s mindenféle bohóckodásban. Apa vitt mindig ródlizni, kifulladásig húzott felfelé a meredeken, ha semmi áron nem akartunk leszállni, mellette baktatni, aztán együtt ereszkedtünk lefelé, s mintha ő is félne, velünk kajabált, kurjongatott – csak úgy siklott, repült velünk a szánkó, vagy húzta velünk végig a keskeny utcákon, ahol autóknak még híre se volt. Szóval a bajokat, a betartanivalókat nem lehetett eltagadni, így persze néha nehezünkre esett a helytelenkedés – mama s a nénikém így mondta, mintha elnézőbben –, a rosszalkodás, a csiszlikeskedés – ezt meg apa mondta –, mert mihaszna kölykök voltunk, mint a többi jómadár...

Adódtak nálunk emlékezetes viták, igen: cirkuszok, s ha nem mindig miattunk, rosszcsontokért, hát valami egyéb miatt. Nem mindig értettem, miért, néha éjszakába nyúló szóváltások is voltak. Előttünk a felnőttek csak elvéve civakodtak, mi viszont annál többet kötekedtünk, bakalódtunk, iskolás korunkban egyre többet. Előfordult aztán, hogy a párnát vagy a paplant húztam a fejemre, mert nem tudtam elaludni a nagyok csukott ajtón, falakon át beszűrődő furcsa neszeitől, pláne a veszekedésüktől. A félelem mégis azután kerekedett felül bennem minden másnon, mikor apánkat gutaütés érte, az első. Hajszál híján maradt életben, erős, szép szál fiatalember létére, alig harminchat éves korában. Szerencsére apránként felgyógyult a féloldali bénulásból, logopédus járt ki hozzá gyógyítgatni, javítgatni a beszédét, a kiejtését. A bátyámmal néha közrevettük, melléje kucorodtunk az ágyba, s huncut kuncozással értetlenkedtünk, ha összegabalyította vagy rosszul mondta egyik-másik szót. Anyánk mindig anygali türelemmel, viccelődve segített neki, mosdatta, etette, babusgatta az apánkat, mint egy gyermeket. Ő zihér biztosra vette, hogy apa felépül! Mi meg álnok módon bosszantottuk: nem értem!, nem értem! És ott ugrándoztunk mellette, mikor néha előbb tudtam, mint ő, mit szeretne, vagy mi nem jut az eszébe. Nem mindig komiszkodtam, néha vigyorogva kivártam, míg lassan, kínlódva boldogult egy szóval, s ha néha elfordította a fejét. Szegénynek ilyenkor könnybe lábadt a szeme. Megsajnáltam, a nyakába borultam, mellé telepedtem, vagy az asztalnál az ölébe kucorodtam, összeszedtem neki a tányérja körül szétszóródott morzsákat, mikor a szófogaadtalan, mindenbe beleakadó kezével igyekezett volna rendesen enni, valamit meg akart rendesen fogni, tartani. Szanatóriumba küldték Kovásznára, hosszú hetekre. Leveztünk vele, diktáltuk anyának, mit írjon neki, s mindenről beszámoltunk, ami otthon történik, kivéve a rosszalkodásokat. Árulkodni úgyse szerettem... Nagyon hiányzott, nagyon vártuk haza! Aztán szinte teljesen felépült. Fél normával, általános és szakiskolákban megint taníthatott, s ott volt nekünk, mint azelőtt. Emlékszem, anya sokat dorgálta, mert nem fogadott szót az orvosoknak, nem kímélte magát, nehéz volt betartatni vele a szigorú diétát, apró-cseprő semmiségek kihozták a sodrából, velünk is kiabálós lett... Szinte egyik napról a másikra át kellett állni a főzéssel a zsírról az olajra, erre határozottan emlékszem. És sok másban szintén macerálni kellett apát, ha a takarítást, a cipekedést nehezen engedte át másnak. És nem hagyott békét anyánknak – így panaszkolta szegény, hol sírva, hol nevetve, s néha madárnyelven még előttem, bizalmasa előtt is, nem csak a fiúk miatt, ha panaszkodott a „legénykedő” sapára a barátnőinek, nagy néha mamának. Már nagyobb voltam, mire megértettem, hogy ő, novokain- meg antibiotikum-érzékeny létére mennyit járt orvoshoz, s mennyit küretre, vagyis kaparásra, angyalcsinálásra nagytermészetű apám miatt...

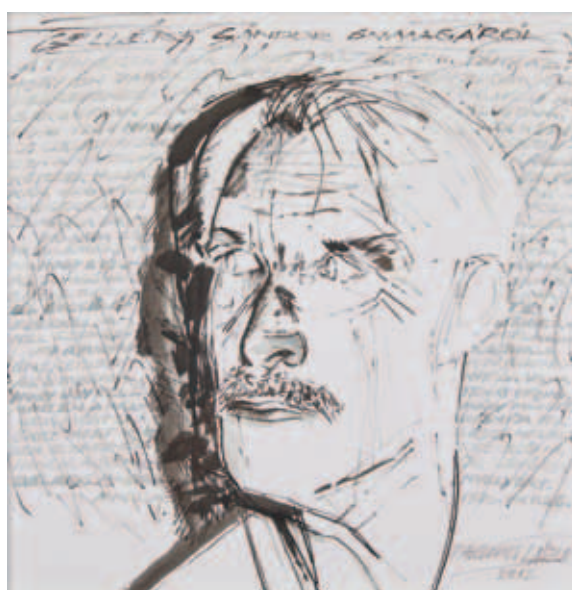
Azt másoktól hallottuk, hogy a szüleink vérbeli pedagógusok, amit mi, gyermekeik állítólag örököltünk. A pedagógusvénájukat. A fiúk biztos! Én sose akartam tanítani. Tizedik éves lehettem, vagy alig több, mikor kezdtem felfogni, érzékelti a világot köröttem, s hogy nem akármilyen családban élek, s miféle környezetben. Hogy milyen az, aki emberséges, segítőkész, s még azt, mit jelent a párt, meg ki a párttag. Párttag volt például az apám, az anyánk viszont egy megátalkodott pártonkívüli. (Mégis őt akarta ekléziakövetésre kötelezni egy mitugrász békepap – magyarázta egyszer... Csak az okokat nem tudtam még...) Mindent az oktatás, a nevelés oltárára! Tény, hogy így volt, bárki csúfolkodott rajtuk, vagy csak irigykedett rájuk. Mindig kiálltak a közösségért, értünk, a magyarságunkért. Hallottuk néha őket számunkra érthetetlen dolgokról beszélni, de a figyelmünk akkor másfelé járt. Aztán hat-hetedikes koromban nagyjából már értettem, miről szabad vagy nem szabad nekünk máshol, mint otthon, s csak velük, egymás között említést tenni, pláne diskurálni.

Minthogy sokáig aligha volt arról tudomásom, hogy egy családon belül különbségek lehetnek. Ellenkező elvek, másféle vallás, összeférhetetlen mindenfélék, s kezdtem felfogni, hogy bizony nem úgy van az, hogy mindenkinek magyar az anyja, az apja s mindenkije. Vagyis nem magyar körülöttem mindenki. Nálunk viszont, a rokonságban, a családban egyértelmű, ha van is elletét, az nálunk megfér, azt tapasztaltam. Sokára értettem meg, hogy annak idején reverzálást a templomi esküvőjükön, titokban a katolikus apám adott, mert a református családból való anyám úgy kívánta. A háborút követően, a népi demokrácia idején se tagadta anyám a hitét, de házasságkötésük után nem gyakorolták a vallásukat. Az állásukba kerülne, pláne az apánkéba, így tudtam. Mindenesetre idejekorán megtapasztaltam, miféle különbségekről van szó. Már ritkábban küldtek át játszani bennünket a másik szobába, megértették velünk is, mit tilos kibeszélni... Ha étkezésnél vagy történetesen a szokásos kártyapartiknál, a társaságban vita alakult ki, többnyire valami napi téma felett, vagy ismerősről, esetleg rokonról esett szó, annak a kellemetlenségeiről. Összevitakoztak néha, de apa védelmére kelt rendszerint anyámnak, ha neki volt igaza. Apám számos kollégájával egy hajóban, jóhiszemű baloldali volt 1960 táján, még a Maros Magyar Autonómia idején, de a hetvenes évek elején sem hagyta szó nélkül, ha az államnyelv ismeretének hiányosságaiért jól képzett, magyar nemzetiségű tanerőket állítottak pellengérré, s hátrányba szorították, sőt büntették őket. Megkövetelte a gyűléseiken a tantestületi arányoknak megfelelő, kétnyelvű ügymenetet, a törvénybe foglaltak betartására ösztökélve a többnyire meghunyászkodó kollégákat. Egyszerűen csak gyávák vagy zsarolhatóak a védenecsei, anyánk szavával: pecsovicso! Ráadásul néha kihátráltak apa mögül, mert túl vehemensen védte a kisebbségi jogaikat, törvénybe foglalt igazukat. Akkoriban tanerőből és tanuló-ból még nyilvánvaló többségben voltunk mi, magyarok. A román osztályok létszáma zömében az oda át- vagy beíratott magyar gyermekekkel egészült ki. Ígérekkel, maszlaggal megvezetett sok szülő a magyar helyett már elemibe románba adta a gyermekeit. Majd meglátják, mondták az anyémek, ha se írni, se olvasni nem fog tudni a gyermek az anyanyelvén! Mert olyanról ugyan ki hallott, hogy otthon a szülő odaáll majd, s magyar írásra, olvasásra ő tanítja a gyermekét! Vegyes házasságból való tanulója összesen kettő akadt anyának hosszú tanítói pályája során, ahol az anya román, az apa magyar volt, és magyar osztályba járták a kölyköket, mondván: románul úgyis kötelező tanulni. S románba kerültek a vegyes házasságból való gyermekek, mind. Sokan hitték, remélték, hogy döntésükkel majd a gyermek továbbtanulását fogják megalapozni, biztosítani. Pedig kisebbségi s nemzetiségi kvóta, ráadásul sokszor már név szerint eldőlt a bejutás, hogy ki hová került, hová vették fel... Épp elég keserűséggel járt sok családban, ha az otthontól messzire került a gyer-

mek, és bizony levelet se tudott rendesen írni haza. Hogy a többi keserűség, tapasztalat emiatt szóba se jöjjön... A kihelyezések, az országon belüli, elrendelt szétszórás időszakában, mikor sok magyar sorsa alakult aztán visszafordíthatatlanul. Anyámnak lett sajnos igaza. Sokan rég, és sajnos önként, elhamarkodottan lemondtak a gyermekeik valódi nemzeti identitásáról. Jól elcseszerintették – hallottam némelyektől a búbánatos önkritikát... Veszett fejsze nyele!

PAULOVICS LÁSZLÓ, Menekülők, 1967

PAULOVICS LÁSZLÓ,
Jékely Zoltán, 2013; Szilágyi Domokos, 1989;
Makkai Sándor, 2006;
Gellért Sándor önmagáról, 2012

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) Pócsmegyer

FARKAS ARNOLD LEVENTE

A te

edény szigetmonostor tizen
kilenc szeptember tizenhat
hétfő én annyira tisztessé
ges vagyok hogy akkor is
veszíték amikor csalog az
ausztrália alakú folt bög
rém mélyén az alvilág k
apuja nyeli el kulcsokka
l ábrázolják a szentek a
szentet dínomdánom és j
apán bűvár a király nev
ét ellopják éjjel szavak k
özött a végtelen fárads

Tizenhetedik vers
a boldogságról. Pócs-
megyer, tizenkilenc szeptem-
ber kettő, hétfő.
A test, ha rest,
nem fest az est.
A szent
mereng.
A link
kacsint
megint.

állat pócsmegyer tizenki
lenc szeptember tizenöt v
asárnap kinézek az abla
kon a hátsó udvarról az
állatok is kipusztultak m
ár rég olvastam egyszer e
gy könyvet amit szavak
nélkül írtak hófehér gal
ambok az egyre mélyül
ő folyó fölött kezdetben
volt a sötétség ám a sö
téttségben szemüveggel se
lát a teremtő lelke lebeg

a csönd neve.

farkasok között félelem. összeteszem a két kezem. pócsmegyer tizenkilenc október egykedd. a félelemre nincs szavam. létezik állat farka van. foga és karma holdvilág. akasztott ember tört faág. rengeteg mélyén tisztaság. forrásból isznak

deus ex machina. pócsmegyer tizenkilenc szeptember harminc hétfő. abban a mesében. amelyiknek címe van elindul a férfi akinek. neve van a bolt felé. irányába csak határozottan mondja magának mint a hajnali harmat. hűsége irgalomra lel. a szeretet nem múlik el. soha a szeretet illata. áldozat helyett az isten

cifra cafrang. pócsmegyer. tizenkilenc szeptember huszonkilenc. vasárnap. azt mondta. valaki hogy a költészet nem egyéb. mint a nyelvvel való visszaélés. hogy nem vagy az hogy nem vagy az. kaptam egyszer ajándékba egy verset. a zeneszerző neve. ez volt a címe. arról szólt hogy a csönd előtt a csönd neve. a szó megelőzi a szóközt

PAULOVICS LÁSZLÓ, Zsuzsanna és a vének, 1975

PAULOVICS LÁSZLÓ, A szabadság jövele, 1989

PAULOVICS LÁSZLÓ, Asszonyok, 1990

ZSILLE GÁBOR (1972) Budapest

ZSILLE GÁBOR

Színészi felolvasásra szánt lengyelországi témájú vers

Lázár Balázsnak

Megérkezni Elblągba,
 ebbe az észak-lengyel kisvárosba
 (melynek nevét a felolvasó színész
 elsőre biztosan rosszul mondja,
 nem tudván, hogy a farkincás a
 helyesen *on* hangnak ejtendő,
 ahogy *sonka* vagy *gordonka* szavunkban,
 kicsit torokhangon, talán náthásan,
 de hát honnan is tudná
 egy jámbor magyar színész,
 mi fán terem e lengyel betű,
 akarom írni, diakritikus jel) –

bérelt kocsival érkező Elblągba
 (színész barátom másodjára
 helyesen ejti a különös szót,
 ez apró sikerélménnyel tölti el),
 a Mazuri-tóvidéktől hosszan vezetve
 Litvánia felé, Vilnába tartva,
 egy másfél hónapos felszabadult,
 forró nyári csavargás során,
 előzetes szállásfoglalás nélkül,
 spontán kalandozva városról városra,
 vajdaságból vajdaságba, erdőkön
 és fatemplomos apró falvakon át –

éjszaka érkező Elblągba
 (színészünk egyre magabiztosabb,
 már-már azt hiszi, megy a lengyel,
 indokolt tehát szintet lépni),
 nem sokkal éjfél előtt, szerdán,
 mikor a fényszennyezett égbolt
 olyan színekkel komorlik, dereng,
 mint egy Zdzisław Beksiński-festményen
 vagy egy régi éjen, tizenhat éve,
 Przysietnica falu határában,
 Grabownica Starzeńska közelében
 a csillagok alatt virrasztva –

lendületesen érkező Elblągba
 (a színész hangja már riadtabb,
 egója, mondhatni, megroggyant),
 térkép és GPS nélkül az idegen helyen,
 ösztönből kanyarogni jobbra, balra,
 és fékezni egy csöndes mellékutcában
 a hangulatos, olcsó szálloda előtt,
 ahol van még egy tágas szabad szoba,

benne franciaágy kovácsoltvas ráccsal,
 rúdjára akasztva egy huncut bilincs,
 használjam egészséggel, csak hát sajnos
 teljesen magányos turista vagyok –

másnap délelőtt Elblągan
 hosszan állni, jegyzetelni
 a főtéri hatalmas templom
 mellékoltára előtt, sétálni a tiszta
 óvárosban, egy könyvesboltban
 megvásárolni a harminc éve halott
 költő, Anna Świrszczyńska verseit
 (a színész most elsápad, szája remeg),
 továbbá két remek író, a gyémántnál
 tisztább Jan Szczepański
 és a lengyel írószövetség elnöke,
 Marek Wawrzekiewicz egy-egy művét –

parfümököt venni egy drogériában,
 a kisboltban szörpöt és kvászt,
 a városkapu múzeumában elcsábulni
 egy háromezer darabos kirakósra:
 Elblągot mutatja madártávlatból,
 a főtér és a főutca homlokzatait,
 két-három hétig tart kirakni,
 az egyik palota emlékeztet
 a Radziwiłł főnemesek kastélyára
 a Przygodziczki melletti Antoninban,
 Niedźwiedźtól néhány kilométerre
 (színésznek lenni nem könnyű mesterség) –

a jó széles doboz kirakóst
 berakni hátra a csomagtartóba
 a szörp, a kvász, a parfümök,
 a könyvek és csalánsamponok mellé,
 elbúcsúzni a szállodától, és menni,
 vinni a rakományt Litvániába,
 azután délnek, Lublinba, Pestre,
 útközben újabb és újabb
 kincsekkel pakolni tele a kocsit,
 falvakban vett sapkával, gombával,
 sűrű repcemézzel, cipelve a zsákmányt
 a búvóhelyre, mint egy vadmacska –

vagy elásni mindent egy rejtekhelyen,
 és megfeledezni róla, mint a mókus,
 pesti kamrapolcon raktározni
 a céklát, répalevet, paprikát,
 kopott címkéjű üvegekben
 ikrásodik a galagonyaméz,
 négy éven keresztül nem rakni ki
 Elbląg főutcáját, főtérét,
 kézbe se venni Szczepański könyvét,
 és mégis visszavágnai Elblągba,
 vágnai az útra, a kalandra,
 halmozni még újabb készletet.

SARUSI MIHÁLY (1944) Balatonalmádi

SARUSI MIHÁLY

Zsilip

Zsilip. A Körösön. A mi Körösünkön.

A Gyulai-, Csabán. Már mint hogy Békés-Csaba gyulai végében.

Amoda, Fövényes, már Zaránd vala (ma Fényes a böcsületes neve). Ez itt még: Békésvármegye.

Az alvégi Körös-sor végében, Felső-Körös-soron. (Az Alvég miatt eredetileg Alsó-Körös sornak hívták.) (Magad az Alvégi Fő-utcát záró Corvinkáról.) (Jöttek a mérnökök, hogy ez a Csabai-Körös felső szakasza, nem az alsó... Mert hogy Gyuláról Békésnek folyik – ha engedik –, tehát ez van közelebb a forrásvidékhez, maga a felsőfolyás, legalábbis Csabán. Akár Alvég, akár nem.)

Amarról a gátörház után rögtön. Emerről a Tihanyi-féle szatócsboltnál.

Ma, a Város felől, ahol fürödtünk, ahol ugráltunk, már (még...) a Körgátan belül, vastag cső éktelenkedik. Keresztülfúrja a Zsilipet. Rá nem ismernél – ha nem ismernéd.

Szemben a parton anyukád a homokfövényen. Hetven éve? Takarón. Mellette uzsonna. Zsíros kenyér, paprika, paradicsom. Körte, alma, szilva, barack? Corvinkai kertünkéből. (Málna nem, a málna helyben elfogyott.)

Vasárnap? Leginkább. Szombaton az ötvenes években még dolgoztunk – dőgoztak a szüleid. Apád, a Békési úton, azelőtti Mussolini-úton, az időben Lenin útján – ahol ma, a megint Baross nevű úton sem híre, sem hamva Oláh borbélyüzletének. Szemben, a sarkon a Kisgazdapárt – kerületi? – székháza. Volt. Korábban (még a háború alatt) a Szent István téren, Bruchaneknél dolgozott? Később a Vasút uccán. Annak letelején, a város legnagyobb és legelegánsabb férfifodrásüzletében már a szövetkezeti időben... – ahol most az Univerzál áruház utódja. A nagy ábécé helyén nyílt kapu a Meteor kézilabdapályájára... (Férfi NB I... A női – világbajnokokkal tűzdelt nagypályás magyar bajnokságnak – a Csány úton.) Aztán a kereskedelmi és közgazdasági iskola, majd a Színház (a Vigadóval, ahol anyád, apád táncversenyt nyert a háború utáni első iparosbálban), végül a Fiume nevű Csaba szálló és étterem és sarki kávéház (éccakai zongoristával, helyes – hozzád csak a későbbiekben kedves – lányokkal). A nagy szövetkezeti fodrászatban, ahol apád megköpködte a borraivalót; zsebéből kikapva, vagy amennyit a tenyerébe nyomott a vendég:

– Apád, anyád, idejőjjön!

Phú, phú.

Rákosinak a falon éktelenkedő kedvenc szállóigéje árnyékában: Borravalóval ne szégyenítsen meg!

– Uram, nyugodtan szégyenítsen meg...

Vagy épp:

– Elvtárs...

Mikor hogy jött a szájára.

A Vicces Borbély az elvtársaknak. Mert ha húzósabbat mondott, ezzel lehetett mentgetni. Magukat tisztázní.

Öreged épp 100 éves lenne. (1919... Kovácsmester szomszédunk, Bandi bácsi meséi azokról az időkről.)

Zsilip... Honnan gyümölcsbegyűjtő körútra indulni lehetett. Mit tehetél, velük tartottál. A Körös-parti vagányok járták sorra a Kanálisi-szőlők kertjeit, végig a parton. A Piros Almán innen, kerthelyiségén túl. A Fürdőhelyig. Ahol az egyik kárvallott gazda épp téged – az ártatlant – billentette fenéken. Fuss, fuss!

Zsilip, 2019. A nád, a káka meg a többi vízi növény benőtte a szemközti, Árpád sori partot, a fővenyt a partvédőmű sövényfala tüntette el, a fővenyfürdő mindenestül eltűnt. Hol anyád süttette négy gyermeket adó drága – mindjobban fonnyadó – testét. Kinek szíve... aranyból, szeretetből vala teremtve.

Édes anyád. Nála édesebb? Megértőbb? Odaadóbb? Szenvedőbb? Kiszolgáltatottabb?

Hogy értsd, ki is az a Szűzanya.

Nem túlírói – grófi – „Gondozd a magyarodat” alapon. Gondozd. Akik mirőlunk semmit sem tudnak. Nem azért, mert nem közülünk valók lennének. Lehetnének, lehetek volna, ha közénk állnak, köztünk maradnak, mellettünk cövekelnek le, velünk tartanak. Nem kilépve.

De nem, az Istennek sem.

Honnan tudnának ezek bármit rólunk? Így értünk miért állnának ki. Édes magyar világ. (Savanyú – sanyarú – magyar élet.)

Ott a tág nagyvilág.

– Táguljunk!

– Táguljatok.

Zsilip.

Gyulai-zsilip. Csabán. Igen, Békés-Gyula felől, merről a Fehér-Köröst városunkra vezették. Hogy azon úsztathassák le eleink a házépítéshez nélkülözhetetlen fát a Bihari- és a Béli-hegységéből.

A sarkon Tihanyi vegyes üzlete. Hol ecetet lötytyintettek a Zsilip betonlaján lehorzsolódott karodra.

Csukafejessel vágta magad a mélybe a Zsilip tetejéről. A betonfenékre ütközéstől vastagon lejtött a bőr a karodról (könyöködről?), síró szövetre locsant az ecet.

Mely Tihanyi előtt ácsorogva zavart haza bennünket Rákosi épp arra portyázó gumibotos silbakja.

A Zsilip előtt: pontonkocsma, hajókricsmi, bárka-italművek... ring a ringató Körösön, Körözs-vizen, illeg-billeg a Zsilip felőli – régi, ma már nyilván betemetődött – bombatölcsér fölött, alatt Schmidt sógor. A bátyja akkor is Berlinben élt, nehogy idehaza valaki szóba hozhassa az Andrássy 60.-ban minapi SS-páncélos működését. Annyi T-akárhányast kilőtt, hogy jutalmul szép kisoroszországi birtokot álmodhatott magáénak. Hol János sógor el talált süllyedni. A kútban, amiről hogy tudott volna, csak mink, corvini-körösi (gyulai-zsilipi) süvölvények. Meg persze a környékeliek, Zsilip-melleyéki felnőttek, Tihanyihoz ezért-azért be-betérők, gumibotos gazdaszelídítők. Corvinkaiak, Szőlő-uccaiak, Kastély-uccaiak, Árpád-soriak, Felső-Körös-soriak, Kanálisi-és Kastély-szőlőbeliek, fényesiek... Az Árpád-fürdőig, meg vissza. A Bánát-kúttal bezáróan. Netán a Célidombig, meg ide.

Balaj...

Hol van az már! Hol vannak ők.

Csak ez a körösi csönd. Sötét. Sörözők zsongása.

Hol lennének...

Ha nem is a közeli Kastélyi temetőben, hol te bukkantál két – eddig letagadott – sírra, második világháborús magyar katonafiú nyughelyére. Az orosz fõlszabadítók puffantották le a kiürítésről lemaradó, az éjszakát – utoljára,

végül, végezetül – párnák (s még ki tudja, mi) közt töltő, fáradságukban (még egyszer?) vetett ágyban megpihenni vágyó magyar fiúkat.

Itt, a Kastélyi-tizedben (az Erdély-párti Ábrahámffy urunk erődített udvarházát a bécsi király gyulai katonái tették a földdel egyenlővé, beleszántva a védekezőket anyaföldünkbe) így *gondozták a magyarodat*, tovaris haver brúderkánk.

Itt így, te másképp.

Nyugodj, ha tudsz.

Sírjukat áldott öregasszonykéz tartotta rendben, majd környékbeli polgárok vették pártfogásba, hála Istennek.

Ők így gondoznak.

Mi.

...ha egyszer ők nem azonosulnak velünk.

Elég nagy kár!

Be kár.

Zsilipi bárka-bár, uszálysöröző... Leginkább. A sötétben sompolygó Körösön, a vízparti boglárfák láthatatlan árnyékában. Hol lassan hetven éve megtanultál úszni. Kutyamód. Hogy ne süllyedj el! Hogy élhess. Magadtól elindultál... Legyen bátorságod a vízen fönnmaradni.

Élni.

Kőbányai és cseh sörök. Égetettnek mondott szeszfőzdei italok meg pancsolt borok helyett inkább ezekkel múlatjuk itt az időt.

Amott lányok. Elváltak, szalma- avagy víg özvegyek? Meg hangosabb férfitársaságok, halkan duruzsoló párok.

Lám csak. Mi nem történik itten! E zsilipi sötétben.

Most épp péntek este lévén – nagyobb lehet a forgalom, mint máskor. Ám-bár, munkaidő múltán csak megállhatsz itt egy kis lazulásra. Máskor is.

Jó sok szűnyog. Azt mondják, nem sikerült az irtás. A bárkacsehő deszkapallója inog, bizonytalankodik alattad. A Csabai Ásott Körös fölött ing.

Gyula, a Fehér-Körös, az Ó-Körös felől, Vésze vésze irányából csurdogál, hogy folydogáljon tovább erre, Csabának térítve vissza a helyére tovább, Békésnek – mely ívet levágott a Gyulától Szanazugba vezetett Ásott Fejér-Körös szakasz és a Szanától Békésig mélyített (Kettős-Körösnek mondott) Ásott-Kettős-Körös. Szóval, hogy az Élővíznek csúfolt folyó Békésen és Gyulán természetesen Ó-Körös, Ó-Fehér-Körös, és nem Csatorna. Hanem az őseredeti. Mára Holt-, netán Dög-Körös.

Szóval hogy mi Körös, mi nem, öreg kérdés. Mi ásott, mi eredeti. Mit ad Isten, Ó. Valódi.

...halad Békésnek, Kettősnek, hogy ott fogadja a Szanazugba térített, ásott Fehér-Körössel egyesített Feketét. Kettős-Körössé dagadt Körösünknek.

Körös! Honnét tudnák a messziről szalajtottak, a mérnökök és más hivatalnokok által diktált tankönyvekből építkező fiataljaink, hogy ez biza nem Élővíz, nem Élővíz-csatorna! Csabán sem Csatorna.

Ezenkívül még hány honi és nem honi csatornában csurdogál élővíz? A közelben Pélnél, Battonyán...

Körös, lelkem, Körös. E tájt minden vízfolyás: Körös – erősít meg e tudásban Szűcs Sándor. Ha nem tudnád szülőanyádtól, szülőatyádtól. A fajtádtól.

Akinek ilyen tanítómesterei valának, könnyű! Könnyű neked. Ellenben.

Békésen, meg bikísiek hatására Csabán is hallani a Keres nevezetet szint-úgy. Tót barátaink mondják néha ekként.

Egyre ritkábban?

70?... Arany uccai cimborád csörög rád a szögedi Kárász uccából, ahol kiült meginni a maga korsó söröcskéjét. (Majd a másodikat?) Jó a kedve, Buda után egy kicsit szétnéz édes szülőföldünkön, hát fölhív. Kérded tőle, nem keresi meg a régi szerelmét, akiből a szögedi egyetem után szögedi lött? 20 éve látta utoljára... Mondom, akivel 50 éve voltál nagy szerelemben. Mire ő: mi meg 70 éve ismerjük egymást, az óvodától fogvást.

– Na, látod, azokból lesz egyre kevesebb, akiknek ilyen mondhat: 20 éve, 50 éve, 70 éve... – int 93 éves kertszomszédunk.

Ő csak tudja.

70...

Majdnem 75 éve paskolod ezt a vizet. Mármint a Köröst. A miénket.

Simogatod.

Körösünket.

Crişul Már-e... – tötte vóna be a nagykaput a havaselvei szomszéd. Épp 100 éve.

Szűzanyám.

Ne hagyj el.

Zsilip, újabb pohár sör.

Éj, a parton két-három tucat kerékpár. Jobbak (mert újabbak), mint a te fél évszázados Csepeled. Hétvége kezdete, péntek este, egy kis kikapcsolódás. Lazulás, lazítás – jókedv!

Ki, hogy.

70 éve... Itt, a Zsilip-parton.

Élet.

2019.

Utánunk következő.

Látod, amit tán már nem is kellene látnod.

Ha másképp alakul.

Jobb létre szenderült barátaiddal tartasz.

Nem, maradsz. Amiről alig tehetsz.

Mit nem látsz.

Látod a.

Jövőd?

Rálátsz. Belelátsz. Átlátsz. Átlátod... Amit barátaid, testvéreid, fölmenőid már nem mind látnak.

Tíz hónappal azután, hogy megint túlélte egy merényletet.

A Fegyvernekhez tartozó Szapárfalu belterületén hétfőn (a halálútnak nevezett 4-es főúton) a hatalmas oda-vissza forgalomban a kocsim orra előtt 12-15 méterre – a zebra mentes övezet ellenére – váratlanul áttolta a kerékpárját egy vénasszony. Vészfékezéssel elkerültem, hogy halálra gázoljam (az életmentő érdeméremet máig hiába várom), ám a mögöttem haladó kisteherfékezés nélkül belém rohant, és ráadásul átlökött (a nehéz teherkocsik között) a túloldalra, ahol orral az árokban kötöttünk ki. Szolnokon a gyakorló röntgenorvosnő (műhibát elkövetve) nem vette észre a csigolyatörést, így bár mozdulni sem bírtam, kitétek az utcára. Mint szerdán Veszprémben kiderült, gerinctöréssel.

Zsilip.

Zsilipjeid.

Élet! Élsz. Túléled... magad? Látod azt, amit már nem láthatnék.

Zsilipen innen, Zsilipen túl.

Mégis.

Íme!

Hogy innét egy hét múlva Kelet-Csanádba indulhass. Mái Aradba.

– Romániába, nem? – tolt le Pesten a minap (hány éve is?) Ervin, amikor Alföldet emlegettem, hogy az Alföldre megyek, Aradba.

Hogy megjöttél Kígyósról, Farkas–Zsóri nagyszülőid sírja rendbetételéről. (Hány öl levágott zöldet vittél a szemétdombra a kettős sírról?) (E dolgot egy-két ezerért elvégző temetőcsősz híján.)

Reggel meg: indulás a Balatonhoz. Almádia, Pomerium.

Itt is, ott is otthon.

Itthon.

Kiscsaládod, édes hazád, babád. Babáid! ...unokástul.

Gondozd a magyarod!

Gondozd. Ha törik, ha szakad. Míg bírom. Lelkecskéim.

Drágáim, a Marostól a Sédig, meg vissza. Körbe-karikába.

Magyarim.

Tót–Csabán, Magyar-Iratoson, hun tengerünk martján, bárhol.

– Nem férsz a bőrödben!

De nem ám.

Hát még ha cselák sör helyett ménösi bort innál.

– Szorulnátok, azt hiszem.

Látod, amit már nem föltétlen köllene látnod.

Látod, mit már nem lehetne.

Látván látva holt barátaid helyett a magad szemével: mi lett belőlünk. Velünk. Utánunk.

A vízözön?

A Körös.

Árnyékotokba ülven.

A Zsilipnél.

Körgátjáról a Radnai-havasokig látván.

Látni a láthatatlant.

Látható utókorod.

Utánad jövő.

Mert ezt „egyébként” már nem láthatnád.

Túlélve magad.

– Túlélte a korát!

Ő igen. Mi nem.

Korod.

Időd.

Időben.

De belógatnád a kezéd (lábad) a Körösbe!...

Itt, a csabai Gyulai-zsilipnél, hol először sikerült fölszínen maradnod. Alant az ár. Fölötted az ég.

Ama kutyavilágban.

Eme.

Anyád itt szólt rád sírva:

– Te is ilyen csúnyán beszélsz?

Hogy egy életre megtanítsan e mondatával a tiszta beszéd tiszteletére. Ha méregeből – visszafogva bár, de ki-kitörjön belőled – továbbra is ki-kifakadj. Kocsismódra. Kanászjárásrul gyüvet. Ökörhajcsárral bájcsvegeve. Kecsképasztort köszöntve. Csikós, gulyás szaván épülve. Juhással kanyarítván.

Mentségedre mondhatnók, az a másik (irányíthatatlan? legalábbis ösztönös) agyféltekéről ered.

Körös – a Zsilipnél.

Tihanyi előtt a csabaiak Gyulai-zsilipénél, hunnét a Körgátról a középkorban Makra néven tisztelt Radnai-, azaz Világosi-, mondhatni, Zarándi-hegyek vonulatáig látni. Amarra, a Városnak, templomtornyaink. Úgyhogy: hazáig.

Hová, honnan a befagyott folyó jegén siklottál Veszéig, veszei Ó-Fehér-Körösig. Hol a Zsilip csövébe szorult fodrásznét – alul folyik befelé a Körös, fölülről jön vissza a zsilipcső záróvasához (fölülről úszva ki nem enged, csak ha bevágod magad a zsilip aljáig, hogy onnét kiröpítsen a bombatölcsérig...) –, hol a beszorult és rikoctozó asszonyoságot a férje végül kötéllel rángatta ki, hogy az otthonit megelőlegezve már a helyszínen megkapja a fejmosást bal kézzel.

Melynek partján meg... andaloghatsz... Honnan belógathatod a botod vagy a jókora befőttés üveget, hogy meglegyen a napi halzsákmány... Ahol a hársak, boglárfa alatt, e gyönyörű fák árnyékában nagylánnyal vágatsz neki az életnek... Kószolhatsz bele... Csabai édes élet... Ki, ki egész Póstelekig.

– Vasas Miska a Körgát tetején rakta le festőállványát, hogy megörökítse ezt a gyönyörű alföldi tájat. Hogy az arra tévedő, kíváncsiskodó helyre nagylány vagy virgonc fiatalasszony csábításának engedve, ecsetet s festőtálcát letéve aznapi további szépségfölfedező útra induljon vele a rekettyés csabai határba.

Mi mást tehetett.

Az első csabai regény írója, Vasas (ki tud róla?) a háború után Rómába kintorogva e szülőhelyi tapasztalatát hasznosítva tengette további életét: hanyag eleganciájával kiült állványostul a Forum Romanum kövei közé, hogy festészetével további szépségek fölfedezésére készítse az arra tévedő tehetős, művészi élményre szomjas amerikai nagyságakat.

Árnyak árnyában. Éltes árnyékában.

Ki, ki.

Be; ameddig.

Felülről szagulván.

Hogy, már megint idehaza.

– A fiad a gátórház előtt szakadt be a jégen a kerékpárjával!

Nyáron már a gátórház falánál száradt a Körösből kikotort egyéb hulladékkal együtt a kislegény rozsdás bicaja.

Az oroszok itt jöttek be először '44-ben, Gyula felől.

Mi minden nem történt e tájt... az elmúlt háromnegyed évszázadban!

Mi nem.

Legutóbb azzal hívtam Cömbit, találkozzunk Tihanyinál!

Sokan a Corvinkán és a Zsilip-meltyéken sem tudnák, ha ilyet mondasz, hogy hova vegyék az irányt.

Tihanyihoz? A folyón imbolygó bárkán sörözve emlékezni.

– Kerékpáron sem tudok odamenni.

Testvéreid sem hívhatod már.

Magadra maradtál.

Rácsörögsz Palkóra!

– Tudod, hol vagyok?!

Ha tudná...

Sietne a maga Zsilipjéhez?

Amelyik, azért, nyilván, kicsit más.

CSUDAY CSABA (1944) Budapest

CSUDAY CSABA

Jelen, máshol, sehol

Lábam a cipőmben,
 cipőm lábnyomomban,
 lábnyomom földemen,
 de hol vagyok én?
 Szívem mellkasomban,
 mellkasom testemben,
 testem porhüvelyben,
 de hol vagyok én?
 Képem az arcomon,
 arcom a tükörben,
 tükröm a faladon,
 de hol vagyok én?
 Családom szívemben,
 szívem a szívedben,
 szíved mellkasomon,
 de hol vagyok én?
 Lakom lakásomban,
 lakásom várámban,
 váram országomban,
 de hol vagyok én?
 Népem nemzetemben,
 (ki)nemzett közhelyekben,
 közhelyek cipőmben,
 cipők lábnyomokban, stb.
 És én? És én? De én?
 Sehol sem vagyok,
 ahol éppen vagyok?
 Ahol épen vagytok?
 Dolgaim dolgaimban,
 szavaim szavaimban:
 elárvultatok?
 Magamat én-magamban
 elárultatok?

PAULOVICS LÁSZLÓ, Életfa, 1967

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle XXVII.

kortársalgó

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Ezer évekkel ezelőtt született s azóta gyakran újrafogalmazott kérdés: *Csak egy kijárata van a labirintusnak?* Hány Ariadné-fonalára van szüksége a gondolkodó embernek, hogy a *kis- és nagyvilág* (Goethe) útvesztőiben eligazodjon, napfényre vezető kijáratokat találjon? A Szép Szó 1937. április-májusi számát olvasom. A szerkesztőknek – József Attila, Ignóty, Fejtő Ferenc – van igaza? Vagy a velük a Nyugat hasábjain élesen vitázó Babits Mihálynak?

Kamaszkoromban, a múlt század ötvenes éveiben, a kis- és nagyvilágot megismerni és megérteni akarásomban Babits Mihály és József Attila égen járó üstökös szelleme volt erőt, hitet adó irodalmi forrásom. Politikusok, pártemberek kiagyalta, gyorsan avuló tartalmatlan fogalmak – jobboldali, baloldali, reakciós, haladó – nem érdekelték. Megszállott, leigázott, gyarmatosított országban jártam középiskolába: mindennapi szerelmem volt a könyv, az irodalom, az olvasás. Babits Mihály elvarázsolt: napi olvasmányom volt a *Jónás könyve*, esti imádságom a *Jónás imája*. József Attila lebilincselte: megtanított okosan elviselni árvaságomat, töretlen hitel szeretni hazámat, anyanyelvemet.

Iskola mellé többet jártam, mint iskolába. Tizenkét év alatt több-kevesebb sikerrel nyolc tanintézet padjait koptattam. Amit *tanítottak*, hamar lekopott rólam. Amit *tanultam* – íróktól, költőktől, gondolkodó magyaroktól –, az ma is tulajdonom: életemben, olykor álarcban, mindig polgár voltam, soha nem alattvaló. *Én nem fogom be pörös számat* – tanultam József Attilától. Budán kezdtem a középiskolát, Pesten sikerült befejeznem.

Szép Szó, 1937. április-május: *Terror – szépszóval* – a folyóirat szerkesztői, József Attila, Fejtő Ferenc, Ignóty határozott hangon perel Babits Mihálynak a Nyugat áprilisi számában megjelent, *Tehetségvesztés – visszamenőleg* című írásával. Égen járó üstökös szellemeim kulturáltan, de ellentmondást nem tűrve oktatják ki egymást.

Labirintusban bolyongok, keresem a kijáratot.

József Attila 1930-ban rendkívül durva hangú, támadó, rossz verset írt Babits Mihály ellen: *Egy költőre*. Aztán megbánta. Bocsánatot kért. Levélben: „Kérem, vegye barátságos cselekedetnek, hogy ver-

seimmel fölkeresem” (1932. október 6.). Kérelemmel: „Nagyon sajnálom, hogy Öntől, akit megbántottam, pénzt kell kérnem” (A Baumgarten Irodalmi Alapítvány gondnokának, 1933. január 28.). Versben, 1934-ben: *Magad emésztő, szikár alak! Én megbántottalak. Sajnálom, kár volt (Magad emésztő...)*.

A Babits Mihálytól megbocsátást remélő József Attila tudta: *a fájdalom ágai benned mint mindenkiében, elkövesednek...*

Babits Mihály hívő keresztény volt: nem felejtett, megbocsátott. A Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány 1935. január 17-én ezer pengő támogatást ítélt meg József Attila számára. Az értesítő levelet Babits Mihály írta alá.

Babits Mihály és József Attila 1937-ben is más szemszögből látták a világ eseményeit, értékeit, s más gondoltak arról: mi a költő, az író, a művész, az alkotó ember feladata itt, a földi létben. Más *szemszögből*: nem egy irányból, nem egy irányba néztek.

Ha 1937 májusában – haladok visszafelé a labirintusban – csak a Szép Szó új számát olvasom, a Babits Mihályt vállaltan szarkasztikus hangnemben kioktató szerkesztőségi írást, talán gondolkodás nélkül elhiszem, hogy Babits Mihály életidegen, csak a számára fontos költői értékekkel foglalkozó, „fájvirág” poéta. Ha csak a Szép Szót olvasom, ha hiszek József Attilának és Ignótynak, okkal gondolhatom: Babits Mihály nem akar szembenézni válságos kora politikai kihívásaival, és költőként, értelmiségiként hallgat, amikor népét, hazáját szerető költőnek, értelmiséginek riadót kellene fújnia.

De – keresem a kijáratokat a labirintusból – számomra ma nem csak a Szép Szó gondolkodásra serkentő múltforrás. A Nyugat számos kötete is ott sorakozik könyvespolcomon. Babits Mihály higadt, okos érvelését olvasom.

Mi a legfőbb gondja Babits Mihálynak ezekkel a lelkesen baloldali, magukat harsányan liberálisnak nevező irodalmárokkal? „A liberalizmus ma már többnyire csak pártállás, nem pedig szellemi attitűd, mely tiszteli az emberi vélemény jogait és szabadságát” (Nyugat, 1937. április, 319–320.).

Babits Mihály már akkor tudta, hogy a 19. század első évtizedeiben született nemes eszme, a li-

beralizmus végzetesen korcs ideológiává silányul a 21. század első évtizedeire?

Régi történet.

„A nagy író azzal tisztelt meg minket, hogy részt vett tiszteletére rendezett előadóstünkön, január 13-án, a Magyar Színházban. Thomas Mann felolvasását az esten Ignó Pál előadása vezette be. Utána a műsor szerint József Attila elmondta volna Thomas Mannhoz intézett ódáját, de a rendőrség ezt betiltotta” (Szép Szó, 1937. február, 47.).

Szellempezsdítő esemény volt 1937. januárban Thomas Mann jelenléte, szerepvállalása Budapesten. A Pesti Napló képes melléklete január 17-én egész oldalas képsort közölt az asztal mögött ülő, a felolvasást szenvedélyes testbeszéddel kísérő-élénkítő német íróról. Babits Mihály rövid írásban tiszteleg Thomas Mann előtt: „Mi teszi harcos-sá ezt a tiszta művészt, aki mindig csak szemlélő volt és nem cselekvő? Mi az, ami ily tragikusan és mindig újra csatába vonja a szellemet, melynek természeté pedig épp az, hogy ne csatázzon? Hogy kívülről és felülről nézze a csatát! Mi teszi a párt nélkülséget pártállásá? A magányost önmagában is haddá és seregek kényszerű ellenfelévé? Thomas Mann maga beszél, a maga nevében. Fénylő, tanáros szemüvege alól a legfinomabb szellemek egyike néz a hatalom farkasszemébe” (Nyugat, 1937. február, 157.).

Februárban közli a Szép Szó József Attila *Thomas Mann üdvözlése* című versét. Mély és őszinte főhajtás e költemény – hasonlóan Babits Mihály írásához – a *hatalom farkasszemébe* néző német író európai szelleme előtt.

Kegyelmi pillanat: József Attila és Babits Mihály fenntartás nélkül egyetértenek.

Márciusig! A Szép Szóban megjelenik Thomas Mann írása. A szerkesztők egy bekezdést kiemelnek: „Meggyőződésem, hogy az a költő, aki ma emberies állásfoglalás dolgában az embernek a politikában fölvetett létkérdésére megtagadja a választ, s a szellemet az érdeknek elárulja, a szellem terén is elveszett ember. El fog senyvedni és pedig nemcsak azért, mert költői mivoltát és tehetségét veszti el és soha többé valamire való alkotás nem telik ki tőle – hanem még hajdani műve is, melyet bűnének elkövetése előtt teremtett s amely valaha jó volt,

megszűnik jónak lenni, hogy szemünk láttára váljék porrá” (Szép Szó, 1937. április–május, 252.).

A szerkesztők körkérdést fogalmaznak: „irodalmi és művészeti életünk több kiválósága” miképpen vélekedik a nagy német író e gondolatáról? Babits Mihály úgy érzi: harapófogóba szorították. „Lássuk, költő, mit fogsz most mondani, most végre sarokba vagy szorítva! Ha nem vallod magad azonnal és fenntartás nélkül pártunk tagjának és világnézetünk harcosának, nem is vagy többé költő, sőt nem is voltál soha! Nem kisebb ember, mint Thomas Mann olvassa fejedre az ítéletet!” (Nyugat, 1937. április, 319–320.).

Értem József Attilát, Ignó Pált, Fejtő Ferencet (a zseniális költőt, a sértett szerkesztőt, az okos tollforgatót): politikus indulattal harcostársakat tobozoznak.

Értem Thomas Mannt: tudja, hogy a náci Németországban az író, a szellem embere semmivé lesz, ha a „szellemet az érdeknek elárulja”.

Értem Babits Mihályt: nem tud, nem akar pártkatona lenni.

Babits Mihály megérte Thomas Mannt: „Érzése élményeiből fakad, ítélete mélyen önmagából, erkölcsi indulatából, írói lelkiismeretéből”; de nem ért egyet az író sarkos fogalmazásával – az író politikai pálfordulásától, ha a szellemet az érdeknek elárulja, a korábban írott mű nem válhat értéktelenné. Bölcsen helyreigazítja a nagy német író sarkos gondolatát: „Hajdani művéről nem azt mondanám, hogy »megszűnik jónak lenni«, hanem azt, hogy sohasem lehetett igazán jó. Mert aki igazán jó alkotásra képes (azon a legmagasabb nívón, amelyre most gondolok), az nem olyan fából van faragva, hogy »a szellemet az érdeknek« valaha is el tudná árulni.”

És nagyon egyetért Thomas Mann gondolatával: „A költő, aki a szellemet az érdeknek elárulja, a szellem terén is elveszett ember.”

Nyugat, 1937. április, Szép Szó, 1937. április–május.

Régi történet.

Egyetérték Babits Mihállyal. Megértem Thomas Mannt. Érttem József Attilát, Ignó Pált, Fejtő Ferencet.

Mai történet.

Reggeli fohász: *Thomas Mann üdvözlése*. Esti imádság: *Jónás imája*.

A labirintusnak nem egy kijárata van.

SÜMEGI GYÖRGY

Zarándokfestő

Paulovics László műhelye

SÜMEGI GYÖRGY (1947) Budapest

Kocsis István drámaíró lényegbevágó meghatározása szerint Paulovics László zarándokfestő, noha egész életében állandóságra vágott, mindig a műterme moccanatlan magányában szeretett dolgozni. De a műtermét, a szatmárit a történelem, a Ceaușescu-diktatúra fölcseréltette, s először az NSZK-ba vitte-sodorta, majd végső révként Szentendrére.

Paulovics a 20. századi erdélyi, romániai magyar festőgenerációk negyedik rendjéhez, Bardócz Lajos–Deák Ferenc–Gaál András–Cseh Gusztáv–Tóth László generációjához tartozik. Ők 1960 körül diplomáztak a kolozsvári, a Magyar Művészeti Intézetből románosított Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán. Mestere a modern képzőművészet legfőbb kolozsvári terjesztője, Kádár Tibor, aki-ről azt vallja, hogy felnyitotta a szemét.

Szülővárosában, Szatmáron színházi díszlet- és jelmeztervező (1962–85), munka mellett fest. 1985-ben emigrál az NSZK-ba, ahol sajátos képletű magyar kulturális közegben dolgozik, bár kiállíthat német kollégákkal is. „Az NSZK-ban magyar témákban mozogtam, a német művészetbe nem lehet integrálódni. Azokat a témákat dolgozom föl, amiket Ceaușescu idejében nem lehetett.” Ott kezdi el a Don-kanyart és az 1956-os forradalmat megidéző sorozatait. Majd Magyarországon telepedik le, de Szentendrén él és dolgozó festőként is látszólag megmarad zarándokfestőnek, ugyanis volt olyan eset, amikor nem fért bele egy ottani kiállításba.

Mohácsot, az aradi vértanúkat, a Don-kanyart és az 1956-os forradalmat rögzítő sorozatai erős kulturális gyökereit, az áldozatokkal való sorsvállalását, történeti érzékenységét fejezik ki. Az emigrációban folytatja azon alkotói gyakorlatát is, amelynek során író-arcmások, író-jellemeket, alkotói habitusokat fogalmaz meg vizuális eszközökkel: „Szatmárnémetiben kezdtem, színészekkel: Csiky András, Ács Alajos és a költő Gellért Sándor. Kós Károlyt Kolozsváron rajzoltam le 1957-ben. Volt, ami fotóról készült, pl. Kemény Jánosnál voltam, de akkor nem volt nálam rajzeszköz, aztán fényképről csináltam a rajzot. Ő őrizte az erdélyi melegséget, ahogy Barcsay Jenő is.”

Paulovics íróportréi textúráját gyakorta azonos értékűen alkotja az írótól gondosan kiválasztott műrészlet, rövid életrajz vagy kronologikus rendbe szedve élethelyszínei fősorolása (pl. Ady Endre). Fontos a kalligráfia. A szavak és mondatok töredezett vagy folyamatossá tett egymásmellettsége is fundamentális vizuális elemnek minősül.

Nincs itt valami ellentmondás? Nem érezzük ösztönösen is minden képen megjelent szövegnél, már a szentek szájából kibomló mondatszalogoktól kezdődően, hogy az csupán magyarázat? Vagy éppen figyelemelterelő? Van olyan eset, amikor a másik oldalra billent az egyensúly, amikor maga a szöveg vált képpé (Lakner László: *Isa pur...*).

Paulovics megközelítése azonban merőben más: ő a portréra vagy az arra kiválasztott arcképhez a megjelenített munkásságára jellemzőt épít látvány-egyensúlyba. Jellem-képpé, életút-diagrammá, példa-energiává. Hiszen létrejöttük motivációja alapvetően a példa fölmutatása, példa-emberek galériája Paulovics sajátos arcképcsarnokában.

Mindezekkel Paulovics gazdag erdélyi arcképfestői hagyomány-sorba kapcsolódik, hiszen a vándorfestők vagy Barabás Miklós, Sikó Miklós és mások erdélyi értelmiségiekét, írókat, alkotókat megjelenítő portréi sora jelentősen gyarapodott a 20. században. Nagy István, Szolnay Sándor, majd Zsögödi Nagy Imre sokrétű arcképgalériáját – hogy csak a legjellemzőb-eket említsem – Cseh Gusztáv *Hatvan főembere* és Paulovics-művek sora folytatja.

Gyakorlott műfajai fősorolásánál is zavarban vagyunk, hogy a pusztán listából ki ne hagyjunk valamit: folyóirat- és könyvillusztrációk, ex librisek, könyvborítók, plakátok, színházi díszlet- és jelmeztervek, műsorfüzetek, grafikák (az egyedi rajztól a sokszorosított eljárásokkal készültékig), festmények temperával,

PAULOVICS LÁSZLÓ (1937) Szentendre

olajjal, kis mérettől muráliáig. Üvegablakait, kerámiáit, textilkompozícióit, kovácsoltvas munkáit ugyanúgy számításba kell vennünk, mint *Szentlélek templomának* 1998-ban készült főoltárképét és a *Keresztút* sorozatát (2000). Egyéni és kollektív bemutatókon való részvételeit, magán- és közgyűjteményekben őrzött műveit szám szerint is nehéz fölmérni. Negyvenhárom íróportróját állandó kiállításon mutatja be a Kolozsvár Társaság, a Szatmárnémeti Múzeumnak adományozott harminckét festményét 2009 óta a Református Fiúgimnáziumban láthatni.

Paulovics László egész eddigi alkotói gyakorlatában, festői, rajzoló munkásságában „küzdemes kereséssel”, „mindegyre megújulni” akarással dolgozik. A hatvanas évek modern hangú és elvont formarendbe fogalmazott figurális kompozíciói után eljut a montázsos szerkesztéshez, azon metódus szerint, hogy a kép alapanyagához másféle anyagot ad hozzá: „Egy időben még vásznakat is kasíroztam, ragasztottam, hogy megmozgassak velük egyes részleteket. Ez a mondanivaló kiugrasztására, kiemelésére kellett.”

Tájképei már évtizedek óta belső tájak, a kiválasztott motívum vászonra, farostrá a műteremben kerül. Átírtak, átlényegítettek, emlékeztethetnek ugyan akár szatmárnémeti, kolozsvári vagy más erdélyi tájrészletekre, de emlékképekké átszűrve festői vallomások.

„A portré is olyan ma már, mint egy tájkép”, vagyis konstrukciója, sajátos morfológiája van. A kettős portrék sorozatában a különböző karakterek, a másfelé figyelés, ellenkező irányba fordulás, a formai gazdagság megmutatása is célja lehet. A konkrétól az elvontig, szín-foltokig, harmonikus festékegyüttállásokig jut el, noha alapvetően motívumpárti. Egyfajta hullámzás, jó ütemű pulzálás figyelhető meg az életműben, téma és cél szerint a motívum közelebb vagy elvontabb megközelítéseit alkalmazza kompozícióin.

Színvilágát, egyéni színhangját mély barnák, szürkék, kékek, általában a középtónusok uralják, s mindezek együttesen adnak egyfajta nosztalgikus haza-gondolást, a szülőföld, a szülőhely és történeti sorsfordulók fájdalmasan („a magyar temperamentum nincs nyitva a vidámság felé”) vagy már éppen derűs nyugalommal hordozott emlékét megidézendő.

Az ikonográfia iránti vonzódásáról mondta nemrég: „Legszívesebben Krisztus urunk életét rajzoltam volna, de vallásos témát nem lehetett kiállítani Ceaușescu Romániájában. Helyette jött a mitológia mint témakör.” S valóban, később ugyan festett húsznál több Krisztus-portrét, de a nagyon gazdag mitológiai témakörrel bővítette először a tematikáját.

„Kompozíciós képességeinek ötletgazdagsága egyszerűen nem ismer határokat” (Árkossy István). Formai és színbeli, kifogyhatatlan variációit demonstrálják az Umberto Eco-i értelemben nyitott műként értelmezhető képsorozatai (1956, *D43, absztrakt-sorozat, Fejek I-VI., Krisztus-portrék* stb.).

S mindezen jellegzetességeiből, alkotói törekvései leglényegéből válogat e rendhagyó „kiállítás”. Egyedi, mert a műhelybe, a legintimebb és legközvetlenebb alkotói miliőjébe vezet. Látjuk szeretve tisztelt édesapja fényképét, diplomákat, Cseh Gusztáv *Paulovics-rajzát*, Benczédi Sándor *Paulovics-szobrát*, Kőrösi Csoma-plakettet, bokályokat, ón- és vámfalusi tányérokat – többek között. Az erdélyi népművészet tárgyi világaiból válogatást. Ehhez hasonlókat láthattam több erdélyi képzőművész (pl. Zsögödi Nagy Imre, Gy. Szabó Béla, Miklóssy Gábor) műtermében. Mindenütt a szülőföldismeret, a

szülőházához ragaszkodás beszédes, esetenként alkotások létrejöttét inspiráló tanúemlékei lehettek. Ők megfogadták Kányádi Sándor vers-parancsát: „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. Semmi sem fölösleges.”

Paulovicsra is jellemző, végső tanulságul írta a *Tárgyak* (1967) című versében ugyancsak Kányádi Sándor: „Képek, lemezek, könyvek, szobrok, / féltve őrzött, meghervadt csokrok / szövetkeznek a fallal s végül / a négy fal, lopva, belénk épül.”

MOHÁS LÍVIA

A társadalom beteg

MOHÁS LÍVIA (1928) Budapest

Két diszciplína szemléletmódja és információi találkoznak ebben az írásban: az irodalomé és a pszichológiáé. Mindkettő az ember lelkét és szellemét akarja színvonalasabbá tenni. A pszichológia emellett tudatosan gyógyítani szeretne. Az irodalom jeles gyógyító erővel rendelkezik és gyógyít – ha nem is mindig tudatosan.

Ami úszónak a startkő, az volt számomra Domokos Mátyás *A metafizikus költészetéről*¹ című könyve, amikor nekirugaszkodtam ennek az írásnak. E körül vettem lendületet, kaptam kezdőbességet, és egy-egy táv után rendre visszafordultam hozzá, megérintettem talpazatát, és új erőt kaptam. Köszönöm utólag Domokos Mátyásnak ritka magvas gondolatait, vallomását önmagáról: „...mindent az irodalomtól kaptam [...] az irodalom adta nekem az egyetlen [...] kikezdehetetlen értelmezését a világnak, a létezésnek...” – köszönet a tiszta forrásért.

MEGÚJULÁS ÉS METAFIZIKA

Megítélésem szerint a társadalom beteg,² bár vannak egészséges egyedei. Mentális és érzelmi betegség ez, amely túl gyakran jelentkezik szomatikus, azaz testi tünetekben és neurózisokban. A neurotikusság sokféle, de valamennyi legeslegmélyén a halálfélelem munkál, legtöbbször tudattalannul. Az orvostudomány, ezen belül a pszichiátria, a pszichológia, a neurológia számos gyógymódot ismer, de a társadalom széles rétegei alig-alig jutnak hozzá ezekhez, részben az egészségügyi hiányosságok, részben az egyének szociális lehetőségei miatt, de leginkább az emberek mentális tudatosságának roppant alacsony szintje miatt.

Sajnos ez érthető, ha történelmünk folyamatában megnézzük, mi tette tönkre a lélektan tudományát, mi tette gyanússá, ezzel negatívan befolyásolva a közvéleményt és az általános műveltség követelményeit. 1945-ben, a szovjet megszállás utáni koalíciós időkben még minden rendben ment a maga útján. A pszichológia gazdagítására (még ma is érvényes) könyvek jelentek meg. Szondi Lipót világhírű tudós tanítványai még nyugodtan dolgozhattak, nem csupán a gyógyításban használhatták Szondi tudományát és tesztjét, hanem érdeklődő intellektuális körökben és fiatalabb pszichológusok számára is foglalkozásokat tartva népszerűsítették a mélylélektannak ezt az értékes ágát. Csakhogy 1948-ban mindez megváltozott; ez volt a fordulat éve, szovjet pártemberek vették át az ország kormánykerekeit. Osztályellenség, gyanús elem lett a lélektan és értelmiségiek sora, akik – ha nem is pszichológusok voltak, hanem például írók, mint Szabó Magda is – rendelkeztek metafizikus vénával, a merev marxi materializmus szemüvegén át nézve kártékonynak ítéltettek. Lefagyott a lélektan tudománya és vele az ország, a lakosság mentális tudatosságának fejlesztése. A szovjet megszállás idején évtizedek teltek el ebben az állapotban, az olvadás és a megújulás lassan indult, lassan halad.

A társadalom betegségéről általában csak a testi betegség jut eszünkbe! Pedig a test akkor betegszik meg, amikor a léleknek nincs már útja-módja a feszültség csökkentésére, miközben a pszichés tünetek okai sokáig fennállnak. Ma már tudjuk: roppant kevés betegség van, amely csakis az öröklött gének miatt jelentkezik. A testi betegségre hajlamosító gének alszanak. Csak akkor ébrednek fel, ha a környezeti hatások felébresztik, majd bekapcsolják őket. Minden betegség együtt és egyszerre jelenik meg a testben és a lélekben, csak elméletileg lehet szétválasztani őket, egyiknél a lélek tünetei észlelhetőek jobban, más esetben a testé.

A beteg testet és a beteg lelket egyaránt gyógyítani kell. Vannak ugyan, bár nagyon kevesen, olyan orvosok, akik jelentős pszichológiatudással rendelkeznek (noha nem pszichiáterek), néhány pszichológus kitanulja a gyógyszerezést. Ám azt hiszem, ez nem a legjobb megoldás, mert a két

diszciplína (orvosi, pszichológiai) terápiás megközelítése mindenképp nagyon eltérő. A pszichológiai terápia az okoknak nemcsak felismerésével, hanem a felszámolásával is foglalkozik, ami igen hosszadalmas (esetleg hónapokig, évekig tartó) közös munka mind a páciens, mind pszichológusa részéről. Költséges dolog, ma nagyon kevesen engedhetik meg maguknak. Az orvos a terápia során a felismerés után gyógyszerrel ad, másra nincs idő.

Az emberek mentális tudatosságának magasabb szintre juttatása külön feladata lehetne, kellenie lenne a hazai gyógyító tevékenységeknek. Nálunk, itthon a beteg felnőtt is gyerekké változik, vagy azzá „változtatják”, ha megbetegedett. „Kedveském”, mondja az ápolónő a kórházi betegnek, akárhány esztendő az illető. Az orvos ritkán tekinti munkapartnernek a beteget. A beteg ma azonnal támaszkodni kezd az egészségügyre, kevesen tudják felvállalni teljes felelősséggel saját gyógyulásukat, halálukat, mintha nem lennének érett felnőttek, amint tüneteik megjelennek, visszalépnek a gyermeki státusba. Visszaesés ez, regrediálás, egyike az elhárító mechanizmusoknak. A pszichológus szerint akkor alkalmazzuk (tudattalanul) ezeket, ha valamilyen feszültséget (itt a betegség tüneteit) nem bírunk kezelni, elhárítjuk, mintha csak azt mondanánk: „nem ér a nevem”, „kicsi vagyok”, „oldja meg az orvos”.

A diktatúra évtizedeinek sajátos lélektani rombolásában az elhárító mechanizmusokat (félíg vagy teljesen tudattalanul) igénybe kellett venni, szinte egyenesen megmaradásunk érdekében. Talán leggyakrabban az elfojtást. A nemzeti és keresztény meggyőződést, az ezekhez tapadt érzelmeket, a nemzeti hagyományok lelkes ápolását titkolni kellett, ha a munkahelyet, egzisztenciát, a mindennapi kenyeret meg akartuk tartani. Más kellett mutatni, másképp kellett viselkedni, öszintétlenül, hazug módon – merő önmentésből. Akik ezt a hasadt állapotot nem vállalták (ahogyan a rendházaikból elűzött szerzetesek legtöbben), azok képzettségüknél jóval alacsonyabb szinten dolgoztak – ha egyáltalán kenyérkeresethez jutottak. Egyetemi és doktori képesítéssel rendelkező apáca ismerőseim évekig kesztyűket kötöttek a Háziipari Szövetkezetnek. Magasan képzett férfiak elmentek teherautó-sofőrnek, ha ki nem telepítették őket családotul a mezőgazdaság valamely mostoha munkarészlegébe, lakásuk, házuk a párt tulajdona lett – illetve a párthoz hű, alkalmazkodni képes, veszélytelennek mutakozó párttagoké. Hasadt lelki magatartással, folytonos elfojtással éltünk. Ezt kevesen képesek károsodás nélkül elviselni.

A szovjet diktatúra idején voltak, akik teljesen átadták magukat az új rendszer szellemi követelményeinek (köztük olyanok is, akik korábban keresztény és nemzeti identitást kaptak). Ők az új társadalomban többnyire sikeresek lettek, úgy tűnt, őszintén híveivé váltak a rendszernek. A pszichológus úgy látja: ezek az emberek háromféle elhárító mechanizmust használhattak: az azonosulást, az elaborációt, az intellektualizációt. Ezekre volt szükségük a lélek védelméhez, az állandósuló belső feszültség oldásához.

Különböző lelki minőségű emberek voltak az azonosulók. Barátnőmet akkor megkérdeztem: okos, ritka intelligens ember léte-e hogyan képes ilyen hűen azonosulni az új szovjet rendszer itthoni diktatúrájával, hiszen látnia kell a hazugságokat, a nemzetietlen és minden spiritualitást nélkülöző, vaskos materialista szellemiség erőszakosságát? Azt válaszolta: a zsidótörvények idején itthon megtanult félni, szülei a holokauszt áldozatai, ő megmenekült, és hálából hű ehhez a rendszerhez. Tisztességes motiváció lendítette az azonosulás felé. Ahogyan tisztességes motivációnak gondolom azoknak a régi baloldali embereknek is a párt felé fordulását, akik a Horthy-Magyarországon a sok-sok nyomorban élőért, azok remélt érdekei miatt vitték bőrüket a vásárra a két világháború között. Azt a harmadik csoport azonosulót, akiken sajnálkoztunk és olykor nevettünk, a rémületes élni akarás és rettegés űzte az új rendszer kebelére. A polgári szalon falán megjelentek Rákosi, Sztálin, Marx arcképei (olykor nemesi ősök képei helyett). A könyvtárukat szigorúan átvizsgálták, kiselejtezték a polgári írókat, különösen a „magyarkodó” hazafias szelleműeket, és helyükre Marx, Engels, Lenin, Sztálin művei kerültek. Bármilyen motiváció hajtotta is az azonosulókat, erősen szükségük volt az elaboráció és az intellektualizáció elhárítási, lelket védő mechanizmusaira, hogy lelkük többé-kevésbé egészséges maradjon.

Bármely belső késztetés indítja be a hatalommal való azonosulást (a Stockholm-szindrómát), a beindító motiváció, ahogyan korábban említettük, lehet olykor tisztességes, más esetben merő érdek vagy a rémületes élni akarás, mindre jellemző, hogy az azonosulni (identifikálódni) már tudattalanul készülő ember szorongása. Eggyé akarunk válni Vele, így, nagybetűvel, mert erős, és mivel hatalommal rendelkezik, engem is megvédhet, belekapaszkodhatunk, mint az uszodai medence

korlátjába, hiszen nem tudunk úszni, és azt élet hullámai egyre félelmetesebbek. Az azonosulás enyhíti a szorongást és megszelídíti a rettegést. Elaborációt alkalmazva szorgosan feldolgozzuk magunkban a helyzetet, érveket keresünk, sorolunk amellett, hogy miért van igazunk, miért nagyon is jó, hogy elhagytuk bűnös múltunkat, és új ideát és ideált kerestünk. Az intellektualizáció hasonlóan működik, okosan bizonyítjuk az új ideánk hallatlan nagy gazdasági erejét és humanitárius szándékát.

Az elhárító mechanizmusok hasznosak is lehetnek olykor, mert megvédhetik a lelket az össze-roppanástól. Csakhogy a valóságot eltakarják, annak igazi és pontos megértését, átlátását akadályozzák, ezért nem jók, néha csak pótmegoldások.

A beteg társadalom tagjainak gyógyítása: mentális képzése, tudatosítása, felvilágosítása a művészeteknek is – közöttük természetesen az irodalomnak – feladata. Közel harminchárom esztendőn át érintetlenül ült a könyvespolcomon egy könyv, a címe: *Nehéz esztendők krónikája 1949–1953*.³ Eddig egy sort sem olvastam belőle. De most a könyv jelentkezett: leesett a polcra, kinyílt *A magyar írók első kongresszusának határozata* fejezetnél. Ebből idézek, 1951-ben vagyunk: a magyar irodalom „...leszámolt a kozmopolita, formalista, népellenes burzsoá osztályérdekeket szolgáló álirodalommal, leszámolt a l'art pour l'art és az »apolitikus« irodalom mindig ellenséget rejtegető elveivel, az üres burzsoá pszichologizálással, az érzelmeknek és a szerelemnek a pornográfiává züllesztett ponyvájával [...] a kispolgári anarchizmussal, az irodalomban terpeszkedő kóros arisztokratizmussal, a romboló sovíniszta nacionalizmussal: tehát mindazzal a becstelen és művészietlen tényezővel, amely a felszabadulás után is gyakran és nem lebecsülendő veszélyességgel igyekezett gátat vetni a szocialista-realista irodalmunk fejlődésének”. Ez a felfogás távol állt attól, hogy az irodalom gyógyítani tudja a társadalom betegségét. Amikor még érvényes volt, hiánybetegséget okozott, és ma is nyoma van a hiányoknak.

Hogyan járulnak hozzá a művészetek és az irodalom a gyógyuláshoz? Az ősi időkben a vallási és művészi rituálék egységet alkottak, együtt szolgálták az ember lelki harmóniáját ünnepeken és hétköznapiakon is. A hagyományokat, konvenciókat szentnek tartották. Ezek az élmények módosult tudatállapotot hozhattak, hoztak létre, amelyet ma a művészi terápiák során használnak a szakemberek, és úgy tűnik, ezek jót tesznek lelkünknek. Terápiás hatás lehet az is, ha csak beülünk a színházba, átadjuk magunkat az érzéseknek, „mintha mi lennénk”, akik úgy éreznek, ahogyan a színész, empatikusak vagyunk, részesülünk a színész érzelmeiből, amelyeket nem merünk, nem tudunk saját valónkban megélni. A katarzisz is eljuthatunk, az értékrendünk megingásáig és a lélek mélyéig ható megrázkódásig, és ezek új, magasabb belső minőséget hozhatnak. A valódi zenében aztán igazán átélhetünk megfogalmazhatatlan minőségeket, és verbálisan nem megjeleníthető gazdagodásban és gyógyulásban lehet részünk. A tánc, különösen ha aktívak vagyunk benne, roppant felszabadító hatású, transzhoz, spirituális élményig is elvezethet.

Ideje rátérni a metafizikára, arra, hogy ha az irodalom és alkotói számára a 21. századra javaslatot tennénk a megújulás irányára, miért épp a metafizikát ajánljuk mint a társadalom betegségének lehetséges gyógy módját.

Metafizika mindig is volt, mióta világ a világ, benne volt, van a létben mint isteni jel, isteni ujj nyoma, „néztük”, hatott ránk, de „látni” nem „láttuk”, pedig ott volt az ősi sámánénekekben, az *Ómagyar Mária-siralomban* is, talán lassan eljön az ideje, hogy „lássuk” is, miről van itt szó. Domokos Mátyás megelőzte korát azzal, hogy az említett könyvében „látványosan”, „láthatóan” felmutatta a lát-nivalót. Tudatosíthattuk. Kozmikus küszöb a metafizika, Domokos a küszöbön túlira, a végtelenre hívja fel a figyelmet a téridőbe rögzült ember számára. Elérhetetlen lenne ez a tartomány? Vagy talán mégsem? Az aktuális technika, az asztronautika, a kozmológia eszköztárai hatalmas dimenziókba lépnek. „Hát nem elképesztő – jegyezte meg pár éve egy, a MIR űrállomásról szóló beszélgetésben Paul Virilio –, hogy a metafizikai mennyire fizikaivá vált?”⁴

Az első költemény, amit Domokos metafizikusnak ítél és eleméz, Thomas Hardy: *Egy holdfogyatkozáskor*. Ebben a versben ütötte szíven a kifejezés: „csillaglétékben” szemlélve, hogy mi a lét, hogy mit jelent az, ha ki tudunk emelkedni abból a pillanatból és helyzetből, aminek foglyai vagyunk. A pszichológus szerint ez a kiemelkedés lehet a lélek gyógyulásának kezdete. Nagy pillanat a megtépett lelkű és idegrendszerű olvasó számára, felvillanhat előtte a „csillagléték”, talán elindul az egyensúlykeresés útján, talán hirtelen föllel egy kapaszkodót, megpillant egy kis fényt az alagút végén.

Volt idő, nem is túl régen, amikor a felvilágosult modern ember gúnyosan nevetgélt azon a gondolkodáson, amely az öröklétet, az örökkévalóságot és a különféle apokaliptikus dolgokat, fogalmakat komolyan vette. Csakhogy ma már, a klímakatasztrófa és az ökológiai gondok idején a természettudomány kutatói is figyelmeztetnek: az emberiség földi létezésének ideje véges. Egy világhírű tudós azt javasolta, új égitestre kellene áttelepülnünk. Irracionális, irreális ötlet, mégis rémisztő. A neurózisok alapokát, a megszűnéstől, a haláltól való félelmet ezek a kínos figyelmeztetések is növelik. És azt a megnevezhetetlen vágyat generálják, hogy keressük, lázasan keressük a menekülés útját! A menekülés lázas kereséséből gyakran istenkeresés lesz, mert amikor a tudomány elnyerte elsőbbségét a vallások felett, és Nietzsche kimondta: „Isten halott”, akkor az ember meglehetősen sokat veszített lelkének régi egyensúlyából. Kezdte elfelejteni, hogy ez a lélek „csillagléptékkal” is közlekedett valaha. Hála az egeknek, Carl Gustav Jung pszichiáter, pszichológus megjelent nagy szellemi erejével a tudomány mezején, és kijelentette: nem halt meg a vallási szükséglet. Terapeutaként európai és észak-amerikai pácienseinél bőven találkozott vele. Ennek erős bizonyítéka a spiritualitás megjelenése. Ez az a nagyon figyelemreméltó lelki jelenség – vele együtt a spirituális krízis –, amelyet egyesek a 20. század betegségének tartanak, mások (magam is) a tudati szint növekedési lehetőségének!⁵ Ez az a tudatállapot, amelyben a szokásostól eltérő módon jelentkezik az istenkeresés. Régen az egyházi szertartások, népszokások, nagy társadalmi ünnepek során, az imákban, énekekben a szinte az égig emelkedő életérzés nem volt szokatlan. Olyan belső élményekből és megtapasztalásokból eredt, amelyeket akkor természetesnek tartottak. És eltűnt formáját sem gondolták elmebajnak. De a modern 20. században kifejezetten pszichotikus tünetnek diagnosztizálhatták, ha valaki a racionalista tudományos világnézettel összeegyeztethetetlen élményekkel, életérzéssel rendelkezett, és ezekről beszélt. Pácienseim között volt, aki az egyik egészségügyi vizsgálat során beszámolt spirituális élményeiről, és a pszichiátriai osztályra került. Ma már a csakis racionalista és materialista felfogású tudományosságra épülő gyógyítás korántsem egyeduralgoló, szerencsére. Olyannyira nem, hogy a WHO új definíciója szerint a gyógyításkor bio-pszichoszociális-spirituális emberről kell gondolkodni.

„Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből / [...] / jövője nincs és múltja sincs, / ő maga az öröklét.” A sorok Weörös Sándor *Örök pillanat* című verséből valók, és a következő sorok is: „Mint fürdőző combját ha hal / súrolta s tovalibbent – / így néha megérezheted / önnön magadban Istent.” Ezekre az időből kilógó pillanatokra épül rá az, amit metafizikus költészetnek nevezhetünk, és ez prózában is megörökítődik. Valóban lehet az örökkévalóság felől nézni az életet, és a világmindenség felől, de akár a mikrokozmosz felől is, „alulról”. Swift *Gulliverjében* ez szatirikus formában mutatkozik meg, egyszer a törpék közé, majd az óriások országába kerül. A nagy kérdés tehát az, hogy mi a lét valódi mértéke. „A jó irodalom esetében mindig az, amit épp olvasunk” – mondja Domokos Mátyás. Ehhez hozzáteheti a pszichológus: a jó irodalom akkor hiteles és aktuális is, ha az olvasó egyszer csak látni kezdi kívülről, felülről azt a létet, életet, bármely emberi kondíciót, amelyben benne van. Így próbálja szemügyre venni, mérlegre tenni önmagát és a körülötte zajló eseményeket, tudatosabban, mint bármikor. Áldott lehet az ilyen „időből kilógó” időszak, konstruktivitást, kreativitást, okos döntéseket, életrendezést hozhat, másfelől gondolatvígaszt a pesszimisták keserves kérdésére, hogy mi értelme itt ennek az egésznek...

Domokos csodálatos részletet emel ki a *Háború és békéből*, bemutatandó, amint prózai műben látjuk az időből kilógó pillanatot. Andrej herceg sebesülten fekszik a földön a napóleoni seregekkel vívott csata után, fölneéz, látja az eget, és úgy érzi, életében először veszi észre. „Nincs már felette semmi, csak az ég, a magas ég: nem derült, de mégis mérhetetlenül magas és szürke felhők úsznak rajta csendesesen. Milyen csendesesen, nyugodtan, ünnepélyesen, egészen másképp, mint ahogy én futottam – gondolta Andrej herceg.” És most jön a kérdés: „Hogy nem láttam meg én azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hiúság minden és csalás, csak ez a végtelenség nem az! Nincs is, nincs kívülről semmi. De még az ég sincs, nincsen semmi sem, csak csönd és nyugalom. Hála istennek!”

Ez valóban az időből kilógó pillanat, metafizikailag itt kizökkent az idő.

A filozófusok és a természettudósok rengeteget beszéltek már arról, hogy vajon mi a lét első mozgatója, a feltételezett fejlődés mágnese. Erre sem a tiszta észnek, sem a tiszta művészetnek nincs olyan válasza, ami egyenértékű volna a kinyilatkoztatással, és mindezt jól érzi a költészet, érzi az irodalom. Sőt, többet és mást is érez és tud. Azt, hogy az emberi élőlény tudata, észlelése, lelke

jóval túlterjed a test határán. Ezt a mezőt érinti meg a jó irodalom, amely a 21. század embere számára is hiteles és aktuális, és megítélésem szerint e hitelességhez, még inkább az aktualitáshoz nélkülözhetetlen lesz a metafizikus érzék és a spiritualitás.

A pszichológia tudja, hogy a természettudományoknak erősen számolniuk kell a ténnyel, miszerint testünk határán alaposan túlterjed tudatunk, észlelésünk, lelkünk, de még érzelmeink is. Ez a gondolat pár évtizede még botrányt váltott ki a rációba belekövült természettudósok körében.⁶ A biológus Rupert Sheldrake kavart vihart a fenti állítással, mellesleg azzal is, hogy a valaha állandónak hitt tudományos törvények ma nem sokkal többek illúziónál. Még a gravitáció értéke is változó.

Ez a hihetetlenül gyors és mélyreható változása világunknak, ami még az állandónak mondott tudományos törvényekre is kiterjed, nem kis hatékonyságú támadás az emberi idegrendszer ellen, és ez is egyik közhelyszerűen emlegetett oka a mentális betegségeknek. Hasonlóképp mentális betegségek okozója civilizációnk széttörése. A törés egyik oldalán a zsidó-keresztény kultúra áll a magatartásunkat meghatározó valamennyi morális normával, a cselekvéseinket gyakran tudattalanul is meghatározó hagyományokkal. Kétezer éves (!) hagyományokról van szó, ha csupán a keresztény kultúrát nézzük, ám ha teljességében szemléljük a zsidó-keresztény tradíciót, sokkal több idővel számolhatunk. Óriási hagyománykészletek szolgálnak iránytűként tetteinkben és emberi kapcsolatainkban. A másik oldalon áll a liberalizmus, a felvilágosodás eszméje, amely ateista, többnyire materialista, az együttélés normáit az egyének szabadságára és egyenlőségére alapozza. A kétféle európai kultúra szemünk előtt kezd omladozni, szétszakadni, pedig a legegyszerűbb józan (paraszti) ésszel is látni, a kétféle értékrendet békésen össze kellene, lehetne hangolni, valódi toleranciával egymást elfogadni. Véték belülről támadni saját civilizációkat, hiszen a megmaradásunkról van szó. Nagy kihívás a 21. századi irodalom számára, hogy mit tud hozzáadni az értékrendek összehangolásához.

Visszatérve Domokos kiválogatott verseihez, engem egyenest a rémület fogott el, amikor Rupert Brooke *A halak* című versét elolvastam. Összecsaptam a könyvet, kihagytam elsőre azt a szörnyeteg verset. Később erőt vettem szorongásomon, és megpróbáltam elviselni a rémségét. Megpróbáltam elgondolni *A halakat*, mert „amit nem gondolunk el, arról nem is tudunk” – mondja Domokos. Az angol metafizikus költő, Rupert Brooke (katona volt, harcolt az első világháborúban, a Dardanellákon esett el, ott is van eltemetve) szinte groteszk módon veti fel a lét végső kérdéseit egy furcsa metaforában. Azon tűnődnek a halak, hogy ez a lét itt túl silány. Tudja a hívő hal, hogy nem ez a vég! Valami még vár reá! Túl az időn vizebb víz, és ott úszik Ő, a Folyók Apja, a dicső... a mindenható, jóságos Óriás. És „hízott hernyók nyüzsgenek / és paradicsomi nyüvek, / melyek álcák, mind nagy s kővér, / s giliszta, mely örökkön él”. Itt csaptam össze elsőre a könyvet. Pedig érdemes elolvasni a vers utolsó két sorát, olyan, akár a katona Rupert Brooke utolsó fájdalmas, mégis nevetető grimasza. „S a mennyben, mely ennyire szép, / nem lesz föld, mesélik Halék.”

Nem is annyira az undor ijesztett, bár az is, a nyűvektől, hernyóktól, mégis elsősorban az, hogy nem létezik az a vadul materialista és erkölcsi relativizmust hirdető ideológia, amely jobban kiábrándítana (legalább egy pillanatra) saját hitemből, hiszen gyerekkoromtól épített örökkévalóságomról szól itt valami: rémes.

A dolgokról teljes ismeretünk nem lehet – ebbe bele kellene nyugodni, csak hogy ha egyszer megérintett valakit a végső kérdések megoldásának vágya, nem tud szabadulni a válaszadás kényszerétől. A kétely, a bizonytalanság mindenben megjelenik, és erről a filozófia csak dadogni tud. De nem a költészet. Választ – a végső nagy kérdésekre – persze ő sem ad, de kifejezi az életérzést, annak izgalmát, áramát, drámáját, katarziszt, mindazt, amit a kételyeink során megszenvedünk, ahogyan Szabó Lőrinc verse, a *Dsuang Dszi álma*. Azt álmodta ez a mester kétezer éve, hogy „lepke voltam”. Felébredve nem tudta, „...mi az igazság, melyik lehetek: / hogy Dsuang Dszi álmodta-e a lepkeket / vagy a lepke álmodik engemet?” – „...kétezer évig töprengtem azóta, / de egyre bizonytalanabb vagyok”.

Itt mindenféle vallástól elválík a költészet és a művészet, mert a vallás, a kinyilatkoztatások olykor, sőt gyakran boldogító biztonságot adnak, de a költészetben ott a rezignáció, a kétely, a bizonytalanság, ami a végső kérdéseket illet. A kétely pedig gyötrelmes. Ráadásul a metafizikus látásmódot erősen kritizálták – ami a jövőt illeti, jelentős – „fegyverkészlete” miatt. Ilyen lehet a morfikus rezonancia és az őssejtek és gének kapcsolata. Ha majd ezek igazságát és tényét pontosan látjuk, talán akkor majd mondhatják a materialisták: csak idő kérdése, hogy felfogjuk e két említett „fegyver”

PAULOVICS LÁSZLÓ, Betelehemi királyok, 2008

PAULOVICS LÁSZLÓ, Párkák, 2007

PAULOVICS LÁSZLÓ, A király és udvara, 2008

valódi mondandóját, és akkor lesznek válaszaink e ma még kínzó és örületbe hajtó kérdéseikre. Hiszen az ember agyi erejének csekély mennyiségét használja, ám idővel majd közel száz százalékát, és akkor majd válaszolni tud a ti nagy kérdéseikre.

1. A pszichológiai irányzatok között van, amelyik egyetért bizonyos biológiai elmélettel, amely szerint az öröklés a morfikus mezők révén történik, és nem a gének által. Ez a mező voltaképp a fajok kollektív emlékezete, amelyhez a faj minden egyes egyede hozzáad valamit, hozzá is rögzül, és valamely mértékben kiveszi, amit ki tud hozni a kollektív emlékezetből; ilyen úton az őseink képességei is tovább öröklődnek. Feltételezhető, idővel a növekvő képességek miatt az agyunkat közel százszázalékosan használhatjuk, és okafogyott lesz a metafizikus gondolkodásmód – mondhatja a materialista és a liberális.

2. Az őssejtek korlátlan osztóképességgel rendelkeznek, képesek más sejtek létrehozására, sejtjótásra. Vannak közöttük, amelyek felnőtt szervezetekben is előfordulnak, nem csupán embriókban.

A szomatikus (testi) sejtjeink is döbbenetes memóriával rendelkeznek, epigenetikus memóriát őriznek. Epigenetikus környezeti hatások: az anyai jelenlét, a táplálék, a fény, a gyógyszerek stb. Ezek a génműködésre hatnak, hatásukra módosulnak a gének, s mi több: ezeknek a módosulásoknak egy részét a sejt az utódsejtjeinek is átadja. Ha pedig felnőttkori szépen kiteljesedett képességeink egyre csak öröklődnek, akkor ismét idővel várható, hogy tudatunk, szellemünk képes lesz válaszolni a ma még megválaszolhatatlan kérdésekre, amelyekkel a metafizika is csak küszködik.

AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGTÓL W. S. BURROUGHS MEZTELEN EBÉDJÉIG

Egyszer csak nem hagy nyugodni az a gondolat, amint Domokos Mátyás a metafizikus költészetről gondolkodik és beszél: minden szava csupán ürügy. Idézetei, a felsorolt kitűnő költemények sora, az elemzés profizmusa mind-mind ürügy. Paravának serege takargat előlünk és önmaga elől valamit. A nagy rejtély megoldását, a fejlődés mágnesét, a világegyetem mozgatóját, a testen túlterjedt lélek helyének kérdésére a választ is a metafizika paravánja mögé rejti. És Andrej herceg, amikor a magas egekbe tekint, vajon mitől nyugszik meg hirtelen, a csöndjét és boldog nyugalmát mi hozza el a csatatérre? Tudjuk a választ, csak eltakarjuk. Természetes ez? Igen. Mert a bibliai hit ma is a legnagyobb botrány. Sőt, manapság igazán botrány. Valóban időből kilógó pillanat, ha felbukkan hirtelen a bibliai hit, a modern világból valóban kilóg az istenhit, ha elfogadod és megvallod, kisebbségi létel kell beérned, sokak szemében nemkívánatossá válsz. Kétség gyötör: összhangba tudod-e hozni művészi alkotó tevékenységed a hittel? Lehet, hogy igen, hiszen sokáig – eltekintve az elmúlt százszázötven évtől – a bibliai gondolat és hit tematizálta az irodalmi alkotást. Nemrég, a 20. század nagyjai között ott voltak, vannak a mélyen hívő T. S. Eliot, François Mauriac és mások. És W. S. Burroughs obszcén, brutális könyvét vallásos könyvnek nevezte Norman Mailer azon a bizonyos bírósi tárgyaláson.

Bárhonnan futunk neki a metafizika és az irodalom témájának, beleütközünk az istenfogalomba, talán egyenest az Örökkévalóba. Mintha ez lenne minden gyógyulás forrása. Mintha ez (Ő) akarja, mint metafizika, fizikaivá válni, hogy értsük. Ahogyan a fenséges fogalma ma a technikai fenséges. Legalábbis a technika keretrendszerében így érzékeljük. Ám ez sem az egyedüli igaz, mert a (nagy, a magas) zene eleve kivételes, a zene ideje az az idő, amit már Platón korában és ma is az örökkévalóság képmásának tekinthetünk. Ezt a Képmás-érzést, időérzékelést és zeneértést a felvilágosodás és a metafizika erős kritikái se tudták kiirtani. Ez a gyógyulás forrása neurózisainkra, az önmegváltásra, megőrüléseinkre, a lét rejtélyeinek kínzó kérdéseire, a gondokra és kételyekre. Gyógyulásforrás arra a félelemre, amiről Lator László *Héraclius Gloss töprengései* szólnak. A vers nyersanyaga egy Maupassant-novella, amelyben Héraclius Gloss doktor örökké a lét rejtélyén gondolkodik, eljut a lélek-vándorlás eszméjéig, az állati lét létráján végigkíséri a fejlődést, de végül megőrül. Lator verse tragikus: a végső nagy kérdésekkel küzdve valamennyien tébolyultnak látszódunk, „...járom egy lefokozott lét / káprázatokkal vemhes folyosóit”, a téboly fenyegetése ez „elménk beláthatatlan terein”. A vers befejezése megrendítő: „Vagy nem érzem-e, hogy szűk koponyámat / hogy feszíti homorúbbra a vágy?”

Évtizedekig neurózissal küzdő emberekkel foglalkoztam, olykor – nem is ritkán – a pácienseim panaszaiiban találkoztam ilyen, a versben szereplő vágyakozással. Vágy, amelynek tárgyát, elérendő célját a páciensek nem tudták megnevezni. Nem találtak választ arra a kérdésre, hogy milyen vágy kergeti őket. Ilyenkor megpróbáltam a transzcendens mező és a spiritualitás felé evezni, többkevesebb sikerrel, az eredmény talán attól (is) függött, hogy a páciens mennyire mélyre volt belebetonozva a materialista és liberális ideológiákba.

„...szűk koponyámat / hogy feszíti homorúbbra a vágy”, a vágy és a lebírhatalatlan sóvárgás, aminek megkísérelnek tárgyát, témát adni az emberek és a művészet: hatalmasan ügyes technikai eszközeik vannak, elkészítik hát a sci-fi filmeket, számtalan sokfélé, fájdalmasan szépeket és sötéten ostobákat, jókat, rosszakat vegyesen. A földön kívüli értelem utáni vágy arcai, paravánjai eltakarni is szeretnénk e vágyat, beteljesülésétől rettegünk. Ezt a vágyat és a tőle való rettegést ugyancsak nem tudta eltörölni semmiféle felvilágosodás, materializmus vagy liberalizmus, legfeljebb érzékletlenebbé tették sok emberben a kozmikus érzékelést és a spiritualitást.

Az akadémikus pszichológia csak az utóbbi évtizedben kezdi elfogadni ezt a személyiségdimenziót, a spiritualitást, az ember legmagasabb dimenzióját; a mélylélektan gyógyító erejét egyes orvosok integrálják munkájukba, és integrálják a spiritualitást is. A 21. századi ember személyiségdefiníciója, a bio-, pszicho-, szociális dimenzió kiegészül a spiritualitással. A múlt természettudományai a spiritualitással nemcsak nem foglalkozott, de ha mégis, akkor a vallással azonosította. Pedig ez a magasabb rendű emberi dimenzió független a vallástól, ugyanakkor a vallással összeszövötten is megjelenik és létezhet. A pszichoanalízis kezdeti, freudi szemlélete alapján a vallást és a vele (ritkán, ha) említett spiritualitást infantilis jelenségnek tartották, menekülésnek vélték. Ez a felfogás már elhalványult, szinte eltűnt. A pszichológusok azt tapasztalták, hogy a felismert és alkalmazott spirituális értékek jelentősen segítették a neurotikus és más lelki bajokkal küzdők gyógyulását.

Lator László versének hőse retteg, „két szemünk közt a keskeny félelem”, és máskor valami felvillanás, „S honnan egy fala-omló pillanat / oktalanul fénylő gyönyörűsége”, nincs válasz a gyötrő kérdésekre, ebbe nem bír belenyugodni, ha vannak is fénylő gyönyörűségei, talán ilyenkor a remény jelentkezik, de a félelem a nagyobb, méghozzá itt a téboly fenyegeti.

Ugyanez a félelem észlelhető Illyés Gyula *A sárga házban* című versében. A költő szörnyű folyosón látja a békétlen esetteket, Napóleont zokogva, zsákruhában Jézus-királyt, és a befejező szakasz: „Gyomrom, szívem, idegem rossz már, / egy rendíthetetlen: agyam; / nincs még oly szörnyű Sárga Ház, mint / amibe én zártam magam!” Itt a sárga ház az igazságkeresésnek egy rettenetes kényszerzubbonya – mondja Domokos Mátyás.

A régi időkben a vallások következetesen ápolták, építették a metafizikus látásmódot már gyerekkortól kezdve, azt a bizonyos „csillaglétéket”, „Sub speciae aeternitatis”-t, az örökkévalóság szemszögét, amely szemszöget alkalmazva próbáltak kitörni a földi helyzetek olykor nyomorult rabságából, amelyekbe beleszorultunk. Az évszázadokon keresztül gyakoroltatott szertartások, napi kötelező imák, lelki vizsgálatok „edzésben” tartották a mentális készségeket, és gyógyították az idegeket. Ezek a vallási gyakorlatok olykor népszokásokká váltak, és néha mókás, játékos formában is a „csillaglétékre” figyelmeztettek, és finomítottak, érzékenyítették. Szent István nem véletlenül tette kötelezővé, hogy tíz falu építsen egy közös templomot, a templomok mellett rendezték a vásárokat, az amúgy is összegyülekezőket ellent nem tűrően behajtották a szentmisére. Aki a mise alatt fecsegett, hangoskodott, valamint a lógósokat igen szigorúan megbüntették. A rablásokhoz szokott, hátrafelé nyilazó remek harcosokat a nagy király – bár nem szelíden, de – rászorította a lelki fegyelmet adó vallásosságra, bizonyos metafizikusság kezdő lépéseire.

Semmiképp sem azonos tehát e kettő: a vallás és a metafizika, de „átjárás”, kölcsönhatás bőven lehetséges. Az irodalom megújulása sem azt jelenti a pszichológusi felfogás szerint, hogy olyan műfajokra, irodalmi szabályokra lenne szükség, amelyek tömjénfüstben illatoznak és szenteltvízben áznak. A (magas) irodalmi alkotás, ha „ütős”, akkor nagyrészt alkotójának Árnyéka a forrása. Ez az a képlet, az Árnyék a jungi személyiségpszichológiában, amellyel mindannyian rendelkezünk, ebbe a lelki bugyorra rejtjük el disznóságainkat magunk elöl is, amelyekkel magunk sem értünk egyet, hanem szégyelljük és szinte utáljuk létezésüket. Tudatalattink bűzös raktára ez, felháborító ötletek, kreatív gondolatok, voltaképp trágyák. Ez a közeg táplálja gyakran az írásban épp azt, amire

PAULOVICS LÁSZLÓ, Ház a hegytetőn, 2004

az olvasó felkapja a fejét. Rezonál rá, vagy egyenest felsikolt, mert az olvasó Árnýéka olyan valamit kap az adott írástól, amiről rég tudni szeretne, de tudni se mert eddig.

William S. Burroughs *Meztelen ebédjének*? „minden lapja szétfröccsen minden irányba, távlatok kaleidoszkópja, dallamok, utcai zajok, fingok, zavargások egyvelege, és benne a kereskedelem páncélszekrényajtájainak döngése, a fájdalom, a pátosz sikolyai [...] orgazmuslihegés, a heroin hajnal-lihegése a tikkadó sejtekben” – írja a fülszöveg.

Burroughs könyve valóban nem szenteltvíz illatú. Világsiker, és nem vallásos. Vagy mégis? A bostoni feljebbviteli bíróság obszcén műként marasztalta el, durván megbotránkoztatónak találta, olyannak, amilyenek írója állítja: brutális, obszcén és visszataszító. Fenyegetett a veszély, hogy a könyvet betiltják. A bostoni döntést a massachusettsi legfelsőbb bíróság ítélete követte. A *Meztelen ebéd* mellett tanúskodott többek között Norman Mailer és Allen Ginsberg. Mailer védőszövege mond valamit – nem is keveset – az alkotóknak, a próza vagy versek íróinak alkotási folyamatáról, amit a jövő új irodalmi irányait szem előtt tartva érdemes tudatosítani. „...az ember legjobb írásművének nincs kapcsolata azzal, amit épp gondol, amin épp töri a fejét. Van egy tudattalan folyamat, amely az ember álmában zajlik tovább. A munkát akkor végezzük, amikor alszunk, és az írás fegyelme jószerevével azt jelenti, hogy nem engedünk beavatkozást a tudattalan által végzett alkotó tevékenységbe [...] a művet igazából nem éber tudatállapotban komponáljuk meg.”

Ki lehet csinósítani és gondosan megalkotni valamely új műfaj szabályait, de nem mellőzhető az ennél mélyebb források, a metafizikus és transzcendens áldást nem az fogja hozni, amit jól ki-gondoltunk a józan és nagyokos fejünkkel, ahhoz az Árnýékot is meg kell hívni, a tudattalan csúf vagy szent motívumait – akár az álmunkba.

Mailer érdekeset mond Burroughs vallásosságáról: „...bármilyen is az ő tudatos intenciója – vallásos író. A *Meztelen ebéd* a lélek pusztulását érzékelteti, sokkal mélyebben, mint bármely általam ismert modern regény. A mű annak látomása, hogyan cselekszik az emberiség, ha tökéletesen elválasztódik az örökkévalóságtól. Ami ennek a látomásnak gépfegyver erejű tisztaságát adja, az a szentimentalizmus teljes hiánya.”

A magas és „ütős” irodalomban az örökkévalóságnak fel kell villanni, annak a már említett „csillaglétéknek”, amely épp ellentéte a materialista szagú „piacletéknek”, „profitletéknek”. Weöres Sanyika gyereklelkéből sohasem a „profitleték”, a „piacleték” áramlik, hanem a melegség és a tisztaság. És a *Nem élni könnyebb* – amelyet Domokos Mátyás huszonöt esztendőn át összehajtogatva őrzött pénztárcájában, ám egyszer csak olvashatatlanná vált – versben nincs melegség, ha csak ez a sor nem: „...lehet-e kévét kötni napsugárból?”, inkább elszomorítóak a sorai, hiszen „Még egy percünk se szűz az elmúlástól”. Huszonöt év múltán Domokos elmondta Weöres Sándornak, mennyire fáj neki, ami a verssel történt, az elhalványulás. Ekkor Weöres gondolkodás nélkül leírta újra a verset az ő gyönyörű kalligráfiájával, és aláírta: „szeretettel Weöres Sanyi”, Domokos bekeregette, az ágya fölé kirakta, de a nap kiszívta a filctoll nyomait, és pár év múltán másodszor is, végérvényesen eltűnt a vers. Szívekben, könyvekben megvan!

Juhász Gyula szorongató szépségű, *Az Isten malmai* című versének (számomra) legjellemzőbb sorai: „Magam is rögbe térek, / Belőlem fű terem”. Ezzel a verssel kapcsolatban figyelmeztet Domokos Mátyás arra a veszélyre, ha az író, a művész vagy a gondolkodó inflálja a magasság léptékét, és az végül kiüresedik, frázissá válik. Szabó Lőrincnél nincs inflálás, ő megcsinálja azt a költői bravúrt, hogy személyes veszteségének – szerelme halálának – prizmáján keresztül mutatja meg: mindez a végtelenség perspektívájából nem számít semmit. A *huszonhatodik év* szonett sorozatban van ez a vers, *Omló szirtről* a címe, összegző utolsó szakasza: „...s elnémít látni, hogy a végtelen / zajlásban minden, ami volt, milyen / tökéletesen jelentéktelen”.

Az élet végéről szól, illetve akkor jelenhet meg ez az érzés: a ki nem mondott haláltudat. Akár Kosztolányi Dezső *Ének a semmiről* versében, az élet vége táján, amikor pontosan tudja a költő, hogy mivel néz szembe: amit nem szeretünk kimondani, noha öröktől benne van az emberi létezésben, „mélyen áramló delej” – írja. „Ha félsz, a másvilágba írd át, / verd a halottak néma sírját, / tudd meg konok nyugalmuk ídját”, a halál és a szenvedés a magyar lírában gyakran jelen van, ahogyan a szerelem, az életöröm, az érzéki színpompás élet.

20. századi jellegzetes életérzés lett egy bizonyos felismerés, amit Nietzsche foglalt szavakba: „Gott is tot”, Isten halott. A közgondolkodásban ez a céltalanságot, a gazdátlanságot, a szorongást szította fel, azokban is, akik talán Nietzsche nevét sem hallották. Filozófiai szempontból akár kép-

letnek is lehet értelmezni azt az embert, aki *A nincstelen balladájában*, George Duhamel versében megjelenik. A II. világháború után történelmi realitás ez az embertípus. Ezer és ezer ember mindent elvesztett, iszonyatos szabadság fogta körül őket. „Nem vergődik és nem nyöszörög, / És nem beszél: nincs mondanivalója” – a megvert, a hitét vesztett ember „képlete”.

A pszichológus szerint a legnagyobb üzenet kettős, amit versre, prózára rá lehet bízni. Egyik a keresztény és nemzeti értékrendet és életmódot úgy ábrázolni, hogy az olvasó számára megélhető legyen, ehhez kell a 21. század nyelvezetét és formavilágát megtalálni. A másik: a kozmikus üzenet. Amiben az ember is benne van, de az emberen kívüli lét is, ez a „nagy hír”, ahogyan Babits Mihály nevezi a *Mint különös hírmondó* című költeményben. Különlegesen nagy vers ez, utolsó sorai: „...mily kicsi minden / emberi történés! a tél puha lépteit hallom, / jó a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon, / csattogatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha / tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség, / megy s eltűnik az új tavaszi illatos dzsungelében”.

Domokos Mátyás meggyőződése: erkölcsileg nem mindegy, hogy ezenközben az ember hogyan éli az életét. Miképp éli meg a rettenetes tartalmakat, amiket a lét számunkra tartogat.

Csak akkor van értelme az életnek (függetlenül az élet és a lét kérdéseire adható válaszoktól), ha az ember azzal az érzéssel és szívvel tudja élni életét, amit Ady Endre megírt *Új s új lovat* című költeményében. „A nagy Nyíl kilövi alóla / Kegyelmed egy-egy szép lovát, / De ültess szobor lóra az embert, / Hadd vágatasson tovább.”

JEGYZETEK

¹ Nap, 2008.

² Csoóri Sándor esszéjében, a *Hitel* folyóirat első számában olvasható: romlott a magyar társadalom, férges, az erkölcsi viszonylagosság beteggé rágta. A népesség fogy, az adósság és a halálozások száma nő. A családok felbomlanak, az öngyilkosság, az alkoholizmus magyar betegségnek számít. A lelkek eldurvultak, a szegénység, a nyomor nő, véghelyzetben a határokon túli magyarság. – Ez akkor, 1988-ban tényszerűen így volt. Azóta, a második Orbán-kormány nemzetstratégiája nyomán bizonyos pontokon javult a helyzet, erősebb lett a határokon túli magyarok helyzete, reményt keltő a népesség szaporodása és a szegénység lassú felszámolása, a gazdaság növekszik. Ismét Csoóri szavai: „...az egész magyar társadalom mozgásba lendült. Akar valamit. Hisz, vagy csak megpróbál hinni.” Ma is.

³ Szerk. BALOGH Sándor, Gondolat, 1986.

⁴ A Pannonhalmi Szemle 2008/4. számában olvastam, ahol Andrei Mjica és Paul Virilio *Angelus astronauticus* című írásából idézik (Lettre Internationale, Berlin).

⁵ *Krízisek a belső átalakulás útján. A spirituális válságtól a gyógyulásig*, szerk. Stanislav és Christina GROF, 1989. Pilis-Print Kft., 2007.

⁶ 1994-ben történt a Nemzetközi Transzperszonális Kongresszuson, Írországbán.

⁷ Cartaphilus, 2010.

MAYER ERZSÉBET

Halálviszony, haláliszony

Több dolgok vannak földön és égen,
Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes.
(Shakespeare)

Az emberiség sok ezer éves tapasztalata, hogy mindenki, aki megszületik, az meg is hal, mint ahogy az is, hogy a természetben és a történelemben minden elmúlik, minden eltűnik. A halálhoz való, korokon átívelő viszony mégis azt mutatja, hogy az emberiség nehezen tudja tudomásul venni a halál tényét mint a véges emberi élet záró mozzanatát, s egyre nehezebben tudja összeegyeztetni az evilági és a túlvilági létszintet, vagyis a végest a végtelennel, a mulandó testet a lélek halhatatlanságával. Megfejthetetlen titok marad számára a változást jelző idő is. Tudja, tapasztalja, hogy térben-időben él, de nem tudja megragadni, mert az idő engedetlen és szabálytalan. Az idő számtalan zavarba ejtő tulajdonsággal és képességgel rendelkezik. Például különféle mozgásokat végez: rohan, siet, szalad, néhanapján meg is áll, vagy drámai módon kizökken. Képes sebességváltásra, akkor viszont repül, elszáll, megreked, döcög. Ha irányt vált, akkor hol előre, hol meg visszafelé folyik. Trükkös időutazással meg lehet szakítani folytonosságát, vissza a múltba, előre a jövőbe. Az emberi történelem ismeri mind a békés, mind a vészterhes időket. A mindenkori embernek viszont ketyeg a biológiai órája. Mindezzel a sokoldalúsággal hiábavaló szembeszállni. Az ember nem képes kisajátítani és a maga uralma alá hajtani az időt. Keservesen tapasztalta meg, hogy az idő keresztjét nem tudja lerakni, minden erőfeszítése ellenére sem képes az időt átszabni s a végpontot odébb tolni.

Amikor találkozunk a halál kapujában álló embertársainkkal, megértjük az idő súlyát, a személyre szabott mértékét és felelősségét, a senki másra át nem ruházható személyes idő kimértséget. Töbnyire tehetetlenül, rossz lelkiismerettel állunk a halálos beteg ágya mellett, különösen, amikor tisztába jövünk azzal, hogy a nővérek munkája már hiábavaló, hogy az orvosok tudása itt véget ér. Látjuk a beteg kiszolgáltatottságát, mély magányát, megrendítő szenvedését. Érzékeljük, hogy milyen fájdalmas letenni az életet, hogy milyen munkadarabbá válni, ami felsérti a beteg méltóságát, egyediségét. A körülötte lévő üresség pedig egyre csak nő. Megtapasztalhatjuk az utolsó életszakaszra sodródott embertársaink tiltakozását, vadját, alkudozását, depresszív befelé fordulását s végül a kényszerű vagy kegyelmi beletörődését a megmásíthatatlanba. Elisabeth Kübler-Ross svájci származású pszichológusnak halálos betegek ágya mellett szerzett mély spirituális tapasztalatai szólnak ezekről az állapotokról. Az ő tapasztalataival egybevágóan költői nyelven fogalmazza meg Reményik Sándor 1924-ben írt *Kegyelem* című versében ugyanezt. Az idő végességébe zárt ember sír, átkozódik, imádkozik, majd minden erejét megfeszítve ellenáll, mígnem megérti, mindhiába, mert „a bűn, a betegség, a nyomorúság, / A mindennapi szörnyű szürkesség Tömlöcéből nincsen, nincsen menekvés!” Míg Reményiknél ettől a felismeréstől megnyílik a kegyelem, addig ugyanebben az évben Kosztolányi a bús férfi panaszaként adja át kisfiának a fenti tapasztalást: az élet ikerajándékát, az édeskeserűt, s óva inti a szélsőségektől: eget ne vívj, mély kutakat ne áss! Reményik az isteni elrendeléshez igazodó ember, Kosztolányi pedig a történelmi ember földi egyensúlyára figyel.

Az itt felsorolt orvosi és költői tapasztalatok egyértelműen jelzik, hogy keserves átlépni a végsőtől a végtelenbe, az itt és most konkrétságából az örökkévalóba. Sőt, ahogy az időben közeledünk napjainkhoz, az is kiderül, hogy a fizikai test és a szellemvalónk egybetartozását egyre nehezebben tudjuk felfogni.

A halálviszony változásának néhány meghatározó mozzanatát érdemes felidézni. Merezskovszkij, az ősi egyiptomi szellemiség mély ismerője hívja fel a figyelmet arra, hogy a *piramis* szó jelentése: kilépés a fénybe, a föld elhagyása. Ami annyit jelent, hogy az ember valóban az égi fény gyermeke, s hogy a halállal nem elpusztul, hanem visszatér igazi eredetéhez, a lélek halhatatlan bi-

rodalmába. A szent család egyiptomi menekülését szimbolikusan mint Jézus beavatását értelmezi. S van még egy világirodalmi érve is: Ibsen Peer Gyntje a vándorlásait Egyiptomban kezdi. Mindehhez annyit tennék hozzá, hogy Madách *Tragédiájának* első történelmi színhelye is Egyiptom. Az ősi-ségtől kezdve az ókoron át a középkori ember időszemlélete a kozmosz egészét átható körkörösség. Ennek a körnek része az élet és a halál, a most és az örökkévalóság, s amelyben a fény és az árnyék, a teremtés és a rombolás folyamata és állapota szervesen összetartozik. Még a középkor misztikusai is tökéletes egységben látták az univerzumot, annak ellenére, hogy a keresztény vallásban a világ polárisává válik, a tér mennyre és pokolra, az idő a földi lét siralomvölgyére és az öröklét mennyei üdvösségére tagolódik, de nem szakad ki az ember ebből a szerves egészből.

A reneszánsztól a korábbi időszakokban is megnyilvánuló individuum először meglazítja, majd elszakítja égi s természeti kötelekeit, figyelmen kívül hagyva a kerek egészből fakadó korábbi eligazító érvényességét. Az individuum kézbe veszi a történelem folyását, rendületlenül halad előre, egyre aktívabban, eltakarítva a haladás útjából mindazokat és mindazt, ami a végső győzelem megvalósulását akadályozza. A történelmi ember erőszakot tesz a természetben, megzavarja a körkörösség örökös rendjét, az élet és halál urává teszi önmagát. A halál a modernitásban, mint ahogy az élet is, csak annyiban fontos, amennyiben feltétel nélkül szolgálja a történelmi sikereket. Nem ismeri a személyiséget, csak a művi közösségek kollektív tudatú anyag-gyermekeit. Majd hamar kiderül, hogy az ember problematikája nem racionális. A ráció nem elégséges az emberiség feladatainak elvégzésére. A lélekről alig esik szó, a halhatatlanság a történelmi nagyságokat megillető titulus lesz.

Napjaink reszketeg, hetykén gögös és magabiztos embere becsavarodott a pénz-, a tárgy-, az élmény-, a programhajhászó életmódba. Játsszik az idővel, játszik az időben, mint ahogy vele is ezt teszik. Itt már nemcsak a kör kiegyenesítése a gond, hanem a magára maradt individuum becsavarodása önmagába. Az értékválságba került ember nem halad, hanem a konditermekben gyakorolja a helybenjárást. Elveszíti alapvető képességét, hogy a másik ember helyzetét érzékeli, hogy a másik ember helyzetébe képzelje magát. Az asztma, a cukorbetegség és az autizmus, a hipermozgékonyosság ennek a jele. A posztmodern ember, éppen mert minden vonatkoztatási rendszert elveszített, minden korlátozást, rendszerbe illesztést saját szabadságának durva korlátozásaként él meg, amit szélsőséges formában diktatúrának érzékel.

Így az idő múltával a bibliai tanítások holt, kultúrtörténeti ismeretté váltak. Pedig nem veszítettek el érvényességüket. Érdemes felidézni útmutatásukat.

A *Példák könyvének Elmegyek meghalni* verse költői módon fogalmazza meg, hogy bárhol áll is az ember a társadalmi ranglétrán, sem hatalmat, sem rangot, sem pénzt nem vihet magával. Elmúlik a vitéz dicsősége, szétfoszlik a bíró ítélkező hatalma, a szépség ígérete, okafogyottá válik az élet habzsolása, vagyis az evilági örömök hajhászása. „Elmegyek meghalni: remélvén az örökké maradó életöt, kiért ez elmulandó életöt megutálom.” Az értékrend egyértelmű: a hiú, mulandó földi gyönyörök helyett a halál ajándékként az ember az örökkévalóságba léphet. Így gondolkodott és érzett még a középkori ember, aki komolyan vette a lélek halhatatlanságát, és arra törekedett, hogy Isten rendelése szerint éljen, s hogy minden tevékenységét alárendelje a üdvözülésnek.

A *Prédikátor könyvében* is van időálló bölcsélet. Az, hogy az ég alatt, a földi világban minden dolgnak kijelölt ideje van. A halálba menők legnagyobb szomorúsága, hogy ezt későn értették meg, más életét élték a saját idejük helyett, elszalasztották az idő által felkínált lehetőségeket. A prédikátor tanításának alapja, hogy minden természeti és emberi jelenség közös vonása a keletkezés és az elmúlás, az épség és a romlás, a növekedés és az enyészet, az elevenség és a pusztítás, valamint a folyamatokat kísérő, szintén ellentétes érzések, mint az öröm és a szomorúság, az ujjongás és a kétségbeesés. A világ rendje itt még kerek egész. De hiába minden figyelmeztetés, egyre kevésbé értjük, hogy az örökkévalóság nélkül minden földi dolog csupán füst és pára, s hogy a földi fontosságok értékét az örökkévalósághoz való viszony határozza meg.

A modernitásba került vagy oda kényszerült ember gyötrelmeit pontosan érzékelteti Csokonai Vitéz Mihály *A lélek halhatatlansága* című filozófiai költeményében. Megírásának körülményei ismertek. A költeményt Nagyváradon, Rhédei grófnő temetésén maga a költő olvasta fel 1804-ben. A költő rossz anyagi viszonyok között élt, rossz egészségi állapotban, s nem tudott megélni költői tehetségéből. A halotti búcsúztatás végleg aláasta egészségét, megfázott, tüdőgyulladást kapott, majd ennek következtében egy évre rá, 1805 januárjában meghalt. A személyes körülmények mel-

lett nem hagyható figyelmen kívül, hogy tizenöt évvel vagyunk a francia forradalom sorsfordító eseménye után. Az ígéretes jelszavak – szabadság, testvériség, egyenlőség – színes káprázatába szédült világ lehetővé teszi a pénz szabad áramlását a tulajdonhoz való jog alapján. Az ész diadalát ülik, minek következtében a ráció határán kívülre került szellemiség és a vallás értékei degradálódnak, köztük a lélek és a halhatatlanság kérdése is. Akik vigyázó szemüket Párizsra vetik, hamarosan tágra nyílt szemekkel rémülettől reszketnek. Látható volt, hogy az ész csalárd, hogy az erkölcs, a szabadság hitvány féreggé sülyesztette az embereket, továbbá hogy a becsület hiábavaló, a reménység pedig csalfa tünemény. A temetés kapcsán a költő „Szíve gondolatát” (micsoda szókapcsolat az ész diadalának pillanataiban!) tárja a gyászolók elé. A nagy érzékenységgű költő filozofikus kérdése, miként érthetjük meg és miként viselhetjük el a test halandóságának és a lélek halhatatlanságának összetartozását. Miért a földi nyűg, ha meghalunk, ha viszont halhatatlanokká válhatunk isteni lelkünk folytán, miért kell végigjárni az élet rögös útját? E paradoxon kapcsán úgy érzi, aránytalan árat fizetünk ezért az áttűnésért, s tele van felzaklató kétségekkel. S ha az embereknek, „a kétlábú tollatlan állatoknak” a cselekedeteit és gondolatait vizsgálja, nem találja sem a mindenható, sem az igazságos, sem a jószágos Istent. Itt bizony súlyos vádbeszéd hangzik el. Olyannyira súlyos, hogy megroppan alatta a kétségekkel küszködő vádló. Mivel belső vitáról, önmeggyőzésről van szó, él a később a *Szózat*ból ismertté vált formulával: az nem lehet... Csokonai esetében az nem lehet, hogy az Isten félelemre, rettegésre, irtózatra, ténférgésre teremtette az embert. Majd könyörgésre fogja a szót, leborulva kéri Istenét, segítse őt abban, hogy ne veszítse el istenhitét. Majd józanabb, higgadtabb hangnemben folytatja az önmeggyőzést, belekapaszkodva abba a kultúrtörténeti ténybe, hogy valamennyi ősi és archaikus nép és bölcselkedő tudott a lélek halhatatlanságáról, a szkítáktól Konfuciuszig. Csokonaival egyetértve több kortárs magyar költő is úgy érzi, aránytalan és igaztalan árat fizetünk az öröklétért. A Kortárs hasábjain folyó meghívásos költőversenyben résztvevők (2011–2016) könnyen ráhangolódtak a vers gondjaira, és könnyen párbeszédbe elegendhettek a költővel. Fokozhatták a földi lét csodálatát, vagy épp ellenkezőleg, a barkácsország csúfságaitól borzongtak, beleértve az iváskényszer hatása alatt senyvedő ember látványát is. A modern ember szimbólumaként idézték fel a Tesco közelében magányosan álldogáló kőszent alakját, aki immár cél és feladat nélkül maradt. A költők egy része Csokonaihoz hasonlóan vádbeszédet intézett a Teremtőhöz, felhánytorgatva a láthatatlan, kifürkészhetetlen mindenható önkényét, aki kényekedve szerint labdázik az emberi életekkel. Volt, aki csak elégikus panaszdalban szomorkodott az égi fények kihunyása, az öröklét ígéretének kihűlő párája okán. A poétai sors sem változott: az is boldond, aki poétává lesz Magyarországon! A Csokonai-kérdés továbbvivőinek méla hangját módosította Vári Fábíán László és Sajó László. Szerintük ugyanis nem a kérdés és a helyzet súlyossága a lényeg, hanem még a halálban is benne rejlő erotikus gyönyör kiélvezése: ha a Teremtőnek úgy tetszik, akkor válják egészségére a tömény italba párolódott életek kihörpölése.

A filozófiai költeményben érzékelhető gyötrelmes halálviszony az ezt követő időkben egyre inkább haláliszonnnyá változik. A magabiztos, öntudatos ember igyekszik kicselezni az idő haladását. Olyan történelmi programokat talál ki, ahol uralni akarja az időt vagy meghaladni azt. A teljesítményközpontú, áruhabzsoló társadalomban a modern embert a sebesség, a haszon, a siker érdekli. Ha ebben eredménytelen, vesztesnek érzi magát. Viszont ha túl nagy sebességgel halad, akkor hamar érkezik, s agyon kell csapnia az időt. Ha a teljesítmény számít, s nem a folyamat, nem a jelenvalóság, akkor az ember elveszíti önmagát, ami identitászavarral, az emberi teremtőerő kiszikkadásával, elsatnyulásával jár. Már egyáltalán nem értelmezhető a korszerű ember számára Hermész Triszmegisztoz bölcsellete: Ami nem örök, az nem igaz. Ahogy az ember alázuhan az égből, ahogy uralma alá hajtja a természetet, ahogy leigazza a történelem játszóterén embertársait, csúfosan magára marad. Huxley a *Szép, új világ*ban jól táplált, jól öltözött, szexuálisan kielégített embereket mozgat, akiknek viszont nincs énje, vagyis belső magja. Világérzékelésükből eltűnik az alaposág és a mélység. Embertársaikkal a legfelszínesebb kapcsolatban vannak, jelszavak irányítják őket. Például: nyúl ki minden öröm után, ne halaszd holnapra bután. A halmozás viszont soha meg nem elégedettséget hoz, mert a több még többet követel. A mindenhatóságra törő kérlelhetetlen akaratával életellenes lesz, hiszen megakadályozza az élet természetes kibontakozását.

Ebben az állapotban az örömök toplistájának élére a szexuális kielégülés kerül. A *cogito ergo sum* formula így módosult: *coito ergo sum*. Mindez természetes tudományos alapon. Freud állítása szerint ugyanis a szexuális kielégülés biztosítja a mentális kielégülést, sőt, minden mentális jelen-

ség alapja fiziológiai jelenségekben keresendő. Hamvas Béla velős kritikai észrevételével mélyen egyetértek: „valamennyi ösztönös szükséglet teljes kielégítése nemcsak a boldogsághoz kevés, de még az épelméjűséget sem garantálja”. Egyetértek azzal a megjegyzésével is, hogy Freud elmélete „a tizenkilencedik századi kapitalizmus patriarchális hímjének a tapasztalatát írja le”.

De még ez sem elég! A 20. század szembeszáll és gúnyt űz a halálból. Kijelenti, hogy a halál trükk. Cáfolhatatlan meggyőződésként terjed, hogy eljön az az idő, amikor a sokoldalúan tudományosan képzett ember leleplezi ezt a trükköt, s akkor a teste örök életű lesz. S itt elérkeztünk a történelmi nagyságok bebalzsamozásának korszakába, s mint akkortájt mindenben, ebben is élen járt a Szovjetunió. Lenin testének bebalzsamozásával követendő példát mutatott. A test örökkévalóságának tudományos és empirista produktuma előtt pedig a Vörös téren hosszú sorban meneteltek az anyag halhatatlanságának imadására a kollektívák személytelen embertömegei, akik ugyanilyen áhítattal ünnepelték Sztálin atyuska karizmatikus alakját. Umberto Eco idéz fel egy Sztálinnal kapcsolatos legendát. Állítólag egyszer megkérdezte, hány hadosztálya van a pápának, ugyanis a szellemi hatalomról nem volt fogalma.

Igaztalan és féldalidos lennék, ha nem beszélnék a fejlett civilizált Nyugat ámokfutásáról. A háború utáni nemzedék eszményítette a Szovjetuniót, követte a szocialista realizmus útmutatásait, a munkásosztályról mint a legfelségebb mítoszról képzelgett, miközben Amerikába vágyott. S lám, az álmai testet öltöttek, Amerika életforma lett, ma pedig kínos követési és alávetettségi kényszer. Míg a világ proletárjai május elsején vonultak büszkén, most az Elemi Ösztönkielégülés Világbjajnokai vonulnak büszkén.

S mindezek után az ember félelemérzete az elviselhetetlenségig fokozódott. Íme, a folyamat Lakner László szavaival:

„Az ember parittyával lő arra, amitől fél / Az ember megsüti, megrágja, amitől fél / Tűzben zsugorítja, a kapura szögezi / Az ember a barlang falára rajzolja, amitől fél / Tűre szűrja, közelről nézi, konzerválja / Tárgyként használja, amitől fél / Az ember kartotékolja, amitől fél / Mitologizálja, hasonmást csinál neki / Elbíbelődik azzal, amitől fél / Az ember gyönyörködik abban, amitől fél / Az ember viccet csinál abból, amitől fél / Értéket ad annak, amitől fél / Az ember plexibe önti, amitől fél / Művészetet csinál abból, amitől fél.”

A poétikai felismerést Kübler-Ross tapasztalásaival bővítem: „A félelem olyan árnyék, amely mindent feltartóztat: szeretetünket, igazi érzéseinket, boldogságunkat, magát a létünket.” Karl Popper velős meglátása szerint: „a konspirációs társadalomelmélet [...] az Istentől való elfordulásból és abból a kérdésből következik, hogy vajon ki foglalta el Isten helyét.”

A posztmodern ember számára – Hamvas Béla gondolatmenetét követve – a halál ténye és a haldoklás állapota kibírhatatlan és elviselhetetlen. Inkább zajong, egyre fülsértőbben. Ahogy nő a félelme, úgy növekszik a zajszint. Zenebonát csap, olyan felfordulást és izgalmat idéz elő, bőven gondoskodva állandó robajokról. Szüntelenül gondoskodik drámáról, rémregényről, borzalomról, bombákról, katonabandákról, hogy e kábulatban észrevétlenül halhasson meg.

Az élet mélységének, tragikumának elviselhetetlenségét a zajongás mellett különböző védelmi és biztonsági rendszerekkel igyekeznek tompítani. De ez sem tökéletes, mert mennél inkább elrekeszti magát a reszkető ember, annál inkább ő lesz a fogoly. Olyannyira, hogy ha magába zuhan, esetenként maga mellé esik. Az Isten szerepe ebben az állapotban egy biztosítótársaság láthatatlan vezérigazgatói szintjére korlátozódik.

Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a fájdalom elviseléséhez nincs morális, spirituális hátterünk. Azok, akik szeretnének segíteni embertársaiknak a haláliszony leküzdésében, a személyiség fontosságát hangsúlyozzák, ami azt jelenti, hogy saját önvalónkkal kell csendesen kapcsolatba lépni. Vállalni saját értékrendünket, s tartózkodni mások utánzásától, idegen minták követésétől. Fontosnak tartják, hogy az időnkkel okosan gazdálkodjunk, hogy minden nap adjon újabb meglátásokat. Szepes Mária mindezt ezzel támasztja alá: „mert az, aki nem a saját útját járja, előbb-utóbb megbetegszik, hiszen minden fizikai fájdalom, rossz érzés üzenet a lelkünktől. [...] A lényeg, hogy azzal foglalkozz, ami Te vagy, találd meg az életben a megfelelő segítőtársakat, és teremtsd meg a belső harmóniádat. Csak ez számít, semmi más.”

Hát ne féljete!

IRODALOM

- BERGYAJEV, Ny., *Az ember rabságáról és szabadságáról*, Európa, Budapest, 1997.
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Válogatott versek*, Európa, Budapest, 2009.
- FREUD, S., *Esszék*, Gondolat, Budapest, 1982.
- FROMM, E., *A szeretet művészete*, Háttér Kiadó, Budapest, 1993.
- GYÖKÖSSY Endre, *Magunkról magunknak*, Református Zsinat kiadása, Budapest, 1989.
- HAMVAS Béla, *Arkhai*, Medio, Szentendre, 1994.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összegyűjtött versei*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.
- KÜBLER-ROSS, E., *Éretté válni a halálra*, Korda, Kecskemét, 2002.
- KÜBLER-ROSS, E.–KESSLER, D., *Élet-leckék*, Vigília, Budapest, 2002.
- KÜBLER-ROSS, E., *A halál mint ragyogó kezdet*, Bioenergetic, Budapest, 2012.
- MERESKOVSKIJ, D. Sz., *Kelet titkai*, Holnap, Budapest, 1992.
- POLCZ Alaine, *Ideje a meghalásnak*, Pont, Budapest, 1998.
- RIJKENBORGH, *Az egyiptomi ős-gnózis*, Rozekruis pers, Hollandia, 1996.
- REMÉNYIK Sándor, *Isten közelében*, Unikornis, Budapest 1991.

PAULOVICS LÁSZLÓ, *Jákob harca*, 2005

MARNO JÁNOS

Egy faun délutánja falun

élmény – ihlet – inspiráció

MARNO JÁNOS (1949) Budapest

Húgom emlékének

A társművészetek mint lehetséges ihletforrások? Ez elsősorban Rilket juttatja az eszembe, akinek a térplasztika úgyszólván lírai útmutatójává vált – moccanatlanságában rögeszméjévé. A tapinthatóság vagy kézzelfoghatóság természetesen számomra is elsődleges kritériuma a versnek – a költők azonban énekelni és szárnyalni (is) vágnak, ami a szobrok esetében nehézkesnek tűnik. Sírkereti látogató akadt már olyan egész biztosan, aki a kőszárnyú angyalok láttán elvigyorodott. Angyali meteoritok. Becsapódnak, mint egy ablak vagy egy ajtó, vagy mi magunk örökösen, s ha ettől nem sérülünk meg eléggé, akkor csapongásba megyünk át. A slam poetry műfajába, igaz, limitált, erősen limitált időtartamra. Ezért fából vaskarika a slam. A tömegvonzás szülötte, mint a rilkei költészet elhíresült credója, az Apolló-torzó.

Esetemben az első, még hozzá tudatosan választott társművészeti ihletforrás Debussy *Egy faun délutánja* volt, falun éltem még, vonattal jártam be egy pesti gimnáziumba, vagy amikor nem jártam be, verseket írtam egy jókora piros fedelű füzetbe, késő éjszakáig, hajnalig, miközben a mögöttem ágaskodó szekrénykatedrális tetején egy hangszóróból szólt Debussy *Faunja*, vagy a *Tengere*, vagy a *Három nocturnója*, s mivel még kézzel írtam akkoriban, az írás nem roncsolta szét a hanghullámzást. A karszékem mellett egy karnyújtásnyira aludt az ikerhúgom, aki soha nem vette zokon, ha egy-egy elkészültnek érzett verssel felébresztettem, hogy azonnal hathasson a vers. Szegény húgocskám, olykor óránként szakítottam meg az alvását, és ő csak mosolygott, és majdnem minden zsenyémmre vagy hülyeségemre lelkesen reagált. Ikerhúgom. Nem sokkal később, érettségi után kevéssel kirobbant nála az addig lappangó mánia-depresszió, és az első mániás fázisaiban valóban döbbenetes erejű képeket festett, ezerszer erősebbeket, ihletettebbeket, mint amilyen verseket én fabrikáltam addigra össze. Akkoriban még több pszichiátriai intézet is törődött valamelyest a betegeivel, több pszichiáter biztatta is a pácienseit a festésre, rajzolásra, írásra, ám én mint gyakori látogató, egyszer sem éreztem ott a helyszínen a falra kitett művek valódi értékét. Szerencsére a húgom a legjobb képeit nem is bent, a diliházakban festette, hanem otthon, és azoknak a képeknek, tudomásom szerint, ma is megvannak a gazdáik. Tulajdonosai. Megjegyzem itt is, hogy Tandori első kötetével ő lepett meg egy éjszaka, amikor az utolsó vonattal, az éjféllivel megérkezett, és úgy lépett be, kezében a kis fekete könyvvel, a szobába, hogy ragyogott a tekintete, és nyújtotta felém a könyvet. Kitűnő memóriája lévén, a másfél órányi vonatkozás közben fejben rögzített addigra egy csomó verset a kötetből – és bár ő, velem ellentétben, soha nem elemezte a verseket, a műtárgyakat, a viszonya velük olyan volt, mint a természettel: evidenciaképpen hatott rá minden. Debussy művei talán nem érintették őt meg annyira, mint engem. Sem Schubert, Beethoven vagy Mozart; a zene nem bővölte el, szegénykémnek viharos gyorsasággal gyengült is a hallása, nem tudom ennek a romlásnak az okát, csak azt tudom, a fogait az elektrosokkok következtében veszítette el. Az ember beleőrül a gondolatba, hogy az 1970-es években még lendületből szíjazták le a sokkolópadra a pácienseket, és nyomták bele a fejébe az áramot, hátha alapon. Mi pedig, hozzátartozók, hiába tudtuk, hogy ez súlyos károsodásokat okozó kínzás, nem mertünk közbelépni, nem mertünk nekirontani az osztályvezető főorvosnak vagy bárki más szakembernek, hogy hagyják abba a randalírozást. No de hát azóta még rosszabb a helyzet, manapság talán nem sokkolnak, ellenben fűnek-fának nyomják az antidepresszánsokat, amivel sikerül elzombisítani a mindennapi stressztől neurotizálódott, ám még korántsem beteg embereket.

Kicsit leszakadtam a társművészetek műzsaszerepéről, úgy látom. Az ihletforrásokról. Az *Egy faun délutánja falun* tehát éjszaka íródott, 1967-ben, azt hiszem, tavaszodhatott már, nyitott ablak mellett ültem a karszékben, jobban mondván: nyitott ablak mellett ülhettem a karszékben, és még nem tudtam, hogy a gyönyörűséges zenét egy Mallarmé nevű francia költő azonos című versére komponálta a zeneszerző. Természetesen a „falun” nélkül, habár az sem tudatosult akkor bennem, hogy ez

a zene az antik mediterrán világot is hivatott megidézni. Sajnos én belerögöztem a kontinentális éghajlatú kedélyvilágba, hasonult hozzá a habitusom – ezért is unikum nekem máig a Debussy-zene, mert például Mozartot, Beethovent vagy Schubertet sokkal testhezállobnak érzem. Még a schuberti természeti melankóliát is könnyebben kortyolja a fülem, mint, mondjuk, Bizet *Carmen*jét. Amit a zseniális Nietzsche nem átalott fölébe helyezni Wagner *Parsifal*jának. (Mit tesz a művészetekben is a sértettség, a hiúság, a bosszúszomj.) Talán tizenhét-nyolc évesen még nem dominálta kísérleteimet a bosszúszomj – a hiúság természetesen igen, mert akkoriban magától értetődött számomra a művészet önértéke, na és persze a zsenitudat. A múlt század közepén? Hát hogyne! Semmi karriervágy, semmi érvényesülési törekvés, szándék, egyedül ez a romantikus fogalom, hogy zseni, anélkül, hogy értettem volna a jelentését. Az úgynevezett komolyzene mellett hatalmas drive-ot jelentett a kor beat-rock zenéje, amiről máig hajlok úgy vélekedni, legalábbis a hatvanas évek elejétől kb. '72-ig bezárólag, hogy mind a zenészeket, mind az értük rajongó közönséget zseniálisnak mondhatjuk, egyszer csak ösztönösen szólalt meg egy nyelven a föld kb. egyharmada, ízlésben, dinamikában olyan egymást értő és támogató konszenzusban, amiről eladdig csak álmodhatott a magamféle osztályidegen kis senkiházi. És ez sem igaz így. Nem álmodhattam ilyesméről, utólag szinte megmagyarázhatatlan, hogy akkor, egy barátom révén, még kb. tizenkét évesen hallgathattam Elvis Presleyt, élveztem is, ám ez az élvezet nem volt olyan „helyből eksztatikus” élmény, mint amikor az első Beatles- és Rolling Stones-számokat hallottam meg, például a Radio Luxemburg nagy nehezen megtalált frekvenciáján. Idegileg ez hasonló felszabadítást hozott bennem, mint jóval később a Tandori *Hamlet*je; és itt óvatosan meg kell mondanom valamit. A hatvanas évek első felében hallott zenék ömlöttek úgy a fülembé, mint a bartóki „csak tiszta forrásból”-ja, csak éppen még ez utóbbinak az ideológiájától, ideájától („üzenetétől” – mennyire utálok ezt a fogalmat!) mentesen. És akkor kezdett beszűrődni, megavasodni nekem kicsit a beat-rock is, amikor politikai üzeneteket fogalmaztak már meg sokan, függetlenül azok konkrét hovahúzásától. Amennyire lelkesedtem a Beatles-beli Lennonért, annyira irritált már a protest songos szólista-publicista Lennon. A beat-rock anyanyelve azonban egyedül az angol, akármilyen angol, németül, olaszul, franciául, magyarul vagy a szláv nyelveken már kínszenvedést okozott ez a zene, hiába ünneplik manapság idehaza a hatvanas-hetvenes évek sikerzenéit, rosszul hangzik mind, még Presser angolszászra vett dalai és énekartikulálása sem tudta kompenzálni a provincialitást. Érdekes viszont, hogy a kor még aktuálisnak mondható beatköltészete (aminek, ugye, semmi köze a beatzenéhez) szépen átjött a magyar fordításokban, Orbán Ottó gyönyörűen fordította Ginsberg *Üvöltés*ét, vagyis a lírában nem kellett elvesznünk nyelvileg. Sőt.

Mondom, nagy felhajtóerővel hatott rám a beat-rock, ám nem ihletőleg. Az ihlet, azt hiszem, a szerelmi és a komolyzenei érintettségekből jött össze, akkor még kevéssé a vizuális élményekből, mivel kb. huszonkét éves koromig valami masszív depresszió fosztott meg a színlátástól, soha egy pillanatra nem nyílt meg nekem sem fa, sem virág, sem az ég, csak a föld mutatott erre hajlandóságot gyakorta. Érdekes, hogy ennek ellenére szüntelenül szerelmes voltam valakibe. A szerelmes versektől mégis viszolyogtam, mit sem hallottam meg akkoriban Csokonai penetráns nagy verséből, *A reményhez*-ből. József Attila *Nagyon fáj* verse viszont magával ragadott – ma egyike azon verseinek, amiket nem túlságosan szeretek. Akkoriban nem feszélyezett a túlzásba vitt virtuozitása, eltúlzott artisztikuma, zsúfolt retorikája, ma kicsit hervasztja a kedvemet az ilyen művészet. Ennek azonban igen egyszerű lehet a magyarázata: ahogy aszalja, rongálja az idő múlása az embert, az élőlényt, ő úgy keresi azokat az apróbb „átkelőhelyeket”, ahol meghúzhatja magát, bizonyos megihlettségben kaparászhat ihletforrások után. Debussy valamiért még mindig így hat rám, különösen a zongoradarabjaival, na és persze Schubert, Mahler és Mozart. Érdekes, hogy Pilinszky kedvence, Bach ritkán revitalizálja az íráskedvemet, ennek viszont technikai okai is lehetnek, például az, hogy gyakorlatilag szinte soha nem megyek hangversenyre, soha nem hallok közvetlenül, élőben a hangszereket, mindent a hanghordozó, hangsugárzó készülékeken keresztül hallok. Bartókot hallgattam pár évvel ezelőtt a Műpában, pszichedelikus élmény volt.

A legmeglepőbb és legmegbízhatóbb társművészetet viszonylag későn fedeztem fel magamnak, és sajnos egy-két éve alig élhetek vele a tüdőbetegségem miatt. Ez a – főleg – éjszakai, többórás séta volt egy aránylag kis kertben, a Kongresszusi Palotától a MOM kultúrházig húzódó sétányal megfeleezett Gesztenyékertben, nem messze innen, a Márvány utcától. Ebbe a kertbe jártam fel este tíz óra tájban, és ott köröztem sokszor hajnali kettőig, háromig, de már két, sőt másfél óra elteltével érlelődni kezdett az eksztázis. Úszni már huszonéves korom óta úsztam mindennap, és

annak majdnem mindig meglett a jutalma – ám az automatizálódott, a mozgás egyenletes ritmusától vezérelt tudat depszichotizált, énkikapcsoló működését a séta révén fedeztem fel. Ilyesmi soha nem fordult elő velem komolyabb természetjárás közben, azok mindig lekötötték a figyelmemet, praktikus feladatokat sóztak a nyakamba, míg ez a céltalan, egyenletes ritmusú körbejárás felülmúlta a legtisztább pszichedelikus szerek hatását; ehhez minden bizonnyal szükség volt a fákra, bokrokra, időnként a baglyokra, denevérekre is, egy-egy, a közeli hegyről lemerészkedő rókával folytatott szemezésre is, és a fokozódó kimerülésre, combhasogató fájdalomra. Biológusok, kémikusok jobban érthetnek ehhez nálam, hogy miféle hormonok szabadulnak fel ilyenkor a szervezetben, amelyek az egótól való megtisztulás kéjdús érzetét s valami eksztatikus, halálfélelmet eltörlő humort kölcsönöznek minden gondolatnak, minden gépiesen megszülető versmotívumnak, nemritkán kész versnek. Amiknek ilyenkor már nem én vagyok a szerzője, csupán a tanúja, lejegyzője lehetek, emígy, ideiglenesen legalább, mentesülve a hiúsági rohamok kínjaitól. Tisztességtelen volna elhallgatnom a huszonévesen megélt pszichedelikus élményeimet, amelyek – egyéni szenzációikon túl – megértették velem, hogy a művészet, az alkotás, a mű létrehozója soha nem én vagyok, azt az érzekszervi és intuitív figyelem engedi létrejönni, megkomponálódni; olyan tíz éven keresztül, évente egyszer vettünk be barátaimmal szerény mennyiségű LSD-tablettát, garantáltan tiszta anyagot, mindig nyáron, és mentünk fel a Pilisbe esti-éjszakai túrákra – minden utazásunk különbözött az addigiaktól, ám mindegyik teljes katarzissal ért földet. A művek, ismétlem, maguktól komponálódtak meg: ha megálltam egy ponton az erdő szélén, hosszasan ránézve valamire, másodpercek alatt született meg a tiszta kompozíció. S mindehhez képzelje hozzá az olvasó az erdei illatok gazdag sokféleségét, valamint egy alapillatot, ami végigkísért minden tripet, s amit akkoriban a lét-nemlét közös alapillatának neveztem el. Mert ezek a túrák nem csupán mintha, hanem tényleges bepillantást, sőt betekintést nyújtottak a nemlét másvilágára is, amit azonban visszaforgatni utólag készült írásműbe soha nem sikerülhetett. Ahogy Rimbaud hasis-szövegei sem képesek referálni erről a valóságról. Persze óriási a különbség a hasis (vagy a fű) és az LSD hatása között, hogy míg az utóbbi – átmeneti katartizáló megrázkódtatások után – a legtermészetesebben emel ki az ittlét banalitásából, partikularitásából, és léptet be a végtelen univerzumba (ahogy ez természetszerűleg is így igaz, olyannyira, hogy ilyen „betépett” állapotban az állatok is ráállnak a mi frekvenciánkra, és ez nem illuzórikusan történik), addig a hasis (vagy a fű) inkább amolyan pamlagos-belső terekben fokozza fel az érzékelést, kicsit kékbarlangszerűen. Hogy sem az olvasó, sem a szerkesztő ne riadjon vissza referátumomtól, elárulom, eddigi (70) életemben kb. tíz alkalommal szedtem be fél-fél adagnyi LSD-t, és füvet talán még ritkábban szívtam. Az LSD-nek köszönhetem mindenképp a spontán komponálódás élményét, tapasztalatát, eszerint az esztétikai eredetét, később pedig azt, hogy ez a fajta diszpozíció az egyenletes, kimerítő körbегyaloglás révén is előhívódik, s akkor már csak annyi a dolgunk, hogy papírra vessük az énünktől megszabadult elme szüleményeit.

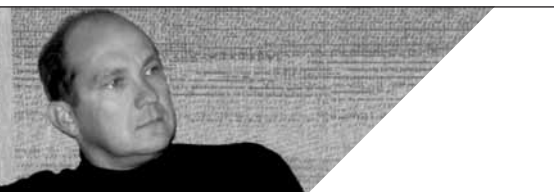
PAULOVICS LÁSZLÓ, Naposók, 2014

PAULOVICS LÁSZLÓ, Virágüzlet, 2014

PAULOVICS LÁSZLÓ, Kávészűnet, 2011

SZÁNTÓ F. ISTVÁN (1964) Budapest

SZÁNTÓ F. ISTVÁN

Nem középiskolás fokon

Háy János: Kik vagytok ti?

Kötelező magyar irodalom

Legalul, a könyvborító alján olvasható *Kötelező magyar irodalom* alcímen kívül sem a kötet cím, sem a vizuális összkép – leszámítva talán a kézikönyvekre jellemző vaskosságot – nem utal arra, hogy tulajdonképpen miféle könyvvel állunk szemben. Hogy ez a rejtőzködés (?) tudatos szerkesztői elgondolás eredményeként, vagy szerencsés (?) véletlenek sorozata folytán alakult-e így, nem tudnám megmondani. Igaz viszont, ha a kötetet hátulról, a hátsó borítón található kiadói ajánló felől kezdjük el becserkészni, rögvest kiderül, hogy olyan irodalomtörténetet tart a kezében az olvasó, amely nem kevesebbre, mint írói életutak feltárására, életművek izgalmas, oknyomozó elemzésére vállalkozik, mi több, objektív korrajzzal is szolgálni kíván. Ha újra előrelapozunk, a szerzőnek a fülszövegben olvasható szavai is megerősíthetnek ebben: „Író vagyok, nem akartam más írókat szobornak látni, nem akartam szobrok közt élni. Ki akartam szabadítani őket ebből a fogságból, mert a vaspáncél csak a középkori lovagoknak áll jól, az íróknak nem. Azt akartam, hogy legyenek újra érinthetők, közvetlenek és megszólíthatók. Hogy olyanok legyenek, mint a barátaink, a rokonaink, az osztálytársaink. Hogy embernek látszódjanak, nagyszerűeknek és esendőeknek, olyanoknak, akikre lehet haragudni, és olyanoknak, akiket lehet szeretni. Hogy minden olvasó érezze, ők még mindig hozzánk beszélnek, és rólunk beszélnek, a mi sorsunkhoz szólnak hozzá. Elevenséget akartam, mert az irodalom nem múzeumi tárgy. Ott van az életünkben, ha akarjuk, hogy ott legyen.”

A tartalomjegyzék gyors átfutása után visszaigazolódni látjuk az eddig elhangzottakat. A pontosság kedvéért tegyük hozzá: legalábbis részben. Mert bár a könyv harminchat fejezetének majd' mindegyike valóban egy-egy (zárójelbe tett) írónévvel jelölt életmű bemutatását, Bornemiszsa Pétertől kezdve Szabó Magdáig bezáróan közel ötszáz év magyar irodalomtörténetének pásztázását, időrendben történő szemlélését/szemléltetését ígéri, a névsor – különösen irodalomtörténetünk viszonylag teljes spektrumával a legaktívabban foglalkozók, jelesül a gyakorló magyartanárok és a magyarból kötelezően érettségiző diákok szemén keresztül nézve – egy kibővített (bár nem teljes) érettségi tételsor benyomását is keltheti. Benne a hat életműtétellel (Petőfi, Arany, Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila), a portréképekkel (Balassi, Vörösmarty, Mikszáth, Móricz), a látásmódokra (Jókai, Örkény, Weöres), illetve a színház- és drámatörténetre (Madách) vonatkozókkal, sőt, még az irodalom határterületei is képviseltetik magukat (a zenész-dalszerző Víg Mihály személyében). Most tárul fel először igazán az alcím egyik legfontosabb jelentésrétége, mindaz, amit a főnévként és melléknévként egyaránt értelmezhető „kötelező” idéz fel, indít el bennünk. Nostalgizálásra gondoljunk tehát a középiskolás évek gondtalansága, az iskolapad, a kötelező irodalomórák és/vagy a kötelező olvasmányok – egyeseknek kellemes, hogy ne mondjuk: „életre szóló”, másoknak közömbös, megint másoknak kifejezetten rossz – élménye, tágabban pedig az ifjúság, „e zöld vadon” iránt, amelyet József Attila után mindig „szabadnak hiszünk és öröknek”? Esetleg ellenkezőleg, arról van szó, hogy nagyon is póriás, földhöz tapadt anyagi megfontolások okán sandít fél szemmel a kiadó a magyarérettségi törzsanyaga, illetve az érettségiző diákok (esetleg szüleik) felé, hisz ki az, kérdezhetnénk, aki ma irodalomtörténeti munkára áldoz, ha nem feltétlenül muszáj, vagy ha ez nem kecsegtet már rövid távon is megtérülő, közvetlen haszonnal – például egy sikeresen abszolvált érettségi vagy felvételi vizsga formájában? Lehet persze, hogy rossz nyomon járok, mégsem tudom elhessegetni magamtól azt az érzést, hogy a kötetben szereplő íróportrék tulajdonképp kidolgozott irodalomtétellek, vagy legalábbis egy-egy szóbeli felelet gondolati vázául szolgálnak: a központi jelentőségűnek tekintett és itt-ott már-már elregényesítettnek tetsző életrajzzal, a szerző hús-vér személyével kapcsolatos adomákkal és bennfentességről tanúskodó kis színészekkel, óvatosan adagolt műelemzésekkel, végül pedig frappánsan összefoglalt pályaképpel, az adott szerző irodalomtörténeti helyének kijelölésével és jelentőségének megjelölésével. Ugyanakkor majdnem biztosak lehetünk benne, a *Kik vagytok ti?*

kötetet mégsem elsősorban érettségi segédletként fogja számon tartani az utókor. S nemcsak azért, mert félő, az ötven („ötven, jaj ötven, a szívem visszadöbben”) ívnyi terjedelem, a közel hét-száz nyomtatott oldal és a névmutatóban szereplő ugyanennyi név bizonyára inkább riasztólag hat a nem elkötelezett, az irodalomtörténet ügyét nem különösebben a szívügyének tekintő ifjúságra, hanem mert a kötet sok-sok kaján megjegyzésének egyikében maga a szerző utal arra, hogy az író halála az, ha érettségi tétellé avanzsál. „[...] ha meg akarsz halni, áll a könyv 98. oldalán, legyen belőled érettségi tétel”, ami talán csak részben értendő szó szerint, vagyis hogy általában az érettségi tétellel válás lehetősége szinte kivétel nélkül posztumusz adatik meg az arra méltónak ítélt vagy vélt alkotók számára, de érthetjük úgy is, hogy mindez sajnos szinte azon nyomban „kötelezővé”, idegenné, bebiflálandó, holt ismeretanyaggá teszi az egyébként még oly életes és eleven szerzőt is... Márpedig nem feltételezem, hogy Háy – az elevenségnek az irodalomtörténet-írásba való visszacsempészésére vonatkozó ígéretével ennyire élesen szembemelve – feltámasztásuk helyett, Mikszáthtal élve, a feltámadás nélküli öröklét még mélyebb bugyraiba kívánná taszítani íróelődeit. Nem csupán a fülszövegben jelzett írói szándék alapján gondolhatjuk ennek ellenkezőjét, hanem a könyvben kétszer előforduló – egyszer kifejezetten végszóként, végső összefoglalás gyanánt álló – önvallomás is megerősíthet ebbéli meggyőződésünkben: „Hirtelen nem is tudom – olvassuk az utolsó lapok egyikén (692.) –, a múltamat vizsgáltam oldalakon át, vagy a jelenemet, hogy magamat tártam-e fel, vagy a magyar irodalom alkotóit, akik mindig velem voltak és lesznek, akár akarom, akár nem.” Ez persze szerintem önmagában még mindig nem adna kielégítő magyarázatot arra a kísérteties egyezésre, hogy a szerzőben és a szerzővel – aki történetesen maga is szépíró – együtt élő, s nem csupán „kötelező”, hanem feltehetőleg „kedvenc” írók és költők is, egymás után, ennyire tökéletesen legyenek beilleszthetők egy lehetséges érettségi tételsorba. Hinnénk is, nem is, hogy e kánonba még véletlenül se csúszik be olyan kedvenc (teszem azt egy Ungvárnémeti Tóth, egy Szentkuthy Miklós vagy egy Czóbel Minka), aki soha nem szerepelt, s talán soha nem is fog szerepelni ezen a „hivatalos”, félig-meddig tankönyvíví listán... Mivel a pontos választ nem ismerem, befejezem e látszólag sehova se vezető téblábolást és topogatózást a könyv helyét és műfaját illetően – bár reményeim szerint talán eddig se *mellé* beszéltem –, amelyből ha más nem is, az talán világossá válhatott, hogy a *Kik vagytok ti?* épp attól zavarba ejtő mű, mert képtelenek vagyunk beskatulyázni, egyértelműen beazonosítani, megvonni a közte és a befogadók (azaz köztünk) húzódó demarkációs vonalat, aminek következtében felszabadult ünneplése éppúgy gyanút ébreszthet sokak szemében, mint kategorikus elutasítása. Ahhoz hasonlatos bizonytalanság lesz úrrá rajtunk, amit az esszéírókkal kapcsolatban szoktunk hallani: nem lehet velük igazán mit kezdeni, hisz tudósnak túlságosan széplelkűek, szépíróknak viszont túl tudálékosak...

Könyv mindenkinek és senkinek? Első blikkre valóban úgy tűnhet, Háy János kis túlzással a lehetetlenre vállalkozott, hisz már maga a gondolat is vakmerőségnek, sőt kész öngyilkosságnak tűnik, hogy amikor az irodalomtörténet-írás krémje is menekül tőle, mint ördög a tömjénfüsttől, irodalomtörténeti monográfia írásába fogjon valaki, ráadásul ilyesféle dolgokban nem is nagyon forgolódozó szépíróként. Szerb Antal (*A világirodalom és A magyar irodalom története*), Babits Mihály (*Az európai irodalom története*) vagy az utóbbi időben például Schein Gábor kísérletei (*Az irodalom rövid története*), az, hogy íróként/költőként törjenek irodalomtörténeti babérokra, nemcsak kivételnek, hanem kivételesnek is számítanak. Több okból is. Az Ady-féle „mit bánom én, hogy tempóz Arany és Petőfi hogy istenül” mentalitás csak egy ezek közül. De hasonlóan nehéznek tűnik a szépíró az irodalomtörténetstől elválasztó szemléleti és alkotás-módszertani különbségek áthidalása, s hát ne feledkezzünk meg arról a megint csak érthető, pragmatikus szemponttól sem, hogy vajon mi motiválhatja a szépírókat abban, hogy feláldozza a legdrágábbat, a primer alkotásra fordítható időt más írók (lásuk be, sokszor közepes vagy kifejezetten rossz és érdektelen) szövegeiben való bogarásztatás, továbbá a róluk szóló, nem mindig épületes, viszont kihagyhatatlan szakirodalom átnyálazása érdekében. Különösen kapóra jöhet nekünk itt a szerző Madáchcsal kapcsolatos egyik frappáns megjegyzése a 157. oldalról, amelyet parányi változtatásokkal szinte tökéletesen fel tudunk használni recenzióink gondolatmenetének ezen a pontján. „Tulajdonképpen dilettáns vakmerőség, hogy Madách [vagy Háy] képes elhinni, hogy végig lehet kísérni az emberiség [vagy a magyar irodalom] történetét egy művön keresztül koherensen úgy, hogy sorsszerű és ne történelmi példázat legyen a főhős [vagy annak a] története. [...] tényleg lehetetlenségnek tűnik.” S valóban, szerzőnk egyetlen szál

PAULOVICS LÁSZLÓ, Színes eső, 2016

PAULOVICS LÁSZLÓ, Madáríjesztők, 2019; Király és Királynő, 2019

pennával kezében (kevésbé patetikusán: klaviatúrájával az íróasztalán) próbálja kivívni azt, amire az irodalomtörténeti szakma nehézfegyverzete se bizonyul elég hatásosnak, és egyedül próbálja elvégezni azt a munkát, amit egész intézetek, tanszékek, tanszéki és akadémiai kutatócsoportok stb. se nagyon tudtak vagy akartak... De a praktikus nehézségek mellett vannak itt fontosabb, ha tesszik, elvi jellegűek is. Egyrészt, ha már felmerült Szerb Antal neve, hogy egyáltalán lehet-e, kell-e „szép” – értsd: olvasmányos-népszerűsítő – irodalomtörténetet írni, és ha igen, ki legyen az a bátor, aki belevág annak veszélye nélkül, hogy azonnal rá ne süssék: túl könnyelműen fogott „a lantok pengetéséhez”. Kimondva-kimondatlanul tehát a legitimitáció és az illetékesség kérdéskörénél járunk. Semmiképp se szeretném azt a látszatot kelteni, mintha lenne kész válaszom, ezért óvakodnék az ex cathedra kijelentésektől. Hisz teszem azt, ha az olvasók viszik (s veszik), mint a cukrot az ilyen szellemben megírt, olvasmányos és a szó nemes értelmében olvasócsalogató irodalomtörténeteket (bár hiteles eladási statisztikák hiányában fogalmam sincs, tényleg így van-e), akkor miért kéne a recenzensek, a megmondóemberek, a savanyú a szőlő szellemében kukacoskodók fenntartásaival, fanyalgásaival, esetleg vitriolos kritikájával foglalkozni az anyagi hasznot zsebre vágó kiadónak és a többnyire csupán (bár azt se becsüljük le) erkölcsi hasznot húzó szerzőnek? Végére is, miért ne „árthatná bele” magát egy író az irodalomtörténész vagy az irodalomteoretikus szerepkörébe? Hisz ki más lehetne annyira kompetens és illetékes az irodalom ügyeiben (ide értve talán annak történetét is), mint az a valaki, aki aktívan vesz részt a létrehozásában, sőt, akinek alkotó tevékenysége nélkül létre se jöhetne az, amivel az irodalomtörténet professzionális művelője foglalkozik. (Furcsa vagy nem furcsa, mégsem ezt támasztja alá napi tapasztalatunk, ahogy feljebb futólag már utaltam rá.) Noha ilyen nyíltan sem a kötet megszületése körül bábáskodó kiadói szakemberek, sem Háy János nem teszik fel ezt a kérdést, egy-egy elejtett megjegyzésből (például az 583. oldalon olvasható alábbi pár sorból: „Persze a Sanyika [Weöresről van szó] nem olvasott olyan sokat, mint, mondjuk, az Illés Endre vagy a Sötér István, de a Sanyika mégis mindent tudott. A Sanyika azt mind tudta, amit az Illés Endre tudott, de az Illés Endre soha nem tudta meg, amit a Sanyika tudott, hiába olvasott óraszám minden áldott nap”, vagy a 33.-ról idézve: „Olyan az irodalomtudomány, mint a megcsalt feleség, aki minden apró információban a vélt igazsága bizonyítékát látja”) mindenki számára azonnal egyértelmű lehet Háy válasza az író vs. irodalomtörténész közötti presztízsharc kimenetelét illetően. Ugyanakkor nagyon nem vagyok meggyőződve arról, hogy Háy kizárólag ennek, tehát a szépíró és az irodalomtörténész közötti viaskodás harcmezejének tekinti azt a terepet, azt a „másik”, a „szellemi Magyarországot”, ahol hétszáz oldalon keresztül kalandozik. Annak ellenére sem, hogy a szövegben valóban vissza-visszatérnek azok az irodalomtörténetet meg-megfricskázó, polgár- (pontosabban kritikus)pukkasztó kijelentések, amelyek nagy valószínűséggel inkább elidegenítik az ilyesféle irodalomtörténeti munkák iránt egyáltalán nyitottnak mutatkozó érdeklődőt. Hogy melyekre gondolok? Például az olyan vallomásokra, hogy a szerző „egy-egy író (horribile dictu magát a „nemzeteszmét”) övező „hősi mítoszt” kívánja „tovább rombolni”, konkrétan például Balassi esetében, akit „egyszemélyes popzenekarnak” aposztrofál valamelyik végvárban [azaz egy „mai romkocsmában a Kazinczy utcában”]. De könnyen érezheti kényelmetlenül magát a konzervatívabb beállítódású olvasó attól is, ha, mondjuk, Arany kapcsán olvassa azt, hogy „[Arany] a valóságos Mása helyett [megteremti] égi mását, aminek fő jellemzője az erény lesz, egy olyan morális paradigma, melynek valójában semmi keresnivalója a művészet területén”, vagy hogy nemzeti klasszikusunk „nem lehetett pl. lángoszlop, mert ez a szerep már le lett pacsizva előtte”. S nyilván sokan fel fogják kapni a fejüket arra is, ha a Bródy-fejezetben tudják meg Jókairól, hogy „betegesen szervilis és gyáva” volt, illetve a Madách-kutatókról en bloc, hogy még ők se olvasnának Madáchot, ha nem ő lenne a *Tragédia* írója. E vonatkozásban érdemes szóba hoznunk a kisportrék szokatlan címadását, hisz akár kvízzjátéknak is elmenne, hogy össze tudnánk-e párosítani irodalomtörténetünk jelentős alkotóival ezeket az egyébként sokszor nagyon találó és szellemes fejezetcímeket. Lássunk néhány példát: *Aki fölénk nő*, *A kozmosz fegyence*, *A műparaszt*, *A főműves*, *A lángoló oszlop*, *Aki kettővel fölöttünk járt a gimiben*, *A rovátkolt barom*, *A ritmusdaráló*, *Sanyika* (A megoldások rendre, sajna, nem fejjel lefelé szedve: Kaffka Margit, Füst Milán, Móricz Zsigmond, Petőfi Sándor, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Babits Mihály, Weöres Sándor).

Vérmérsékletünk függvényében vonhatjuk össze szemöldökünk, vagy mosolyoghatunk a bajszunk alatt a szövegnek (első pillantásra csupán stilisztikainak tűnő) megoldásain, amelyeket éppen úgy tekinthetünk egyféle örök kamaszos hetykeség vagy akár szemtelenség megnyilvánulásának,

fiatalos lendületnek, mint tudatos formabontásnak, dekonstrukciónak vagy épp nyelvjátéknak, az írás mélyebb értelmű játékoságának. Ha úgy tetszik: irodalomról szóló irodalomnak. Mennyire áruklodóak például az „Én vagyok az, aki nem jó” kezdetű népdalnak sikamlós, szabadszajú, nyomdafestéket éppen hogy csak megtűrő, slam poetryst átírása a kocsmai pillanatkép műfajában. Vagy azok a szemet szűrő „hibák”, amelyeket nehéz lenne pusztán a figyelmetlenség rovására írni és a szigorú szerkesztői tekintet hiányával magyarázni: hogy például a *Legnagyobb magyar költő* című fejezet tárgya a magyar népköltészet, reprezentánsa pedig amúgy „A Magyar Nép (A.M.Nép)”. Vagy hogy az első és a tizenkettedik fejezetben (vö.: *Morzsamagyarok hazája*, ill. *Jókai angyalai és a nemzetkrónika harmadik kötete*) maga a Jóisten lesz a szöveg főszereplője, mondanunk se kell, természetesen a magyarok istene minőségében is. A 34. fejezetben (*Üzemhőmérsékleten – Kopt nők*) viszont egy szürrealisztikus monológfélélet kapunk, aminek így, önmagában, vélhetnénk elsöre joggal, vajmi kevés köze van a magyar irodalomtörténet elmúlt fél évezredéhez, ahogy a 16. fejezet hősnének, a szobrász Zala Györgynek sem (*Ki az?*), vagy az utolsó fejezetben a zenész Víg Mihálynak (*Itt van, pedig senki se hívta*). És ha például egy emberként marad ki a kortárs irodalom – egyetlen kortárs magyar alkotóként a most említett *könnyűzenész* (!) Víg Mihály portréját leszámítva –, hiányérzetünket az sem tompítja, hogy Petőfinek, Weöresnek és Szabó Magdának viszont két-két fejezetet (!) is szentel a szerző...

Mindez persze maradéktalanul beleférhet egy vallottan szabálytalan irodalomtörténet műfaji keretei közé. Ahogy a forrásmegnevezés vagy az utalásrendszer elmaradása is. Hisz, talán paradox módon ez a nonszaláns mégis termékeny módja lehet az olvasó bevonásának és figyelmének fenntartásában. Ha azt olvassuk például a 148. oldalon, hogy „[Arany] meghűlt, aztán október 22-én meghalt. Úgy távozott, ahogyan élt, csendben, szerényen, épp azon a napon, amikor a Dunaparton felavatták a Petőfi-szobrot”, vagy automatikusan átsiklunk ezen a mondaton, vagy épp ellenkezőleg, kedvet kapunk ahhoz, hogy magunk járjunk utána a szerző meg nem nevezett forrásának, vagy egyáltalán az állítás igazságának. Példánk is jól mutatja, hogy mennyire szerves része a szöveg egészének az írásom elején emlegetett rejtőzködés és beazonosíthatatlanság. Mivel a *Kik vagytok ti?* térben és időben hatalmas művelődés- és irodalomtörténeti anyagot mozgat, sokszor lehetetlenség eldönteni, hogy egy-egy íróportré adott helyén – posztmodern eufemizmusmal élve – vendégszövegekkel (mások gondolatainak, bonmot-inak forrásmegjelölés nélküli átvételével) találkozunk-e, vagy pedig egy impozáns műveltség és olvasottság finom, egy-egy félmondatba sűrített, minden közegellenállást legyőzni tudó megnyilatkozásainak vagyunk-e tanúi. No, meg egy ennek megfelelő sajátos nyelvhasználatnak is, amelyről szintén nehéz eldönteni, hogy egy gördülékeny és nyilván kicsit le is egyszerűsített, az „átlagolvasót” megcélzó, népszerűsítő stílus tudatos alkalmazásáról van-e pusztán szó, vagy egy olyan, természetesnek ható műnyelv tudatos kidolgozásáról és működtetéséről, amelyet kizárólag nagy és jelentős írói teljesítményként szabad és illik értékelnünk. S abban is könnyen elbizonytalanodunk, hogy közhelyeknek tartjuk-e az olyanféle megfogalmazásokat, hogy „az él tovább, ami közelebb áll az ember mindenkori önismeretéhez, az élethez, amelyről minden művészet beszélni akar”, „minden irodalmi elevenségnek alapja a közvetlenség, ami számunkra nem tud közvetlen lenni, az művésziileg nincs”, vagy pedig nagyon is hiteles és kiérlelt ars poeticának, erkölcsi-világképi imperatívuszoknak, egyszerre írói-költői és nem melleleg emberi krédónak – lásd: „Ha össze kell, hát öszszetörök, de amíg vagyok, addig legalább tényleg legyek.”

E kérdések megválaszolását, azt hiszem, már csak jobb híján is, érdemes rábízni a kötet olvasóira, akik majd azt is eldönthetik, ha akarják, hogy szerintük a szerző középiskolás vagy nem középiskolás fokon tudja-e taní-tani egész népét. Mert nem lepnék meglepve, ha kiderülne, titokban ez, a tanítás is szándéka lehetett Háty Jánosnak; aligha tarthatjuk véletlennek azt a szimpátiát, amely a recenziókban szintén többször megnevezett, Háty által pedig egyenesen „utolsó próféta-ként” aposztrofált József Attila és életműve iránt mutatkozik meg részéről a kötet lapjain. De persze – talán kevesebb pátoosszal, több játékosággal és kritikával, viszont semmivel sem kevesebb komolysággal – a „másik”, a „szellemi Magyarország” többi képviselője iránt is. Annak ellenére, hogy sokan teljes joggal boncolgathatják, elemezgethetik, sőt számon kérhetik a választás szempontjait, a kibontakozó irodalmi kánon benső arányait (ahogy én is teszem, és ahogy a könyv eddigi recepciója is mutatja), hiányolhatják egy-egy részletkérdés újszerű megközelítését és főként az alapos és mély műelemzéseket, sőt, akár egészében is kétségbe vonhatják a kötet létjogát, egy biztos:

Háy elérte kitűzött célját, azt, hogy – Weöres Sándor Petőfi-tanulmányából szabadon idézve – a költő ne szobor, ne demonstráció legyen, hanem eledel (mivel a gipszet és az aranyozást megenni nem lehet), s olvasójával el tudta hitetni, hogy a múlt nem múlt (el), hogy az irodalom nem múzeumi tárgy, hanem az, ami hozzánk és rólunk beszél. S ami talán a legfőbb: azt is, hogy a kötet – előítéletek és előzetes elvárások nélküli – olvasgatása és lapozgatása közben soha, egyetlen pillanatra se kérdőjeleződhessen meg bennünk, amit a könyv elején, történetesen Bornemisza Péter kapcsán olvashattunk: „a világunk azóta sem [...] vett radikális kanyart a jó irányba, ugyanakkor senki nem tudja, milyen mértékben futnánk a rossz felé, ha nem lettek volna ilyen alkotó[in]k”. (Európa, 2019)

PAULOVICS LÁSZLÓ, Jákob harca, 2005

BARÁTH TIBOR

Háy János: Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom

Európa, 2019

kritika

BARÁTH TIBOR (1996) Székesfehérvár

Háy János idén megjelent irodalomtörténete – egyelőre fogadjuk el ezt a műfaji megjelölést, hamarosan pontosítok rajta – egy kedvelt író munkája, amelyet megtámogatott a kiadó átgondolt reklámstratégiája, ennek köszönhetően az irodalmi köztudatban már jóval a megjelenés előtt érdeklődés övezte, és az eladásokat tekintve sem vallott szégyent. Tehát egyrészt az idei év sikerkönyvei közé tartozik. Másrészt komoly vitákat gerjesztő mű, eleget Margócsy István vagy Arató László bírálataira, illetve Háy János ezekre adott válaszára utalunk. A szöveg engem is intenzív gondolkodásra készítet(ett), és ellentmondásos érzelmeket ébresztett bennem: bizonyos szempontból remekműnek tartom, minden magyar szakos egyetemista és gyakorló tanár számára „kötelező” olvasmány, amelyet a középiskolások is haszonnal forgathatnak, más szemszögből vannak komoly hiányosságai, érdemes lett volna a súlypontokat átgondolni, és nem a szerzők személyére helyezni a fő hangsúlyt.

Mint fentebb említettem, a *Kik vagytok ti?* nem nevezhető egyértelműen irodalomtörténetnek. A mű elsősorban a szerzőkre összpontosít, a magyar irodalmi kánon jelentős alkotóit szeretné jobban megérteni, amivel nincs is probléma, egy irodalomtörténeti munka sokféle módon megírható, helyezhetjük a hangsúlyt a művekre, az irányzatokra, a társadalmi háttérre, a nyelvszemléletre vagy bármi egyéb-re. A tényszerű, távolságtartó szemléletet Háy alapvetően kerüli, mindvégig érezhető az alkotókhoz való szubjektív viszonyulása, de ez még nem ok arra, hogy ne tekintsük művét irodalomtörténetnek, ugyanis esszészerűsége és az a tény, hogy egy szépíró vizsgálja irodalmi hagyományainkat, megengedi a szubjektívabb viszonyulást, olvasmányosabbá teszi a szöveget. A történelmi, művészeti vagy társadalmi kontextusok több esetben vázlatosak (bár találunk komoly ellenpéldákat is, mondjuk, a Bródyról vagy a Kaffkáról szóló fejezetekben), ami olyan szempontból problémás, hogy a teljes korszakokat és irodalmon kívüli hatásokat is annyiban ismerjük meg, amennyiben

Háy azt szükségesnek látja, holott a megértést erősen segíthetik az ilyenfajta háttérismeretek. De a másik fő problémám – amelyekre például a Weöres Sándorról vagy a magyar népdalról szóló fejezet rácsófol –, hogy Háy János mellékesen kezeli az irodalmi fejlődés nyomon követését, a hatások, beszédmódok, világképek alakulásait, és az egyes életművek párbeszédbe hozása is hagy némi hiányérzetet. Ennek ellenére a szerzőnek van állandó szempontja, a mai olvashatóság és befogadhatóság, míg a mű legfőbb vezérfonalának az esztétikai értékeléseket tartom.

A *Kik vagytok ti?* eddigi recepciójában fontos kérdésnek tűnik az irodalomoktatásban való hasznosíthatóság. Véleményem szerint a mű nem tankönyv ugyan, de vannak tankönyvbe illeszthető részei, zseniális például a *Petőfi Sándor keletkezése* alcímmel bíró *Hol volt, hol nem volt*, amely a Petőfi-életrajz és -kultusz minden lényegesebb elemét tartalmazza, nyelvhasználata és tárgyalásmódja miatt pedig feltehetően sikeresebb lenne a hivatalos tankönyvi Petőfi-ismertetéseknél. Ugyanígy pozitívan értékelem a Zala Györgyről, Erdély Miklósról vagy Víg Mihályról szóló fejezetet, mert ezek teret nyitnak az irodalomról és kánonról való nyitottabb gondolkodás felé (egy ilyen jó példa után a diákok elgondolkozhatnak, vajon kedvenc slammerük vagy zenészüik hogyan értékelhető át, köthető-e irodalmi előzményekhez), és emlékeztetnek arra, hogy az irodalomtörténet nemcsak az irodalom, hanem a kultúra egy adott részének története, amelyből nem hagyható el más kulturális összetevők tekintetbevétele. Természetesen a szubjektív szerzői portrék a biográfiai én előtérbe kerülése és a novellisztikus részletek révén az oktatásban való használatot gyengítik, de a fő probléma az, hogy az olvasó, a diák nem kerül közelebb a művekhez Háy könyve által. Emiatt pedig joggal szomorkodhat minden olvasó, mert a szerző több esetben is közlésez kisebb olvasatokat és értelmezéseket, amelyek a szöveg legerősebb részeivé válnak. Érzékenységük és egyediségük alapján kü-

lön kiemelném az Ady- és József Attila-versekhez kapcsolódó meglátásokat vagy a *Színek és évek* bravúros mikroelemzését, illetve a Weöres Sándor költészetéről írt ismertetést, amely a weöresi mítoszértelmezésről vagy álarcoskodásról értékes gondolatokat rejt magában. Ezek a részek egy tudományos kutatás vagy iskolai elemzés segítőivé, forrásaivá válhatnak. Nem tudom, Háy János tervez-e még irodalomtörténetet érintő munkába belefogni, de ha igen, remélem, egy elemzésekkel teli tanulmánykötettel jelentkezik legközelebb.

Ha nem kezelhetjük a *Kik vagytok ti?* című művet sem irodalomtörténetként, sem tankönyvként (holott mindkét területhez hozzászól), önként adódik a kérdés: milyen műfajt képvisel a könyv? A magam egyrészt elfogadom a szerző meghatározását, miszerint életnovellákat írt, amelyek az egyes alkotók szobrát (azaz egyfajta értelmezésüket és egysíkú megítéléseiket, mint például „Petőfi a forradalmár költő”, „Móricz a társadalmi író”) lerombolja, és egy hús-vér alkotót állít velük szembe, azaz Háy írásai értelmezhetőek kultuszrombolásként – írói célkitűzése az, hogy ne szobrokként, hanem embereként tekintsünk kánonunk nagyjaira. „Ne nyúlj hozzá, forró, jut eszembe, amit anyám mondott, amikor amit én mondtam, amikor valamelyik gyerekem. De hozzányúlok, mert irtózom a kultuszoktól. A kultusz nem más, mint az eleven mű temetője.” Ezen túl a *Kik vagytok ti?* az olvasóból kiváltja azokat a kérdéseket, hogy: Mi az irodalom? Mi a remekmű? Mi a jó irodalom? Mennyiben fontos a szerző személye? Mennyiben szólítanak meg minket ma a szövegek? Emiatt a mű tekinthető egy hosszú gondolatfolyamnak, amely esztétikai és irodalomelméleti kérdéseket felvetve, a könyv meghatározásával élve „újraélesztő” szándékkal gondolkodik és gondolkodtat el minket, fő célul az irodalom és az alkotó személyének, az alkotó és a mű kapcsolatának jobb megértését tűzve ki.

Minden hibája ellenére, amelyet a kritikusok (köztük én is) eddig felrótak a szerzőnek, ez egy sikeres vállalkozásnak tekinthető, bizonyos, hogy nagyobb ismertségre tesz szert, és a közgondolkodásba is beszüremkedhet, ami előnyt – és felelősséget – jelent a könyv számára a szaktudományos munkákkal szemben. Ezért dicsérendő – bár egy szépíró esetében ezen nem lepődhetünk meg – az a nyelv, amelyen Háy megszólal, hiszen a köznyelvhez közel álló, de mégis választékos és a szükséges mértékig tudományos nyelv leküzdí az akadékoskodást, amelyet több szaktudományos és kiváló munka nem tudott: hidat ver az átlagolvasóig, nemcsak a szaktudományos közösség tudja értékelni, hanem bárki. A humor, az irónia, a pletyka és a személyes

élmények megjelenítése, nem beszélve a különböző, irodalmi szempontból is értékelhető műfajok megjelenéseiről, mint a novella (*Morzsamagyarok hazája*), a körözés (*Wanted*), a jelentés (*Jelentés Kassák Lajos megfigyeltről*) vagy a vádirat (*Vádirat. Szabó Lőrinc*), olvasmányossá teszik a könyvet, az olvasó nem egy merőben elméleti szöveggel találkozik, hanem egy intellektuális kalandozással, ami nem utolsósorban szórakoztató. Ugyan, ki ne mosolyodna el az ehhez hasonló mondatokon: „Mindig a tiétek volt [Magyarország], soha nem bitorolták hivatalok, ahol rossz alkimisták ügködnek, olyanok, akik aranyat kevernek acéllal, vasat a Wass-sal, Józsefet Attilával.” Ilyen szempontból, véleményem szerint, valahová Beöthy Zsolt és Szerb Antal irodalomtörténetéhez kapcsolhatjuk a művet, és bár a *Kik vagytok ti?* kellőképpen egyéni vállalkozás, azért a népszerűsítési szándékot, a szubjektívabb megszólalásmódot felhozhatjuk közös jellemzőként.

Nyilvánvalóan nem hagyható figyelmen kívül maga a kánon, talán fontosabb is ez esetben, mint más irodalomtörténetek kapcsán, tekintve, hogy Háy nem az irodalom belső folyamataira, beszédmódváltásaira helyezi a hangsúlyt, hanem a szerzői énrre. Be kell vallanunk, hogy hiányoznak nagy alkotók mind a régi (például Zrínyi Miklós, Faludi Ferenc), mind a klasszikus (akár Kölcsey és a Kisfaludyak), mind a modern (mondjuk, Vajda János, Krúdy Gyula) irodalmunkból. Ezzel szemben bekerülnek a kánonba olyan alkotók, akik nem irodalommal foglalkoznak (Zala György és Víg Mihály), vagy perifériára kerültek (Erdély Miklós és a népdalok). Egyszerre figyelhető meg tehát a szűkítés és a bővítés, a kánonba kerülés oka pedig teljes mértékben szubjektívnek látszik. A bővítés szempontjából pozitívan értékelhetjük Háy eljárását, felüldítő a népdalokról és a magyar avantgárdról ilyen jó minőségű szövegeket kapni, a dalszövegírás és a képzőművészet irányába való elmozdulás pedig megteremti annak lehetőségét, hogy a kulturális életteret, például Zala György idejének átlagos művészsorsát vagy a dalszövegírás irodalmi szempontú értelmezhetőségét is felvázolhassa, hogy a kánont nyitottabbá tegye, irodalmunkat pedig gazdagabbá. Úgy vélem, a szubjektív válogatás a szerző joga, ezért nem kérhetjük rajta számon, hogy például a középiskolai kánont tekintse mérvadónak, és annak igényeit elégítse ki, mégis gyengíti ezt az irodalomképet, hogy a Nemes Nagy-féle líra vagy az Ottlikra és Mészölyre jellemző elbeszéléstechnikák, illetve prózaművészetük nem kerül tárgyalásra. Főként azért, mert a szerző több esetben is reflektál saját korára, és a művek, alkotói eljárások kortárs irodalom felőli olvasata vagy értékelése sem távoli tőle, márpedig a kortárs

irodalomnak nemcsak a Nyugat modernsége ad ösztönzést, hanem a tárgyias költészet vagy a prózafordulat is. Összességében mégis úgy érezzük, nincsenek hiátusok, és ez részben annak köszönhető, hogy az életművek egymás felőli értelmezése és a konkrétabb kapcsolatok nem kerülnek tárgyalásra, nem az a lényeg, hogy például Szabó Lőrinc miért nem tudja folytatni a Babits-féle költészetet, hanem az, hogy ez egy másik beszédmód. Az eltérések kiolvashatók, de nincsenek kimondva, a dialógushelyzet megteremtődik, de valódi párbeszéd ritkán alakul ki.

A *Kik vagytok ti?* fontos állomása az idei év magyar irodalmának, sokéves munkával és az író teljes eszköztárával készült, hogy több műfajt magába olvasztva, az érdeklődők lehető legszélesebb körét megszólítva egy új szemlélettel rendelkező szöveget hozzon létre. Újdonsága, hogy ez egy

olyan irodalomtörténet – mármint életrajzi-válogatás –, amely erős kritikai élel szólal meg, meg sem próbálja elrejteti az alkotók gyengeségeit és hibáit, legyen szó magánéleti konfliktusokról, egy-egy mű értékeléséről vagy egy életmű hiányosságairól. Így átjárás tapasztalható a szerző művészeti elképzelései felé, nem véletlen, hogy a könyv utószavában kijelenti, „nem is tudom, [...] hogy magamat tártam-e fel, vagy a magyar irodalom alkotóit”. Hiányosságai ellenére páratlan mű, és bár a szakmai közönség számára sok újdonsággal nem kecsegtet, számos megfigyelés vagy szövegrészlet túllép az életrajzi ismertetéseken és magánvéleményeken, egy új megközelítési módot vagy értelmezést javasolva. Háy életművének izgalmas pontja ez a kötet, amely a szerző jobb megértését és az irodalomról való kritikus gondolkodást ugyancsak támogatja.

BALÁZS GÉZA

Nagy András: Ember tervez... – Művészeti írások

Hitel Könyvműhely,

Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány, 2019

Meglepetés és fölfedezés számomra Nagy András esszéírói munkássága. Meglepetés, mert – nem tolatkodó egyéniség lévén – eddig írásai szűkebb körben jelentek meg, s elkerülték a figyelmemet. Fölfedezés, mert egy szilárd esztétikai-eszmei alapon álló, pontosan fogalmazó művészeti író ismertem meg benne. Örökké sajnálni s talán szégyellni fogom, hogy amikor először és sajnós – akkor még nem sejtettem – utóljára találkoztam vele 2018 áprilisában, Tihanyban, a magyar nyelv hete megnyitóján, ahol Nagy Lászlóra is emlékeztünk, szerényen odajött hozzám, és kezembe nyomta Szécsi Margit *A csillagos Golgota* (Helikon, 1993) című kötetét – amelynek borítóját ő tervezte. Akkor, ott nem kértem, hogy írjon bele pár sort. És most már nem kérhetem.

Ember tervez... című kötete művészeti írásainak és egyben gondolati életművének, törekvéseinek összefoglalása. Kiegészíthetjük a szólást: Isten végez... – mindannyiunkkal így van ez. De ő másra futtatja ki a három pont után: Ember tervez, boriszsa végez. S ez annak a summázata, hogy teljes, értelmes életet kell élni (a Nagy László-i parancs sze-

rint: „Műveld a csodát, ne magyarázd”), nem szabad megelégedni a felszínes örömmel, „lepaktálni a giccsel”: „Az igazán nagy alkotásokért szellemileg is meg kell dolgozni, ha nem is éppen a befogadás-kor, de az ismeretek és a műmegértés elsajátításakor. Létezésünk minden rétegében így van ez. Sajnos a jó bort a pancsolt lóréhez szokott réteg nem is képes értékelni. Ember tervez, boriszsa végez.”

Nagy András művészeti írásaiban népnevelői hevület, cselekvésre buzdítás és szókimondás uralkodik. Saját meghatározásában: „esztétikai népnevelés”. Egyik írásában egy baskír közmondást idéz, amely rá is igaz: „a kimondott szó – kilőtt nyíl”. És én rá is vonatkoztatom azt, amit egyik írásában dicséretképpen ír egy kiállításról: „jó a tett-kód”.

Fölfogását nyilván egyes műtésztek, esztéták kifogásolni, támadni fogják – könnyen tehetik, mert Nagy András elkötelezett és szókimondó. Elkötelezett az organikusnak vagy szervesnek nevezett művészet mellett, és szókimondó, mert konkrétan megmondja, hogy mi tetszik neki, és keresetlen szavakkal azt is, hogy mi nem. Ez utóbbi főleg a giccs, amely írásainak leginkább a vezérgondolata.

BALÁZS GÉZA (1959) Budapest

Már-már Don Quijoteként harcol a giccs ellen: sok-sok igazsággal a meglátásaiban, de mégiscsak anakronisztikusan. Mert valóban van a giccs (nekünk az egyetemi esztétikaórán a kerti törpéket, az özes-szarvasos, holdfényes és vízeséses posztereket tanították prototipikus esetként), de azért van egy csomó folklorisztikus, tömegkulturális átmenet (ezt már kulturálisantropológia-, folklorisztikaórákon tanultuk), és végül van a magas művészet (amelyet a kanonizálók kijelölnek). Azután a giccs-határ mintha mozogna: van giccs, amit később művészetnek tekintenek, s bizonyosan sok művészetnek gondolt alkotás van, ami később giccsé válik. Sőt, a kérdés ennél is bonyolultabb. Nekem az egyetemen azt tanították, hogy a giccs szép, ezt kár lenne tagadni, s a giccs éppen ezért egyfajta belépő, előszoba a művészetbe. (Nagy András most tiltakozna.) És van harmadik ellenérvem is: a giccs mégiscsak nagyon sok emberé, sőt valószínűleg a tömegeké, tehát nem korrekt annak értelmiségi helytelenítése. Egyébként is: a kerti törpe giccs (de mindig?), a népművészet nem (de soha nem?), a naiv művészet nem (de biztos ez?), a tömegkultúra és a magas kultúra közötti határvonal pedig nincs szigorúan kijelölve.

Szóval, jól elvitatkozhatnánk Nagy Andrással. De abban föltétlenül vele értek egyet, és ezért elfogadom vehemenciáját, következetességét, hogy nem feledhető értelmiségi feladatunk, küldetésünk az emberek gondolkodásmódjának, látásmódjának, műveltségének emelése, az egyféleség helyett a sokféleség, a felszínesség helyett a mélyebb tartalmak felmutatása. Ja, persze, ez már Don Quijote-i harc, és sokak számára gúny tárgya.

Véletlenül sem szeretném relativizálni az értékeket, de talán mindenki számára elfogadható, hogy a „mi a művészet?” kérdésre sokféle válasz adható, és küzdünk is jó sokan és jó sokat a válaszadással. Ugyanígy nehéz a válasz a „mi az organikus művészet?” kérdésre is. A művészeti tevékenység nyomait az állatvilágban is megtaláljuk, de kétségtelen, hogy uralkodóan az ember sajátossága. A művészet (valamint az alapérzelmek, a nyelvelsajátítás programja) az ember veleszületett antropológiai sajátossága. Másként: az ember magával hozott „szépségvonzalma”. A művészet állandó, de megjelenési formái változatosak. A művészi megnyilvánulásoknak sok szintje van. Kezdetben valamiféle ősi szinkretizmus, amelynek továbbéltetői a mai primitív vagy természeti népek, majd kialakul a népművészet, még később a magas művészet, az ipari forradalmak pedig a technológiákkal létrehozzák a tömegkultúrát. A népművészet–tömegkultúra–magas művészet között folyamatos áthatások,

határsértések vannak. Nagy András is hivatkozik egy helyen Király Jenő elgondolásaira, konkrétan a giccselmélet újragondolására; valójában Király Jenő (a zseniális, nagy magányos esztéta, aki nekem is tanárom volt) a téma legalaposabb kutatója (*A frivol múzsa* című kötetén kívül életművének betetőzését jelentő grandiózus könyvsorozatában is sokszor kitér erre: *A film szimbolikája*, 2010–). Nagy András fő gondolata a magyar organikus művészet. Mi is az az organikus? A szerző válasza: megragadható benne az őstudás (tanulmányozhatók Bodrogi Tibor és Boglár Lajos munkái), s ahol kibukkanni véli: Tornai József költészete, eurázsiai formanyelv (László Gyula), Lechner kísérlete („Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz”), Kós Károly, a magyar szecesszió, a gödöllői iskola, Bartók „nyitása”, Makovecz. Én Csete Györgytől személyesen hallottam ilyesfélét, amiket most Nagy Andrásnál olvasok: „A háznak mindig volt szemük és befogadó szájuk, kapujuk, az ajtó fölött szemöldök. Kifejezéseink is étellel teltek, homloka, tetőgerince, héja van a háznak, a régieknek középpütt idegágasa.” Vita tárgya lehet, hogy az alkotó mennyiben „természet-elvű”, hagyománykövető vagy valamiféle szintézisre törekvő; sőt „többféleképpen teljesülhet a mű organikusága, ha fejlődőképes organizmus (nyelv, formanyelv), ha szervesen illeszkedik a környezetbe, vagy attól éppen elüt”. De az organikusnak gondolt is lehet hibás: „az organikus művészetben éppúgy nagy a szórás a zseniális és a szélhámos között, mint az absztraktoknál”, valamint van „organikus giccs” is. Gyakran tévútra futnak jó szándékú törekvések: „a zeneoktatásban a Kodály-elv esett el a hamis haszonelvűség és ellenérdekeltség nyomulása következtében”; „az írásműveknél a szélsőséges értékfelleltetés, lehúzás okozott [bajt] a magyar érzéskultúra és nyelvi kultúra kárára. Zagyva, artikulálatlan téblábolást, poénkodást a papíron...” Kallós Zoltán így figyelmeztet: „ha a művésznő jobbat nem tud az eredeténél, legalább ne rontsa el”. Akkor hát ebben vágjunk rendet!

Magam, röviden, a következőképpen látom: a művészetben (is) van szerves (organikus) és szervetlen (nem organikus) fejlődés. A szerves fejlődésben fölfedezhetők a régi elgondolások, jelképek, kódok, formanyelvek. A szerves beleilleszkedik a stílusfejlődésbe. Egyfajta továbbélés. A szervesben együtt van a szakralitás, és nem idegen tőle a funkcionalitás és – ha jól értelmezem – az életigenlés. Nagy András hangsúlyozza is: funkcionalitás, életigenlés. A szervetlen ezeket vagy tagadja, vagy összekeveri, vagy öncélúan, felszínesen válogat belőlük. Ez a korunkat leginkább jellemző hibridkultúra jelensége. A giccs pedig a művészet alapfoka, és/

vagy egyfajta tévút, esetleg manipuláció (hazugság).

Nagy András *Giccсадó* című tanulmányában megkísérli a giccs jelenségeinek általános, majd utána az elmúlt hetven év magyar kultúrájában való konkrét megjelenéseinek bemutatását. Mivel a szerző többször veszi példaként a nyelvet, anyanyelvet (zenei, tárgyi anyanyelv is van; a nyelvek „organikus potenciáljáról” is beszél, küldetését is a nyelv művelő, nyelvstratégiai törekvésekhez rokonítja: „nyelvében él a nemzet, esetemben a látványvilág anyanyelvében”), vegyük példaként a BESZÉD mint giccsjelenség leírását – két hosszabb idézettel nemcsak az összevethetőséget, hanem a szerző egyéni, jelenségekben, képekben tobzódó stílusát is be szeretném mutatni:

„BESZÉD (jelbeszéd, gesztusok) – Alig fér ki a csövön a sóder, a metanyelvi ömleny, nyakló nélküli a jópofi benyögések (per stand-up-comedy), a szófosó rap, scat, hip-hop és eszköztáraik, a szubkultúrás és multikulti frázisok. Szegényesnél is üresebb jelentéssel kalimpáló nyavalyatörős motollagesztusok és pacsik, ha kell, ha nem, lájklós, diszlájklós, posztolás társalgás helyett. Pár lépcsővel fejlebb: a mainstream fellengzős, tautologikus zsargonja a pótszer, figyelemelterelő mellébeszélés. Terülj, terülj, hiperblöff.”

„BESZÉD – Köszike, megvan. Az agyongügyögés nem csak a pesti belcsiben terjed, sirály a műdekadencia: »olyan depi vagyok, mingyár öngyi leszek«. Botránypoénkodást nyomnak tahó műsorokban, élvezet a »savazás, ekézés«. Legmaróbb a Zé generáció töltelékszavas szövegelelése, a túlzott műtrágyázás miatt a beszéd organizmusa kiég, a fokozás lehetetlen. A szélsőségek csapata kiesésre áll, akadémiát neki! Kavarodnak az önellentmondó kifejezések: elaggott a hírhedt békeharc, hervadozik a modern hagyomány, tartós az oximoron-hajlam. Sajtótünet a bűnüldözéshez kellő jellemzők tiltása, polkorrekten kozmetikázva a kéjgyilkos »fiatal«. Gyanús a világos fogalmazás, lenézett az emelkedett, kínos a választékos. Molière írhatnám polgára ma is csak tátaná a száját: »Teringettél! Negyven éve beszélek prózában, de azt se tudtam, mi az!« – Hogy oda ne rappenjek!”

A két, egymás mellé állított idézetből kitűnik Nagy András egyedi stílusa, amelyet erős képszerűség, nyelvi játékoság, ironia és mindenekelelt bátor szókimondás jellemez. A kötet szerkesztője,

Nagy Gábor is felhívja erre a figyelmet: „eredeti szépírói tehetség. A kiállításokról szóló beszámolóik is bővelkednek nyelvi játékokban, bravúrokban, ám ahogy haladunk előre a kötetben, esszéi úgy nyílnak ki, megtartva mindig a szakmaiság követelményét, olyan magabiztos nyelvkezelésről árulkodnak, mely csak írók sajátja. A Nagy András-i mondat nagy tehervárással, kerülve a bonyolult alárendeléseket, a magyar nyelv ősi természetét idézően tömör, mellérendelő jellegű, eleven képi erővel.” Annyit tennék hozzá, hogy stílusában sokszor érzem a Fábry Sándor-i – mindennapi tárgykultúránkat elemző – íróniát is: „beborít a rágyógyult szinkretista, miszticista, okkult őstudásdivat”.

Nagy András idézett jellemzése egy anyanyelvi, nyelv művelő esszébe is illenének. Gondolatai pedig – ahogy már utaltam rá – nyelvstratégiáinak is nevezhetnénk. De a kötetben a nyelv, a beszéd csupán analógia, hiszen alapvetően a képkultúránkat vizsgálja. *Rajzra, magyar!* – ez a címe az egyik fejezetnek. „A rajz egész kultúránkat beszövi, ahova nézünk, rajz terem, a világ végtelen rajzterem. Már maga a magyar rajzfilm is kultúrtörténeti lexikon...” Egyik színvonalas, akár gimnáziumi magyarórára is bevihető témája a *Tragédia* képi megjelenítései, középpontban Jankovics Marcell rajzfilmje (2011), amely mesterien bontja ki a *Tragédiában* rejlő „vizuális tartalékokat”.

A számomra személyesen hallgatagnak és szelődnek tűnő Nagy András írásai erőteljesek, hangsúlyosak. Művészeti írásaiból egy népművelői, ízlésnevelői, az organikus (szerves) magyar kultúra fennmaradásáért kiáltó program bontakozik ki. Mert mi szükségeltetik ehhez, mi hiányzik? „Az emberi kibontakozásunk során kidolgozott jelképrendszer általános ismerete, ezen belül a magyarság sajátos vizuális kultúrájának fölmutatása és ezeknek a közgyakorlatban való érvényesülése.” De hiányzik a „mérlegképes esztéta” is. (Remélhetőleg ez az írás besorolható e körbe.) „Mostanában a művészeti írásban érzem szükségét valamiféle hiánypótlásnak. [...] a problematikus témák fölöttébb izgatnak: az ízlés hanyatlása, a fércművek eltűrése. A nívótlan, hazug selejtek fölhasználása igazi művészet helyett éppolyan üzletszerű szélhámososság, mint a közéletben – értékválság, lefelé húzó örvény, és mindig akad, aki alább kínál a népszerűségért.” Az alkotónak autonómnak kell lenni: az alkalmazott grafikus nem alkalmazkodó grafikus. A program világos, talán

alkalmazható a közgazdaságtantól átvehető Gresham-törvény: a jó kiszorítja a rosszat, „a méregtelenítő jó ízlés tanulással megalapozható, a rossz leüthető a sakktabláról”. Ha pedig nem, akkor elveszünk. Erről szól az *Európa el...* című kemény, kiábrándító és egyszersmind felrázó utópiája. Nagy András szenvedélyes könyvében kétszer is megismétli Kallós Zoltán figyelmeztető gondolatát: „addig maradunk magyarok, amíg magyarul éneklünk, táncolunk”.

Nagy András törekvéseihez méltó a kötet ki-telezése. Nagyon sok tipográfiai ötlettel gazdagított-

ták alkotói, s így egy kicsit multimédiálissá is vált: Nagy András grafikái és „marokversei” zárják az egyes írásokat, például ez: „IHLET – HITEL” (9. marokvers, 2007), hiszen a Hitel című folyóirat volt számára a szellemi „otthon”, ahogy írja egy helyen: „hiteles kör” (a kötetben közölt írások mindegyike ott jelent meg először). A szép kiállítású kötet címlapját Nagy András grafikáinak felhasználásával Kara György tervezte, s neki köszönhető a kötet színes képmelléklete. Nagy András fontosabb könyvtervezői és tervezőgrafikai műveinek felsorolásával zárul a kötet.

FEKETE J. JÓZSEF (1957) Zombor

FEKETE J. JÓZSEF

Tóth Erzsébet:

A macskám Pasolinit olvas

Nap, 2019

Kétségtelen, hogy Tóth Erzsébet Babérkoszorú- és József Attila-díjas költőnő számos helyen megfordult a világban, de nem tudom, járt-e Isztambulban. Már csak azért is érdekelne, mert ha a macskája igencsak kifinomult érzéssel Pasolini verseit olvassa (*A mandolin* című szövegben), bizonyára értékelné, hogy ebben a világok határán fekvő metropoliszban igazi kultusza van a macskáknak, nagy becsben tartják, kényeztetik őket, szobrot is állítottak tiszteletükre. Pontosabban egyetlen példány, Tombili emlékére, aki a henyélés megtestesült ikonjának számított. A 2016-ban fölállított ércszobrát szinte azon nyomban el is lopták, mert egy érdek nélkül lustizó, meditáló ércsicával kevés gond akad a háztartásban, ráadásul jól is mutat, mondjuk, a könyvespolcon. Az egykori Konstantinápoly mai macskái a jó dolguk felől a könyvtárakat is látogathatnák, ha Tóth Erzsébet macskájához hasonló, választékos irodalmi ízléssel óhajtanának böngészni a könyvek között.

Történt egyszer, hogy egy tivornyába torkolló értelmiségi találkozó egyik résztvevője fölismerte az ugyanott, de külön társaságban beszélgető Buda Ferencet, és borközi állapotában odakiáltott szakmabeli köréhez, hogy „Itt a magyar Petőfi!” Azért említem az esetet, mert Tóth Erzsébet meg „női Petőfiként” aposztrofálták egy alkalommal, mégpedig Baránszky László New Yorkban. Ráadásul egy költészeti fesztivál alkalmával.

A két eset mindeddig kedves anekdotát jelentett számomra, most viszont, ahogy elolvastam a

költőnő emlékező prózájából, olvasónaplójából összeállított, a Magyar esszék könyvsorozatban megjelent kötetét, szöveget ütött a fejemben ez a „női Petőfi”-ség. Ars poeticára fordítva: „Magyarnak születni véletlen is lehet, de magyarnak megmaradni: már küldetés, feladat, tennivaló.” A költőnő habitusában és poétikájában egyaránt tovább él a Petőfi-jelenség, az elvei melletti harcos kiállítás, közösségi szerepvállalás, azonosulás a hasonló elveket valló pályatársak mozgalmár törekvéseivel, az irodalmi megszólalás tétnélküliségének elvetésével, a népi-esek közé sorolás elfogadásával és vállalásával, és sorolhatnám hosszasan, érintvén a szerző magán-szféráját, publicisztikáját, olvasói stratégiáját, hiszen mindez itt áll előttem a könyvben, fehéren-feketén. Noha Tóth Erzsébet egy pillanatilag se állította vagy állítja, hogy a világ ilyen, egymástól távoli pólusok köré szerveződő kétosztatóságában lenne leírható.

Pedig le kell írni: „Aki nem írja meg saját történelmét, megírják helyette mások, és abban nem lesz köszönet. Mert utána már a mások által megfogalmazott hazugságok is hozzátartoznak majd történelméhez, a hazugságok átszívargása az életbe, és az összekuszált hazugság- és igazságszálak még nehezebbé teszik a megírást” – fogalmaz, majd hozzáteszi: „A történészek szerepét részben az íróknak kell átvenniük, és az írók látel-letei később képet adnak a történelemlről, mert az író jó esetben független az uralkodó történelemér-

telmezésektől, bár nem tudja mindig eltépni magát tőlük.”

Az író nem hunyhat szemet a körötte történő események felett, ezt Tóth Erzsébet nemzedéke a közép-európai rendszerváltás kapcsán közösségként, egyénenként is programba iktatta, éppen ez a kötet egyike azoknak a dokumentumoknak, amelyek hitelesítik az ilyen, szavakba fektetett, szándékban érlelt „kiáltványokat”: „Írókörökben talán még ma is tartja magát a nézet, mely szerint a tehetséges író ír, a kevésbé tehetséges, uram bocsá’, tehetségtelen pozíciót vállal, szervezkedik, nyüzsg, ott van. Tüntet, protestál, aláír. Skatulyázási igényünk sokszor olyan drasztikus megoldásokra vezet minket, hogy kettévágunk egy élő, eleven embert. Aki egyszer ír, máskor aláír. Közben szerelmes, gyereket nevel, esetleg száműzetésben tengeti napjait. A hamis tudat, mely így rangsorolja az írói megnyilvánulásokat, óhatatlanul degradálja az egyiket, mondjuk ki nyíltan, az írói felelősséget, a közéleti szerepvállalást. Egy olyan országban is létezhet ez a furcsa megkülönböztetés, ahol az egyik legnagyobb író így jelentkezett be az írók céhjébe: a magyar szellemi erők organizátora kívánok lenni. Talán nem szükséges említsem: Németh Lászlóról van szó.”

A szellemi erők összefogása, szervezése a szovjethatalom idején méla ábránd volt, 1956 forradalmát a rá következő lefojtottság agyvákító ködként ülte meg. Személyes emlékem, hogy az 1970-es évek elején a Vajdaságban tanuló bölcsésznyelvendékként Magyarország egyik nevesebb egyetemén vettem részt egy diákköri konferencián, ahol a hallgatók, de inkább fiatal oktatóik büszkén mutatták faliújságjukat, ahová folyóiratokból ollózott oldalakat gombostűztek föl, sorokat, bekezdéseket emeltek ki rajtuk aláhúzással. Eddig nyújthatták kreativitásuk pórázát. Nekünk akkor már volt egyetemi lapunk, kétnyelvű ugyan, és külső folyóiratunk, utóbbira úgy emlékezünk: Új Symposion. Tóth Erzsébet úgy látja, hogy 1979-ig, az első lakiteleki találkozóig a magyar írói társadalom (értsd: akkori fiatalok) szabadsága a „hatalom által engedélyezett semmittevés” volt. Gondolom, innét már világos, miért emlegettem az isztambuli macskát. (Őregbíti országa hírnevét, anélkül, hogy bármi vizet zavarna.)

Tóth Erzsébet forradalmi tevékenysége voltképpen Lakitelekről datálható, kortársaival, idősebb pályatársaival arról válthatott szót, ami lelket perzselte, ami rátelepedett a magyar közéletre, közben

emberként, alkotóként igyekezett megélni a Nincs és a Semmi mezsgyéjén, hiszen az anekdotikus tréfában a mai, női Petőfi helyébe helyezett kiváló költőnek meg kellett élnie valamiből, amiért meg kellett szenvednie. Hát ezért költő, nem? Persze, dehogyan akart a fiatal költő Petőfi múlhatatlan érdemeivel büszkélkedni, noha a szabadságvágytól megszállott forradalmár eszménye megbabonázta, s mindmáig nem engedte el. Most is élteti Lakitelek és a FIJAK tapasztalata, ami nyomán továbbra is vallja, hogy a művészeknek, az íróknak elengedhetetlenül szükségük van saját szakmai szerveződésekre, hiszen az egyéni nekifeszüléseket könnyedén összeroppantja a nem a művészet elvei mentén szerveződő hatalom, a társas szerveződés már keményebb dió számára, noha távolról sem összeronthetetlen.

Most ott tartunk, ahol. Az írói harcstársai közül sokan már kihullottak a csatasorból, a többiek pedig teszik, amit az írónak kell: írnak, szerkesztenek, publikálnak, érzékeltetik jelenlétüket a közéletben, igyekeznek meghatározni helyüket az irodalomban, a folyamatos átértelmezés igényét hangsúlyozva az irodalomtörténet-írásban, ahonnan a politika rövid idő alatt életműveket söpört a süllyesztőbe. Tóth Erzsébet, ha már úgyis a népiek közé soroltatott, ennek nyomán lamentálhatna a kirekesztett, megtagadott, műveikben a nemzeti öntudatot piederasztálra emelő alkotók életművének sorsa fölött, de nem húzza elő Wass Albert vagy Szabó Dezső, Nyíró József mások által pecsétet zsirozott kártyáját, de – noha nem lenne kötelező –

ír Aranyról, Adyról, Sinka Istvánról, Utassy Józsefről, Nagy Lászlóról, Csurka Istvánról, Csengey Dénesről. A kiemeltek mellett természetesen a harcstársak hadosztályáról, s ezzel voltképpen le is zárul az esszék, emlékező publicisztikák sora, a kötet az olvasónapló fejezeteivel folytatódik. Nem kell hagyományos olvasónaplóra gondolni, hanem olvasói jelentésekre, kritikákra, recenziókra, olvasmányélmények ihlette szövegek sorára, jegyzetekre, amelyek, nemkülönben, mint az esszék, a költő

tájékozódási pontjait rögzítik, akár a macska mohó körmei az emlegetett Pasolini-kötetet.

Tóth Erzsébet olvasópolcán egyaránt szerepelnek kortárs irodalmi kötetek, tudományos dolgozatok, társadalomtudományi kiadványok, jelezvén, hogy intellektuális érdeklődése és mentális igénye nem hagyja maga mellett elfolyni a jelen szétszórtaságában összefoghatatlannak tűnő élményét. A köl-

tónőnek nem is feladata (ebből eredően célja sem) a szétartó szálak olvasmányélményei nyomán történő egybeszövése, az ő terepe a költészet, ahol saját poétikája mentén újrateremtheti személyes és kollektív világát, azt és amennyit erre érdemesnek tart belőle.

A gyűjteménynek ebben a részében terítékre kerül (a teljesség igénye nélkül sorolom) Bartis Attila, Proust, Márai, Orhan Pamuk (lám, egy újabb isztambuli szál!) meg Kontra Ferenc. Mindketten a költőnő nagy felfedezettjei, nem számoltam utána, melyikükkel foglalkozik többet, de kétségtelenül fő

hangütői olvasmányélményeinek. Ha már ők, nem maradhat el Marina Cvetajeva, nyomában Kurt Vonnegut, Zbigniew Herbert, Kosztolányi Dezső, Gyarmati Fanni, Alain Badiou, Püski Sándor, Ágh István, Zalán Tibor, Makkai Ádám, Buda Ferenc a vonzáskörükbe tartozókkal vegyesen. Aztán film, színház, irodalmi napló.

Mindez együtt voltaképpen egy, magát szavak révén megjelenítő szellemi szabadságharcos arcképe. Amely mellest a kötet borítójáról Török László fotóján ugyanolyan szigorral tekint olvasójára, mint Petőfi a róla fönmaradt arcképek bármelyikéről.

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

BENCE ERIKA

Balázs Attila: Magyarfauszt: – magyarfauszt –

Forum, 2019

„...olyan rossz, hogy már-már jó...”

Mint analógia, legelőször Márton László *Hamis tanú* című, 2017-es regénye jutott eszembe, amelyre vonatkozóan íródott le Radnóti Sándor mottóként idézett megállapítása (revizoronline.com, 2017. január 17.). A múlt elbeszélése ugyanis mindkét regényben viszonylag nagy művelődési anyag görgetésének, groteszk történetek, anekdoták, tréfák, viccek interpretációjának eljárására épül, miközben az időkezelés abszurd, irreális jellege révén akár különböző évszázadok történései, jelenségei és alakjai is egymás mellé kerülhetnek. De az elbeszéléstípus megjelenési formái a vajdasági magyar irodalom más példái (így Tolnai Ottó regényírása) mellett magának Balázs Attilának az opusában is erőteljesen jelen vannak; leginkább a *Kinek Észak, kinek Dél* (2008) című regényében ismerhetők fel.

A Tolnai-opusból *A pompeji szerelmesek* Infaustus-fejezetei (2007), illetve a vele nagyon erős szövegtörzsi kapcsolatban álló, *A két steril pohár*, azaz a *Szeméremékszerek* (2018) címmel tervezett trilógia első darabjában érvényesített beszédmódok rokoníthatók azokkal, amelyek Balázs Attila említett regényeit is egyazon műfajsorba állítják, s nem elsősorban a címek – *Infaustus* és *Magyarfauszt* – fonetikai hasonlóságai, hanem szövegvilágaiknak sajátosságai miatt. Noha közvetett vagy tágabb értelemben a címek közé is hasonlóságjelet tehetünk, hiszen az „infaustus” áldatlant, szerencsétlent je-

lent (Tolnainál elsősorban történeteinek állandó szereplőit és mesélőit, a palicsi outsidersok közösségét), ugyanakkor a lelkét az ördögnek eladó időutazó és alvilágjáró Faust is a „kivetettek”, a törvényen kívüliek világába kerül; nevének jelentése: „ököl”.

A regény közvetlen szövegelőzményét viszont Balázs Attila *Magyar Fauszt* című, a veszprémi Petőfi Színházban 2016-ban, Tóth Loon (1969–2018) rendezésében és *VoltEmber* címmel színpadra állított „regénydráma/drámaregény” képezi. Egyik nyilatkozatában a szerző arról beszél, hogy már átadta a kiadónak az említett „köztes” (a dráma és a regény határmezsgyéjén elhelyezkedő) drámai alkotás több száz oldalas összvegét, *A fénybe tűnő csodabogár* munkacímű regényét, amelynek csak az alcíme *Magyar Fauszt* (BARTUC Gabriella, *A VoltEmberről: Fausztok az elfekvőben*, veszpremkukac.hu, 2016. október 15.). Ehhez képest a regény 2019-ben, *Magyarfauszt* címmel és *magyarfauszt* alcímmel látott napvilágot, ahol a műfajtypus hovatarozására utaló, illetve azt meglehetősen bonyolult konstellációvá alakító alcím a lényegesebb és az érdekesebb. A főcím a Faust-tematika mint európai vándortéma magyar változatára, Hatvani István (1718–1786) alakjába és legendájába történő adaptációjára, transzformációjára utal: az ő nevét helyettesíti. Állítólag a lehetőségre egy horvát színhá-

zi előadás, a *Hrvatski Faust* láttán ébredt rá. (Hatvani István polihisztorunk „ördögös” történeteit a magyar kulturális emlékezet is számon tartja: a debreceni diáktörténetekben és mondákban, illetve a 19. századi magyar prózairodalomban, Jókai Mór és Mikszáth Kálmán műveiben is Magyar Faust néven szerepel.)

A gondolatjelek közé ékelt, kisbetűs megnevezés az alcímben viszont egyértelműen művek sorát, azokat az alkotásokat jelöli, amelyek az európai és a magyar irodalomban az ördöggel szövetkező, alvilági/pokoli világba ereszkedő hős témáját dolgozzák fel, mint Goethe *Faustja* vagy Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeménye: „emberiségköltemény”, miként a műfaji tágasság és közteség kategóriáját nevezi meg az irodalomtudomány.

A Tóth Loon által színpadra állított változat központi hőse Nikola Tesla (1856–1943) szerb származású fizikus és feltaláló, akiről úgy tartja a legenda, hogy (legalábbis internetes források erre utalnak) fejből idézte Goethe *Faustját*. A regényben, amelyet Balázs Attila a dráma alapötletének, ősszövegének, ugyanakkor „továbbíródásának” is tekint, megváltoznak a szereplők pozíciói. A regény központi cselekményszála (ha egyáltalán van ilyen!) a már említett Hatvani professzor köré szerveződik. Helyszíne egy (20. századi?) kórterem, ahol előszörban három személy, dr. Hatvani István debreceni tudós orvosprofesszor, dr. Johann Faust és Nikola Tesla vitatkoznak az „örökké ott szekundáló Sátán munkálkodásáról” és az „elmaradó, az események mögött poroszkáló idő problematikájáról”, bevonva disputájukba a Föld keletkezésének különböző elméleteit a Teremtéstől a hawkingi „Nagy Bummiig”. Mindeközben Hatvani professzor egy-egy tudományos megfigyelés és kísérlet érdekében többször is teleportál, visszamegy az időben, többek között, hogy bizonyosságot nyerjen, igaz-e az a legenda, miszerint Charlotte Corday levágott feje a törzstől elválva is képes volt elpirulni, miután a hóhér arcul ütötte. Ennek bizonyítása céljából a professzor megtekinti Boleyn Anna, majd Stuart Mária és Maria Antónia kivégzését is, de a kísérlet nem hoz eredményeket: mindhárom esetben groteszk jelenetbe torkollik, például Boleyn Anna kivégzésénél azért, mert az egzekúcióra szabadkőművesként bejutó és a legmegfelelőbbnek vélt pillanatban az emelvényre ugró professzor – legalábbis dr. Faust gúnyolódása szerint – „magyarul szurkapiszkált

oda („Te repedsarkú ribanc”) Boleyn Annának, vagy konyhalatinul”, amit az értelemszerűen nem értett meg, tehát „egyetlen arcizma se rándult”. Dr. Faust Hatvani féltékeny és fölényes ellenfele, szkeptikus, szarkasztikus és röhögcsél, sőt hahotázik. Nikola Tesla itt „a Paradicsomból kiesett” Voltember, az ördögi szféra képviselője. Mint a *Tragédia* hármaskonstruációjában Lucifer.

De nemcsak *Faust-*, illetve *Tragédia*-allúziók érvényesülnek Balázs Attila *Magyarfausztjában*. Töméntelen mennyiségű kulturális anyagot mozgat (a *Genezistől* Szophoklész *Életraján* át a *James Bond*-filmekig etc.); leginkább anekdotákba „csomagolva”, szellemes vagy infantilis poénokat, vicceket „elsütve” – ez utóbbiak rokonítják a Márton-regénnyel, s ezek kapcsán „fakad ki” idézett kritikájában Radnóti Sándor az általunk mottóként kiemelt megállapítással. Kísérletezhetnénk persze azzal a módszerrel is, amivel néhány Tolnai-olvasó – ezért is jutott eszembe *A két steril pohár* –, hogy cédulázva próbáljuk meg követni, ki kicsoda a regénytörténetben, s milyen kontextusban jelenik meg, de még így sem biztos, hogy nem veszünk el a töredékek, a történet-halmazok és helyi mitológiák rengetegében. „A külön epizódokként is működő jelenetek arra mutatnak, hogy Balázs Attila a kisebb prózaegységek megformálásában és kikerekítésében bravúros, a több mint 350 oldalas szöveg összefogása azonban kevésbé sikerült” – olvashatjuk egy róla szóló kritikában (SZARVAS Melinda, *Voltregény*, ÉS, 2019. október 25.). Ugyanebben az ismertetőben nyer megállapítást, miszerint jobb helyzetben vannak azok, akik elmélyültebben vagy átfogóbb értelemben ismerik a Balázs-opust. Számukra azonban a *Magyarfauszt* nem jelent különösebb meglepetést vagy újdonságot. Magamat ez utóbbiak körébe sorolva és az általam analógias vonzatokként kezelt művek olvasatát is felhasználva vontam le a következtetést: nincs mit tenni, mint hagyni, hogy magával ragadjon bennünket a „szövegzuhatag”, röhögni (sőt, hahotázni, mint Faust) (szellemes és infantilis) poénjain, azt mondani, amit Radnóti. Ez akkora fércmunka („összefércelt” munka), hogy „már-már”, sőt ezért jó olvasmány!

Visszatérve még egy gondolat erejéig a fentebb említett Szarvas-kritika megállapítására: Balásznak talán most azért nem sikerült a szöveg „összefogása”, mert nincs meg hozzá az a keret, amit például a *Kinek Észak, kinek Dél*-ben a történeti narratívának a reális idő múlását követő, szinte kro-

nologikus időrendje biztosított számára, miközben az „emberbőr ostorával vadul csapkodó”, a lovát hágó s ebbe (agyonrúgta a ló!) bele is pusztuló hun Attila („istentelen dúvad”) történetétől Hans Sachs *Bánk bánján* és Alapy György péterváradai várkapitány (a közeledő török sereget pásztázó) tekintetén át a legújabb balkáni háborúk egyik mesélőjének, Picspang tanár úrnak a történetét elbeszélte a 350 oldalnál is terjedelmesebb nagyregényben. A *Magyarfausztkan* azonban problematikus az idő mint szellemi konstelláció múlása. „[...] hajlékony, itt-ott előrefutó, vagy éppen elmaradó, az események mögött poroszkáló” – mondja régies című (*Concepcio, avagy introductio*) és hangvételi előszavában a szerző, aki szerint műve „krimi”, anélkül, hogy „meghatározó mód ráerőltetné az opusra saját műfaji jegyeit”, de „tulajdonképpen egy különféle technikákkal megjelenített, [...] jelentős kultúrtörténeti anyagot hőmpolygető, sok tudós konfliktust megjelenítő emlékkönyv”. Breviárium. Történetgyűjtemény. Etc.

S ha már belenéztem az aktuális Balázs-recepcióba, hadd álljon itt a kérdésesség erejével még egy megállapítás: „Balázs Attila kísérletezőkedve most is lankadatlan, akárcsak novelláiban

vagy korábbi regényeiben. Kórtermének univerzumában elfér egymással a három, ördöggel cimboráló lángelme, miközben a könyv lapjain – akár Bulgakov Behemóttja – ki-be sétál Penovác Endre fekete macskája” (LÓDI Gabriella, *Fausztk a kórteremben*, Magyar Szó, 2019. szeptember 16.). Viszont előszavában a következőket írja a magát B. A. iniciálékkal jelölő szerző: „[...] vizuális síkon mindenütt jelen van, mindenre figyel: a magyar puli, az óhatatlanul szertefutó gondolatokat összeterelendő”. A Penovác Endre munkáival, azaz ismert motívumaival illusztrált, azokat jelentésszerű pozícióba állító regény lapjain néhányszor (talán: négyszer vagy ötször) feltűnik az ismert macska is, de inkább, s nem számoltam meg, mennyivel többször: a puli. S erről a feltűnő felületességről, a regény hangulatvilágának megfelelően, szellemes és kevésbé szellemes (sőt: infantilis) irodalmi és nem irodalmi anekdoták, viccek jutottak eszembe: a „kis keszeg ember, konkrétan asszony”, a (Vukovár mellett elfolyó) „nem Tisza, hanem Duna” vagy a „nem osztogatnak, hanem fosztogatnak” poénja. (Az első és a harmadik hivatkozásról mindenki tudja, mire vonatkozik, és honnan származik. A második egy Grecsó-regényben szereplő tévedés.)

WÉBER ANIKÓ (1988) Tatabánya

WÉBER ANIKÓ

Sárközi Mátyás: *Margit; Mi erősebb: a dal vagy az orkán?* – Sárközi György életpályája

Kortárs Kiadó, 2019; 2017

„A lélek, amely hiába várta az összeköttetést” – Vészi Margit idős korában már rossznak, hosszúnak érezte ezt a címet, amelyet anno az egyik elbeszélésének adott. Túlírtnak tartotta a novellát is, élete utolsó heteiben mégis felidézte unokájának szóló levelében a történetet a magányos telefonos kisaszonnyról, aki nem tudván aludni, túl sok altatóport vett be. Alig néhány nappal később épp így érte a halál Margitot is, mégsem ez a legmeghökkenőbb hasonlóság közte és főhőse között. Elbeszélésének címe akár a róla szóló életrajz borítóján is állhatna, ha megírta volna memoárját, amelyhez nem érzett elég lelkiert. Helyette unokája, Sárközi Mátyás tekint vissza *Margit* című kötetében nagyamájára, a 20. század első felének ikonikus nő-

alakjára, Molnár Ferenc első feleségére. Margitnak, aki élt Rómában, New Yorkban és Hollywoodban is, nyugdíjas éveire a spanyolországi Alicante lett az otthona. Magyarországon maradt lányával és rokonaival nem levelezhetett, így Sárközi Mátyásnak, az 1956-ban Londonba emigrált unokájának írt rendszeresen. A neki szóló visszaemlékezések adják a kötet gerincét, amely jóval több, mint egy izgalmas életút rövid megfestése.

Sárközi Mátyás kiváló szerkesztői tudását mutatja, ahogy elénk tárja a tehetséges, ám magával elégedetlen asszony sorsát, a gazdagnak látszó, de az asszony szemén keresztül kudarcokkal és elszalasztott lehetőségekkel teli élettörténetet. Margit alakja hol csodálatra, hol sajnálatra méltó, hol di-

csekvő, hol szégyenkező, és ez a kettősség végigkíséri az egész könyvet. Egyfelől az olvasó megdöbben azon, milyen tevékeny, színes élete volt Margitnak, aki festőként, grafikusként, haditudósítóként, újságíróként, forgatókönyvíróként alkotott. Aki műzsája volt Adynak, ihletője Molnár Ferenc *Liliom*ának, imádottja Puccini-nak, majd felesége egy olasz bárónak. Aki körül mindig történt valami, lefotózott egy politikai merényletet, az újjáépítés közben kigyulladó pesti Bazilika kupoláját, és „segített” megnyerni az amerikaiaknak a világháborút. Másfelől a szerző végig érzeti az olvasóval, hogy az izgalmas epizódok ellenére Vészi Margit egészen másként tekint magára, mint a külső szemlélők. Ő, mint a novellájában a telefonos kisasszony, keményen dolgozott, szereplője volt jelentős művészeti és politikai történéseknek, de mindig csak a háttérből mozgathatta a szálakat, igazi főhőssé sosem léphetett elő. Ő a lélek, amely hiába várta az összeköttetést. Egyszerre irigyelt, sokat látott, művelt, nagyvilági nő, ugyanakkor magányos, szeretetre és sikerekre vágyó, csalódott idős hölgy. Miközben felidézi múltja jelentős pillanatait, csak még inkább meggyőződik az elkövetett hibáiról, és érzi, mennyi minden hiányzik számára. Sorra veszi, mi minden lehetett volna belőle, de nem lett.

Sárközi Máttyás úgy szerkesztette a kötetet, hogy az E/1-es elbeszélő visszaemlékezéseit mindig követi egy személyes hangú levél is, amelyben már nem a nagyvilági nő, hanem a nagymama szólítja meg unokáját, és mesél a jelenlegi életéről, vagy épp kérdez a rokonokról. Így a múltidézés két szálon fut. Egyszerre olvashatjuk, hogyan lett a kis Margitból, Vészi József legendás lapszerkesztő lányából fiatal, hírnévre és sikerre vágyó nő. Ezzel párhuzamosan megtudjuk, hogy vélekedik minderről az idős asszony, aki csak nehezen tud megélni nyugdíjából, és az egyetlen vigasza a magányban a kultúra szeretete: olvas, zenét hallgat, koncertekre, moziba, kiállításra jár, helyi népszokásokkal ismerkedik, és mindenről hozzáértően, kritikusan mesél unokájának.

Ezekben a levelekben is kettős a nagymama alakja. Egyrészt sziporkázó stílusban, anekdotákkal fűszerezve beszél filmről, irodalomról, hangversenyekről, másrészt sosem akarja szupernagynak

mutatni magát: őszintén mesél gondjairól, panaszokidok fájdalmairól, és bevallja csalódásait, kudarcait.

Mivel Margit nem írta meg a memoárját, Sárközi Máttyás csak a levelekre, kutatásaira és édesanyja visszaemlékezéseire építhetett. A kötetben erősen érződik, hogy Margit sok mindent elhallgat, élettörténete hiányos marad. Mintha csak mozaikdarabkákat kapnánk, és az olvasóra lenne bízva: a teljes képet rakja össze, fejtse meg egyedül. Ennek ellenére a kötetnek van íve, és számtalan kérdést vet fel: Mi kell a tehetség járhatott be egy nő a 20. század hajnalán? Margit családjá és műveltség révén számtalan híres művésszel tartotta a kapcsolatot, így az olvasó ráadásaként kap egy színes anekdotagyűjteményt is Adyról, Pucciniról és más költőkről, írókról, zeneszerzőkről. A kötetet pedig fotográfia zárják, amelyekhez Sárközi Máttyás írt rövid összefoglalót, újabb anekdotákkal színesítve az életrajzot. Az egyedüli zavaró elem a gyakori ismétlés, túlmagyarázás, amikor a szerző visszatér egy-egy történetre, és újra elmondja ugyanazt.

Sárközi Máttyás nagymamájáról szóló kötet tökéletesen illeszkedik korábbi műveinek sorába, kiegészítve, tovább színesítve a családjáról szóló krónikát. Hiszen írt már világhírű nagyapjáról, Molnár Ferencről (*Színház az egész világ*), majd külön kötetben a szerelmeiről (*Liliom öt asszonya*), édesanyjának pedig a *Levelek Zugligetből* című regényes életrajzában állított emléket. A *Margitot* édesapjáról szóló könyve előzte meg, amely 2017-ben jelent meg *Mi erősebb: a dal vagy az orkán?* – Sárközi György életpályája címmel.

Sárközi György költő, író, műfordító, lektor és lapszerkesztő, a Nyugat ezüstkorának tehetséges szerzője volt. Nemcsak verseket, novellákat, regényeket, drámákat írt, hanem lefordította Thomas Mann *József-tetralógiájának* kötetét, kritikusként publikált, az Athenaeum Könyvkiadó irodalmi vezetője és a Válasz folyóirat szerkesztője volt.

A róla szóló kötet, ahogy a *Margit* is, több egyszerű életrajzi műnél. Nemcsak egy tehetség életútját mutatja be, hanem az életművét is. A szerző közli apja korai zsenyéit, és elemzi, értelmezi verseit, kötetét. Sorra veszi a korabeli kritikákat, a később megjelent tanulmányokat, és maga is elfogu-

latlanul szól az alkotásokról. Nem közeli családtagként, hanem íróként, kritikusként alkot véleményét az életműről, kiemelve a műfordításokat és a jelentősebb költeményeket a regényekkel szemben.

A könyv minden során látszik, hogy nagy, hosszúságú kutatás eredménye. A szerző bemutatja Sárközi György emberi és intellektuális értékeit, társadalmi szerepét, a különböző mozgalmakban való részvételét, az akkori irodalmi életben betöltött helyét, kortársakkal való kapcsolatait is. Kitér személyes emlékekre, idéz barátai leveleiből, korabeli lapokból. Édesapja alakja mellett megelevenednek előttünk barátaié, költőtársaié is, köztük Babits Mihályé és Szabó Lőrincé.

Sárközi Mátyás, ahogy a *Margitban*, úgy édesapjáról szóló kötetében is választ egy fő témát, szá-

lat, amelyre felhúzza, mint a gyöngyszemeket, az emlékek sorát. Míg a *Margitban* ez a szál a sok mindenben kitűnő, de egy művészeti ágban sem kirobanó tehetség útkeresése és kudarca, addig az apjáról szóló kötetben a fő motívum az a visszatérő kérdés, hogy mekkora hatalma van a költészetnek. Győzedelmeskedhet-e a dal a politika és a háború viharai felett? A témát már a kötet címe is felveti, amelyet a szerző Sárközi György egyik verséből emelt át. A sor a költő életfelfogását, reményeit, hitét is kifejezi: a fiatal korától betegeskedő művész éjjel-nappal, keményen, magas színvonalon dolgozott, a háború alatt elvesztette állását, otthonát, és a balfi munkatáborban az életét is, mégis az utolsó percig hitt a csodában, és bízott a dal, az irodalom erejében.

UDVARDY ZOLTÁN (1964) Budapest

UDVARDY ZOLTÁN

Kávási Klára: Németh Antal – A Nemzetiben és száműzetésben

MMA Kiadó, 2018

Nem csak színháztörténeti kuriózum volt az a pillanat, amikor Biszku Béla az Erkel Színházban minden bizonnyal szájtátva nézett végig egy előadást. Aznap, 1958. március 31-én Arthur Honegger *Jeanne d'Arcja* került bemutatásra. A zenés darab szövegírója, Paul Claudel által eleve fanyar humorral szerzett mű különös aktualitást kapott azon a napon, két és fél hónappal Nagy Imre kivégzése előtt, a tömeges akasztások és bebörtönzések csúcspontján. A darabban „a rendszer ellen lázadó Johannát a hatalom képviselői kiszolgáltatják az állatoknak (a bíróság elnöke: Disznó, a jegyzőkönyvvezető Szamár, a kórus, a tömeg béget [...]” – e részleteket Kávási Klára nemrég megjelent könyvéből tudjuk meg, amelyet a Nemzeti Színház egykori igazgatójáról, Németh Antaltól írt.

Mint Arany, aki *A walesi bárdok*-kal „köszöntötte” Ferenc Józsefet, az akkor már tizenhárom éve üldözött, a pálya szélére szorított Németh így fejezte ki válaszáat korának történéseire. Kávási hozzáteszi: „a Nemzeti Színház

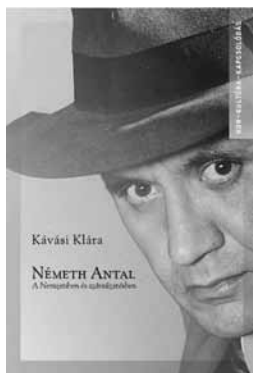
éléről történő elbocsátása után ez volt az első és utolsó budapesti rendezése”.

A magas labda kijátszásához, lecsapásához a darab fölényes ismerete is szükségeltetett, hiszen Claudel valóban állatokat használ fel a tárgyalásos jelenetben, Honegger itt alkalmazza a középkori Szamárdal-betétet. De hát hogyan ismerte volna az akkor még csak nemrég elhunyt kortárs szerzőt az a Németh Antal, aki az 1920-as, '30-as évek forduló-

lóján „Párizsban fejezi be az operarendezés kérdéseinek tanulmányozását”? Aki 1934-ben „a Volta kongresszuson, a világ legismertebb drámaíróinak tanácskozásán”, ahol Pirandello elnökölt, tartott két nyelven, németül és olaszul, három előadást.

Elfeledjük, de volt időszak, amikor hazánkban ekkora tehetségek, ilyen szellemóriások dirigálták Thália szekerét. Elfeledjük, hogy volt egy kitűnő tanár és rendező, dr. Németh

Antal, aki 1935-től 1944-ig igazgatta a Nemzeti Színházat – aztán „hosszú évekig még a nevét sem lehetett leírni”. Ahogy Kávási fogalmaz, s ez jelen emléke-

zetpolitikánkat is jellemzi: „Mintha nem lett volna igazgatója a Nemzeti Színháznak Hevesi Sándortól Major Tamásig.” Pedig igencsak aktív szerepet vállalt: mint a kötetből kiderül, véget vetett a színház válságos időszakának, és szilárd erkölcsi alapokra, határozott koncepcióra alapozta a teátrum repertoárját. Németh az intézmény átvételekor jellemző állapotokat a darabokat jegyző, „idegen szellemiségű íróknak” rója fel (többek között Gábor Andort és Szomory Dezsőt említi), akiknek „szemében magyarnak lenni eleve alsóbbrendűséget jelentett”. Németh hatalmas értékészletet hozott magával. Elképesztő esztétikai érzékre valló színpadképeket mutatott be például Frankfurtban 1941-ben egy *Csongor és Tünde* előadásról – amelynek szövegét a különleges ábrákkal együtt élvezhetjük a könyvben is.

Színházában csak „magyar szerzők magyar tárgyú műveiből” nem kevesebb, mint hatvankilencet mutattak be, köztük többek között Móricz Zsigmond, Hubay Miklós, Tamási Áron műveit az 1935–36-os évadtól 1942-ig – derül ki a volt igazgató oldalakon át hozott, lelkiismeretes és tételes kimutatásaiból.

A végjátékot hozó 1944-es német megszállás villantotta fel először az igazgató lélekjelenlétét és bátorságát. A háború után őt ért aljas és nemtelen támadásokra ezt a választ adja 1946-ban az lga-

zolóbizottság előtt, felidézve a megszállás óráit: „Március 19-én este lett volna az ünnepi előadás. Aznap reggel megdöbbentő telefonértesítés érkezett: a németek megszállták Magyarországot. Azonnal a színházba siettem [...] Gobbival üzentem Major Tamásnak, hogy azonnal rejtőzzék el, hivatalosan gyorsan közreadtam egy kommunikét, hogy hirtelen szívattakat kapott, és utóbb Balatonfüredre szállították.” Amikor aztán jött a másik megszállás, és Major lett a Nemzeti új igazgatója, ő bizony nem nagyon törte össze magát, sem akkor, sem később Németh „rehabilitálása” érdekében. Be nem feketítette, de ezzel hálája ki is merült. A kedvenc szerepeiben mindig lakájrúhát hordó Major akkor sem emelt szót, amikor a kommunista hatalom máig érthetetlen okokból 1964-ben levegőbe repítette – metróépítés ürügyén – a színház legendás, Blaha Lujza téri épületét. Neki, az örök kegyencnek mindegy volt, amit Németh elképzelhetetlen fájdalommal nézhetett végig. Hogy micsoda kálváriát kellett megjárnia a máig feledésre ítélt, kivételes képességű direktornak, s hogy miről írt levelet 1968-ban Márai Sándornak, kiderül Kávási hiánypótló könyvéből. Az igényesen szerkesztett kötet egyaránt tartalmazza a történeti levéltárban őrzött dokumentumokat s a kortársak visszaemlékezéseit.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az Írók Boltjában, valamint az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható.

Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye, újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • **III. kerület** • Flórián üzletközpont, újságos • **IV. kerület** • Újpest Központ metróállomás, újságos • **V. kerület** • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • **VI. kerület** • Nyugati téri aluljáró, újságárus • **VII. kerület** • Blaha Lujza téri aluljáró, újságárus • **IX. kerület** • Határ úti metrómegálló, újságárus • **X. kerület** • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • **XI. kerület** • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • **XII. kerület** • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park, újságos, Alkotás utca 53. • **XIV. kerület** • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • **XV. kerület** • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Herman Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SZEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus

MMA
MŰVÉSZETI
ÖSZTÖNDÍJ
PROGRAM

2020 - 2023

A PÁLYÁZATOK BEADÁSI HATÁRIDEJE: 2020. 03. 20.

A jelentkezés és a pályázatkezelés internetes felületen történik, további információ:
osztondij.mma-mmki.hu

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

minden, ami művészet
mma.hu
